

К. КИСЛІВСЬКИЙ

ХРЕСТОМАТІЯ

**З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ШКІЛ І КУРСІВ
УКРАЇНОЗНАВСТВА**

ДРУГЕ ДОПОВНЕНЕ ВИДАННЯ

НЬЮ ЙОРК 1962

ШКІЛЬНА РАДА

Ш К І Л Ь Н А Р А Д А
УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

К. КИСЛЕВСЬКИЙ

ХРЕСТОМАТІЯ

З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ШКІЛ І КУРСІВ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

ДРУГЕ ДОПОВНЕНЕ ВИДАННЯ

НЬЮ ЙОРК 1962

Ш К І Л Ь Н А Р А Д А
УКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕСОВИЙ КОМІТЕТ АМЕРИКИ

Нью Йорк, 1. вересня 1962 р.

Шкільна Рада при УККА в Нью Йорку затверджує підручник проф. К. Кисілевського: „Хрестоматія з української літератури” та доручає для вжитку в школах і курсах українознавства.

Copyright 1962 by Shkilna Rada — New York.
Всі права застережені за видавництвом Шкільної Ради
УККА — Нью Йорк.

Адреса Видавництва :

Shkilna Rada — U.C.C.A., P. O. Box 391 — Cooper Sta.
New York 3, N. Y.

Printed in U.S.A.

І. УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛКЛЬОР

Український народ зберіг з найдавніших часів свою творчість або усну словесність. Багато в ній поганського елементу, наверстованого християнством. Це в першу чергу обрядові пісні, що в'яжуться з найважливішими святами в році й творять так званий календарний цикл. Крім нього, збереглися інші пісні, обряди, вірування, казки, приказки, байки, пословиці, що мають назву фолкльору і становлять сьогодні зміст етнографічних збірників. Особливо впродовж 19 сторіччя українські вчені етнографи займалися збиранням цього народного багатства та видавали його з поясненнями й описом. Згадати б хоч кількох із сотень працівників на цьому полі, напр. Михайла Максимовича, членів „Руської Трійці”, Михайла Драгоманова, Павла Чубинського, Івана Франка, Володимира Гнатюка, Філярета Колессу, Хведора Вовка, Зенона Кузелю і т. д.

Один з великих наших поетів, Олександр Олесь-Кандиба (1878-1944) написав у віршовій формі книжку під заголовком „Минуле України в піснях” (Львів, 1930). На вступі він так пише:

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Ах, тоді була живою
Вся природа навкрути
І людину оточали
Духи-друзі й вороги.

Перед вами стародавні
Пройдуть хвилями часи,
Із могил до вас озвуться
Наших предків голоси.

Рано вдосвіта на сході
Прокидався ясний Дажбіг
І ходив-блукав до ночі
Синім степом без доріг.

Наших предків, що блукали
По страховищах-лісах,
Що з природою змагались
Тільки з вірою в серцях.

По зелених пишних луках
Волос пас овець гладких,
Грів їх вовною м'якою,
Відганяв вовків від них.

Над дрімучими лісами,
По пустелі степовій
Бог-Стрибог літав на крилах,
Грав на кобзі золотій.

А в річках жили русалки
Хапуни-Водяники,
Лісовик свистав у лісі
І сміялися Мавки.

Бог-Перун на чорних хмарах
Вічно землю об'їздив,
Часом плакав, як дитина,
Часом сурмами будив.

І змагалася людина,
І вперед невпинно йшла,
Де ясним промінням-цвітом
Дивна папороть цвіла.

Часом гнівом його серце
Наливалось, як вогнем:
Левом він ревів з-під неба
І погрожував мечем.

На луці палає ватра,
На траві йдуть танки.
Тут в вінках цвітуть дівчата,
Там співають парубки.

Завдання: Опишіть стародавню віру наших предків. Чим займалися поганські божки? Як прославляли їх наші предки?

ОБЖИНКИ

У повісті Тараса Шевченка „Наймичка” є такий опис обжинкового походу:

Сонечко спускалося вже до обрію і своїм жовтогарячим світом позолотило, і без того золоті ниви, застелені полукипками...

От під таку вечірню годину верталися з поля на село молоді, прекрасні жниці. В той саме день жниво скінчили, тим то вони — кожна для себе і щоб посвятити в церкві, поплели вінки з колосків пшениці, жита та з волошок. Заквітчані верталися жниці в село, співаючи пісні. Перед вела вибрана ними княгиня: вона була прегарна з себе, виступала тихо, соромливо й ніби від важкого вінка на голівці спустила свою прекрасну, смаглу голову, покриту золотистим вінком і чорною косою. В руках у княгині був серп і невеличкий жмуток жита, перев'язаний зеленою берізкою. Справжня Церера (римська богиня хліборобства)! За нею йшли дівчата й на честь її співали свої журливі пісні. За дівчатами йшли молоді косарі з косами. Вони на Сулі отаву косили; тепер підспівували дівчатам. Всю оцю картину освічувало палке сонце, що вже заходило. Картина була прекрасна!...

Живуча й діяльна людська натура! З ранку до вечора на сонці: ані крихітки холодку, з ранку й до вечора жне, зігнув-

шись, горопашна жниця і що ж? Настане вечір, йде вона собі до господи співаючи; а дома — ледве встигла повечеряти, знов або на вулиці, або в садку, знов співає і співає без упину до самого світу...

Гурт жниць і косарів з своєю прекрасною княгинєю повагом наближався до села, відбиваючись в ясній воді Сули. На зустріч їм повибігали діти й повиходили матірки з немовлятами. Матері поздоровляли своїх дорослих дітей з обжинками, а неня прекрасної княгині, плачучи, дякувала дівчатам за повагу до її доні і прохала всіх до своєї хати на вечерю. Батько красуні Лукії зустрів женців і прохав ласкаво завітати до його двору й повечеряти, чим Бог послав.

Женці, співаючи, увійшли в двір. На дворі, на зеленому спориші був уже розстелений великий, білий настільник. Господарі прохали дівчат сідати; вони посідали навкруги настільника; а „свята” княгиня, знявши з голови великий свій золотий вінок, завернула навкруги косу свою чорну та розкішну, закачала рукави, взяла з рук матері пляшку й почала частувати своїх гостей.

Повечерявши, дівчата, подякувавши Богу, добрим господарям і своїй подрузі за вечерю, взяли вінки й поважно вийшли на вулицю. А тут біля частоколу та попід вербами дожидали їх чорнобриві косарі.

Неня послала постелю своїй утомленій доні, перехристила її і поклала спати. А подруги її співали цілу ніч:

„Вийди, Грицю, на вулицю
І ти, Коваленку,
Постоїмо під вербою
В купочці тихенько”...

Завдання й запитання: Опишіть обжинковий похід. Чи відомі вам інші народні звичаї й обряди? Якщо так, то спробуйте описати їх. Чи бачили ви забави й ворожіння на св. Андрія? Розкажіть про них.

ВЕСІЛЬНІ ОБРЯДИ Й ПІСНІ

Восени відбуваються весілля, повні обрядових дій, що їх гарно описав Григорій Квітка-Основ'яненко в своїй повісті: „Маруся”.

Весілля складається з таких частин:

1) Сватання. Коли парубок із дівчиною вже умовились щодо подружжя, посилає старостів до її батьків. Два поважні чоловіки йдуть увечері з хлібом та палицями, що означають їх повагу, та стукають тричі у двері, а коли їх запросять у хату, виголошують старосвітську історію.

На знак згоди дівчина перев'язує рушниками старостів через плече, а женихові вкладає хустку за пояс.

2) Заручини відбуваються подібно, але при участі обох родів та співів.

3) Весілля починається звичайно в п'ятницю по обіді (8-9 год. ранком) обрядом печення к о р о в а ю та ш и ш о к з муки. На цьому обряді співають коровайниці (свахи), тобто жінки найліпшого родинного пожиття.

Та тіточка-ненька по улиці ходить,
Та по улиці ходить, сусід своїх просить:
Сусідоньки, мої голубоньки,
Та й ідіте до мене
І до мене і до мого дитяти,
Та к о р о в а ю бгати, сиром посипати,
А маслечком поливати;
Щоб був він ряснесенький,
Усьому роду веселесенький.

Як ми коровай місили,
З Дунаю воду носили.
Ліпіть шишки, молодиці,
Носіть воду з криниці.
Пшениця-яриця!
Годі тобі в стіжку стояти,
Пора з тебе шишки бгати.

Молода з дружками просить своїх сусідів і свояків та по-друг на весілля, одягнена в святочний одяг та „лубок” на голові з квітами, позліткою й стрічками.

В суботу завивають гильце (дереvence), тобто вбирають його в прикраси з паперу та стрічки й встромлюють у хліб на одному кінці стола проти покуття, абоносять його всюди перед молодими. При тому співають:

Коло світлоньки, коло нової,
(Повторяється; це рефрен)
Та рано, рано!

Там соловейко літає
У світлоньку заглядає —
Там галочки гніздечко в'ють.
— Вийте, галочки, собі й мені,
Собі вийте з рути, м'яти,
Мені звийте із пір'ячка.

Благослови, Боженьку! (2 рази)
Дай же, рідний батеньку,
Своєму дитятку
Віночок сплітати.
Та й Ти, Божа Мати,
Будеш нам помагати
Віночок сплітати.

Вінки з барвінком плетуть для молодих.

Після шлюбу в неділю починається справжнє весілля;
гості йдуть до неї, а по гостині приїздять до молодого.

Хор світилок і свашок дорогою співає:

На Івасевім дворі
З'їхалися бояри;
Межи ними Івасенько,
Межи ними молоденький,
В руці шапочку носить,
Свої бояри просить:
— Бояри молодії,
Учиніть волю мою,
Та ходім зо мною
До тестенька на двір,
До Марусеньки за стіл.
Там ми Марусенька мила,
Бо ми сорочку вшила.

За Історією української літератури
Леонида Білецького

Григорій Квітка-Основ'яненко (1788-1843)

„МАРУСЯ” (1817)

Сватання

Аж ось стукнули під дверима і втретє, теж тричі.

Тоді Наум перехрестився і каже до них: — Коли добрі люди,
то просимо до господи. Насте, іди ж, сідай і ти.

От Настя вийшла і перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом ввійшли в хату двоє старостів, люди хороші, міщани, у синіх жупанах, поясами попідперізувані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках. За ними ввійшов Василь. Крий, Мати Божа, ні живий, ні мертвий: білий, як стіна.

Прийшовши у хату, старости помолились Богу Святому, і поклонились хазяїну і хазяйці.

Зараз Наум, хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону пита:

— Що ви за люди і відкіля, і за чим вас Бог приніс?

Старший староста й каже:

— Передусім позвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не відмовте вислухати нас і коли буде теє, то ми і онеє; коли ж наше слово буде не в лад, то ми й підемо назад. А що ми люди чесні і без лихої науки, то от вам хліб святий у руки.

Наум, узявши хліб, поцілував, і положивши на стіл край свого хліба, каже: — Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, люди добрі! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може й так здалека йшли. А з якого царства, з якого государства?

Старший староста каже:

— Ми є люди німецькії, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалі молодці. Раз дома, у нашій землі, випала пороса. Я і кажу товаришеві: „Чого нам дивитися на таку шквирю, ходім іскать усякого звірю!” — і пішли. Їздили, слідили, і нічого не получили. Назустріч нам якраз їде на вороному коні отсей князь (а Василь устав та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічі він каже-говорить нам такі речі: „Ей ви ловці, добрі молодці, услужіте мені службу, покажіть дружбу. Ось якраз попалась мені лисиця, або кунія, а трохи чи не красна дівця. Їсти-пити не желаю, достати її желаю. Поможіте, піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городів вам дам і скирду хліба”. От ловцям-молодцям того й треба. Пішли ми по слідах, по усіх городах. Перш слід пішов у Німеччину, а далі у Туреччину; ходимо, шукаємо, а її не впіймаємо. Усі царства-государства пройшли, а її не знайшли; от і кажемо князеві: „Не тільки звіря в полі, що кунія, пошукаємо деінде, найдеться і красная дівця”. Так наш князь затявся, при своїй думці зостався. „Скільки, каже-говорить, по

світу не їздив, у яких царствах-государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівичі, не видав". От ми все по сліду йшли, та і в село — як зоветься, не знаємо — прийшли. Тут оп'ять пала пороша; ми ловці-молодці давай ходять, давай слідить; сьогодні рано встали і зараз на слід попали. Пішов наш звір та до вас у двір, і з двора до хати; тепер бажаємо його піймати. Певно вже наша куниця — у вас у хаті красна дівича. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князеві куницю, вашу красную дівичю! Чи віддасте, чи нехай підросте?

От Наум усе насупившись слухав, помовчав, а далі й каже:

— Не вмію я до прикладу у сім ділі сказати. Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з дальшої дороги, то може б випили по чарці? (Це означало відмову).

Завдання: Опишіть стародавнє сватання.

Іван Франко (1856-1916)

НАРОДНА ПІСНЯ

Сонет

Глянь на криницю, що із стіп могили
В степу сльозою чистою дзюрчить;
В їй оці личко місяця блищить,
І сонця промінь грає в чистій хвилі.

З грудей землі б'ють водняні жили.
Струї живої рух не кінчиться й не спить,
Вода ж погожа тисячі живить
Весни дітей, що вкруг її обсіли.

Криниця та з чудовими струями —
То люду мого дух, що хоч у сум повитий,
Співа до серця серцем і словами.

Як початок тих струй усім закритий,
Так з темних джерел ті слова повстали,
Щоб чистим жаром серце запалити.

(1873)

Завдання: Що зображує цей вірш Франка? Пригляньтесь до його форми! Вона оригінальна та зветься: сонет. Яка його будова? Що представляють перші дві строфи, а що другі? По-

рахуйте кількість рядків та стіп! Придивіться до його рими та ритму! Означіть їх! Як міняються тут вони: а б б а? Чи знаєте про італійські сонети поетів Петрарки, Данте, англійські сонети Шекспіра? Що скажете про Франковий сонет?

УКРАЇНСЬКІ КОЛЯДКИ Й ЩЕДРІВКИ

Виймок з книжки С. Килимника п. з. „Український рік у народних звичаях в історичному освітленні”

Народна творчість — дзеркало життя, боротьби, мистецтва, мудрости, культури нації. Краще сказати — народна творчість — це праісторія народу. Найцікавіша для нас творчість з доби родового побуту, за якою іде доба дружинного й княжого часу, що визначається змаганням між поганськими традиціями та новою, християнською вірою.

Наші предки вірили, що все в природі думає, розмовляє поміж собою та з вищими силами, що більшість цих сил прихильна до людини, що всі сили природи можна примусити сприяти людині при допомозі магії, чарів, ворожіння, заклинання, голосіння... Тому в наших традиціях є останки того анімістичного світогляду.

У найбільшій шані було Сонце, від якого залежав урожай, приплід худоби, життя людини. Другим по Сонці був Дощ-вода. Свято Коляди або Корочуна обходжено в найдавніший час на славу Сонця, що повертає свій круг на весну і скорочує ніч, збільшує день. Свято Щедрого Вечора теж на славу Сонця, що несе в хазяйство багатий урожай. Тому прославлявано його споконвіку величальними піснями: колядками та щедрівками, які в християнську добу співаються вже на славу Народженого Ісуса.

Найстарші наші колядки були створені за тисячу літ до прийняття християнства. Вони зраджують філософічні думки: відкіля і як виник світ. У них є згадка про море, острів-камінь на ньому, про світове дерево — як про образ всесвіту, про птахів-творців світу. Ці колядки мають часто форму розмови:

— А що нам було з нащадку (початку) світа?

— Ой, не було ж нам, хіба синя вода та й білий камінь.

— Коли ж не було з нащадку світа, тоді не було неба, ні землі, а то лем (тільки) було синє море, а серед моря зелений явір, на явороньку три голубоньки... радоньку радять, як світ сповнити...

Другий тип коляд мітологічного характеру:

Ой у нашого господаренця —
Біг йому дав, не завидуйте,
Милос браття, Біг йому дав —
Господаренця, на ім'я Йвася,
Подвіронько му красно метено,
На тім подвіроньку світлонька стоїть,
А в тій світлоньці тисові столи,
А по тих столах тонкі обруси.
На тих обрусах все колачеве,
Все колачеве житні, пшеничні,
Коло колачів золоті чаші,
Золоті чаші з дзеленим вином,
З дзеленим вином, солодким медом,
З солодким медом, вареним пивом.
За столом сидять три товариші:
Перший товариш ясен місячик,
Другий товариш світле сонце,
Третій товариш сам Біг небесний.
Перед ним стоїть господаречко,
Господаречко на ім'я Йвасечко.
Ой стоїть, стоїть, шапочку держить,
Шапочку держить, низько ся кланяєть:
„Ой я вас прошу, три товариші,
Ой я вас прошу, на що ми Біг дав,
Ой я вас прошу, їжте та пийте!”
Вихвалює ся перший товариш,
Перший товариш — ясний місячик:
„Ой як я зійду звечора пізно,
Ой я освічу гори-долини,
Гори-долини, господаренька!”
Вихвалює ся другий товариш,
Другий товариш — світле сонце:
„Як же я зійду в неділю рано,
Я обігрію гори-долини,
Гори-долини, темні лісове,
Темні лісове, чисте поле”.
Вихвалює ся третій товариш,
Третій товариш — сам Біг небесний:
„Як же я спущу дрібного дожджу,
Зрадує ми ся весь мирний світок” . . .

Із збірки В. Гнатюка

Інша колядка — то ніби магічний зворот з умовленням сил природи:

Пане-господарю, вставай з постелі,
Славен ти є, славен єси,
Славне сонечко на небеси!
(Після кожного рядка повторюється!)

Вставай з постелі, застеляй столи,
То буде в тебе троє гостоньків,
Перший гостонько — ясне сонечко,
Другий гостонько — світлий місяцю,
Третій гостонько — дрібен дощичку,
Перший гостонько, чим ся радуєш?
Як зійду я рано-раненько,
То втішаться мені діти маленькі.
Другий гостонько, чим ся радуєш?
Як зійду я пізно звечора,
То втішиться мені гість у дорозі.
Третій гостонько, чим ся радуєш?
Як зійду я три рази в маю,
То втішиться мені жито-пшениця,
Жито-пшениця, всіляке зело . . .
Славен ти є, славен єси,

Подібна щедрівка з господарського циклю родового побуту:
Славне сонечко на небеси!

Прилетіла ластівонька,
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на цей вечір!
(Повторення після кожного
рядка. Це т. зв. рефрен).
Сіла собі на віконко,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошарю,
Чи всі вівці покотились,
Баранчики породились.
Чи всі вівці покотились,
І ягнички породились.

**Цікава також колядка-щедрівка з анімістичним світо-
глядом:**

Ой за лісом, за лісочком
Ой Даждьбоже!
(Повторення-рефрен)
Сіно косить Василечко,
Сіно косить, коням носить,
Нате, коні, наїдайтесь,
У три дороги собирайтесь...
У першую доріженьку — до матінки,
У другу доріженьку — до батенька,
У третю доріженьку по милую...

Третій цикл колядок-щедрівок походить з часів дружини:

Ой рано, рано кури запіли,
А ще раніше Івась устав,
Лучком забряжчав — братів пробуджав,
Браття, вставайте, коні сідлайте,
Та поїдем в чистеє поле
На погуляння, на розглядання,
Та найдемо, браття, куну в дереві,
Куну в дереві, дівку в теремі —
Вам буде, браття, кунка на шубу,
А мені буде панна до шлюбу...
(Потебня, Гнатюк)

Також князь виступав в колядках:

Ой славен, явен красний Володимирко.
А чим же ти та прославив ся?
Що ізвечора коня сідлав,
А вже к світові під Царівград став.
Ой, б'є та й б'є на Царівград.
Цар ся дивує, хто то воює.
А міщани ходять, все раду радять,
Що тому вояці за дари дати?!
Вивели йому коня в наряді;
Він коня то взяв, — не подякував, —
Не подякував, шапочки не зняв,
Шапочки не зняв, не поклонився,
Не поклонився, не покоровся...
Ой, як б'є та й б'є на Царівгород.
Цар ся дивує... (повторення 3 рядків)
Винесли йому полумисок злата (повторення)
Вивели ж йому панну в коморі;

Він панну взяв та й подякував,
Подякував й шапочку зняв,
Шапочку зняв, ще й поклонився,
І поклонився, і покоровся...

Коляди початків християнства лучили старі релігійні поняття з новою вірою. Так витворилося двовір'я:

Перший гостонько — ясне сонечко,

Ясне сонечко — Сам Господь-Христос!

Другий гостонько — ясна зірниця,

Ясна зірниця — Пречиста Діва!

Третій гостонько — ясен-красен місячик,

Ясен-красен місячик — то Святий Петро-Павло...

Завдання: Розкажіть про наші колядки та щедрівки з поганських часів. Про що вони оповідають? Які були колись у наших предків засоби магії та чарів? Які особливості збереглися у нас в деяких гірських та лісових околицях; які звичаї, обряди, пісні нагадують нам світогляд наших предків?

Леся Українка (1871-1913)

„ЛІСОВА ПІСНЯ”. Драма-феєрія Уривок

З очеретів чути голос сопілки, ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайоріли сережки, потім береза листом залепетала. На озері розкрились лілеї білі і зазолотіли квітки на лататті. Дика рожа появляє ніжні пуп'янки. З-за стовбура старої розщепленої верби півусохлої виходить Мавка в ясно-зеленій одежі з розпущеними чорними, з зеленим полиском, косами, розправляє руки і проводить долонею по очах.

Мавка:

Ох, як я довго спала!

Лісовик:

Довго, дочко!

Вже й сон-трава перецвітати стала.

От-от зозулька маслечко сколотить,

в червоні черевички убереться

і людям одмірятиме літа.

- Вже з вирію поприлітали гості.
Он жовтими пущинками вже плавають
на чистім плесі каченята дикі.
- М.: А хто мене збудив?
- Л.: Либонь весна.
- М.: Весна ще так ніколи не співала,
як тепер. Чи то мені так снилось?
- (Лукаш грає)
- Ні... стій... Ба! Чуєш? То весна співає?
- Л.: Та ні, то хлопець на сопілці грає.
- М.: Який? Невже це „Той, що греблі рве?”
От я не сподівалася від нього! .
- Л.: Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж,
Лукаш на імення.
- М.: Я його не знаю.
- Л.: Бо він уперше тут. Він здалека,
не з сих лісів, а з тих борів соснових,
де наша баба любить зимувати;
осиротів він з матір'ю — вдовою,
то дядько Лев прийняв обох до себе...
- М.: Хотіла б я побачити його.
- Л.: Та нащо він тобі?
- М.: Він певне гарний!
- Л.: Не задивляйся на хлопців людських.
Се лісовим дівчатам небезпечно...
- М.: Який бо ти, дідусю, став суворий!
Се ти мене отак держати будеш,
як Водяник Русалку?
- Л.: Ні, дитино,
я не держу тебе. То Водяник
в дряговині цупкій привик од віка
усе живе засмоктувати. Я
звик волю шанувати. Грайся з вітром,
жартуй з Перелесником, як хочеш,
всю силу лісову й водяну,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля, там жура
тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш, і — пропала воля!
- М.: (Сміється)

- Ну, як таки, щоб воля — та пропала?
 Се так колись і вітер пропаде!
 (Лісовик хоче щось відмовити, але виходить
 Лукаш з сопілкою, Лісовик і Мавка ховаються.
 Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб
 сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку).
- М.: Не руш! Не руш! Не ріж! Не убивай!
- Лу.: Та що ти, дівчино? Чи я розбійник?
 Я тільки хотів собі вточити соку
 з берези.
- М.: Не точи! Се кров її.
 Не пий же крові з сестроньки моєї!
- Лу.: Березу ти сестрою називаєш?
 Хто ж ти така?
- М.: Я — Мавка лісова.
- Лу.: (Не так здивовано, як уважно придивляється
 до неї).
 А, от ти хто! Я від старих людей
 про Мавок чув не раз, але ще зроду
 не бачив сам.
- М.: А бачити хотів?
- Лу.: Чому ж би ні? Що ж, ти зовсім така,
 як дівчина... ба ні, хутчій як панна,
 бо й руки білі, і сама тоненька,
 і якось так убрана не по-наськи...
 А чом же в тебе очі не зелені?
 (Придивляється).
 Та ні, тепер зелені... а були
 як небо, сині... О! Тепер вже сиві,
 як тая хмара... ні, здається, чорні,
 чи може карі... Ти таки дивна!
- М.: (Усміхаючись). Чи гарна я тобі?
- Лу.: (Соромлячись). Хіба я знаю?
- М.: (Сміючись). А хто ж це знає?
- Лу.: (Зовсім засоромлений). Ет, таке питаєш!...
- М.: (Щиро дивуючись).
 Чому ж сього не можна запитати?
 Он бачиш, там питає дика рожа:
 „Чи я хороша?”
 А ясень її киває в верховітті:
 „Найкраща в світі!”

Лу.: А я й не знав, що в них така розмова
Я думав — дерево німе та й годі.

М.: Німого в лісі в нас нема нічого.

Лу.: Чи то ти все отак сидиш у лісі?

М.: Я зроду не виходила ще з нього.

Лу.: А ти давно живеш у лісі?

М.: Справді,
ніколи я не думала про те... (Задумується).
Мені здається, що жила я завжди...

Лу.: І все така була, як от тепер?

М.: Здається, все така...

Лу.: А хто ж твій рід?

Чи ти його зовсім не маєш?

М.: Маю.
Є Лісовик, я зву його „дідусю”,
а він мене: „дитинко” або „доню”.

Лу.: То хто ж він — дід чи батько?

М.: Я не знаю.
Хіба не все одно?

Лу.: (Сміється). Ну, та й чудні ви
отут у лісі! Хто ж тобі тут мати,
чи баба, чи вже як у вас зовуть?

М.: Мені здається часом, що верба,
ота стара, сухенька, то — матуся.
Вона мене на зиму прийняла
і порохном м'якеньким устелила
для мене ложе.

Лу.: Там ти й зимувала?

А що ж ти там робила цілу зиму?

М.: Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?
Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба рипіла все: „засни, засни”...
І снилися мені все білі сни:
на сріблі сяли ясні самоцвіти,
стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
спадали з неба — білі, непрозорі —
і клалися в намети... Біло, чисто
попід наметами. Ясне намисто
з кришталю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди...

По білих снах рожевії гадки
легенькі гаптували мережки,
і мрії ткались золото-блакитні,
спокійні, тихі, не такі, як літні...

Лу.: (Заслухавшись). Як ти говориш...

М.: Чи тобі так добре?
(Лу. потакує головою).

Твоя сопілка має кращу мову.

Заграй мені, а я поколишуся.

(Мавка сплітає довге віття на березі, сідає
в нього і гойдається тихо, мов у колисці.

Лукаш грає, прихилившись до дуба, і не
зводить очей з Мавки. Лукаш грає веснянки.

Мавка слухаючи, мимоволі озивається тихесенько
на той самий голос).

М.: Як солодко грає,
як глибоко крас,
розтинає білі груди, серденько виймає!
(На голос веснянки відкликається зозуля, потім
соловейко, розцвітає яріше дика рожка, біліє цвіт
калини, глode соромливо рожевіє, навіть чорна без-
листа тернина появляє ніжні квіти. — Мавка за-
чарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах
туга аж до сліз; Лукаш, завваживши те, перестає
грати).

Лу.: Ти плачеш, дівчино?

М.: Хіба я плачу?
(Проводить рукою по очах).
А справді... Ні бо! то роса вечірня.
Заходить сонце... Бач, уже встає
на озері туман...

Лу.: Та ні, ще рано!

Довідка: Феерія — це казка; драма-феерія — це вистава
на казковім, фантастичнім тлі.

Завдання: Подайте зміст цієї сцени з пробудження весни
(в домашньому зошиті!). Що розбуджують у Мавки веснянки?
Чому „Лісова пісня” має назву: драма-феерія? Подайте зміст
розмови між персонажами (особами драми). Які думки прояв-
ляє уявний світ та як він діє на дійсний світ? Які казки знані
вам з попередніх літ? Які герої виступають у них? Які їх фан-

тастичні дії та характери? Подайте зміст однієї казки в скороченні! Яка різниця між казкою й байкою? Розкажіть одну з байок (приказок) Євгена Гребінки („Ячмінь”, „Ведмежий суд”, „Сонце та хмари”), Леоніда Глібова („Охрімова свита”, „Жаба й віл”).

Леся Українка

КУПАЛО НА ВОЛИНІ

На Волині ще у многих місцях затримувався звичай справляти стародавнє свято Купала.

В Ковельському повіті справляють Купала так: звечора хлопці крадуть денебудь солом'яника (кіш на збіжжя) старого, — власне, крадуть, бо просити не годиться. Солом'яника того звать „козубом”. Того козуба хлопці тягнуть по селі, біжачи якнайшвидше і співаючи, а назустріч їм виходять люди і роблять „перейму”, цебто складають на вулиці тріски, поліна, старі кошики і т. ін., все то знадоби для купальського вогнища. Хлопці збирають те все, ладувать до козуба та виносять його на вигон за село. Там уже збирається цілий гурт людей, більше молодь, але й молодші молодичі, часами і з старших дехто. Співають тільки дівчата, та часом відповідають їм на співи й хлопці. Починають з котроїбудь пісні, частіше „Ой молодая молодиче”. Хлопці тим часом запалюють козуба, устроивши в нього високі тички, щоб вогонь горів вище. Люди, що приходять дивитися на Купала, повинні принести з собою теж різний підпал. Кажуть, що в давніші часи всякого, хто приходив з порожніми руками, хлопці били, через те й досі є купальна приказка: „Хто прийде без поліна, той піде без коліна”. Поки вогнище палає, дівчата співають пісень, часом зачіпаючи хлопців у тих піснях; тоді хлопці й собі відповідають, часом піснями, а частіше жартами, часом не дуже то приличними та лагідними. Взагалі, весь час ведеться якесь жартовливе змагання дівчат з хлопцями. Так, наприклад, від часу до часу хлопці вихоплюють з вогнища віхті соломи з вогнем і кидаються з ними поміж дівчат, тикаючи їх дівчатам у лице і розганяючи дівчат по полі; але дівчата вертаються і знов віддячують хлопцям насмішливими піснями.

Коли козуб згорить до половини і вогонь трохи понижчас, тоді хлопці починають скакати через нього. Потім, коли вогонь почне пригасати, всі розходяться з піснями додому.

Вогню купальського не гасять, а лишують його, щоб сам дотлів до останку.

У Звягельському повіті кладуть вогонь, а дівчата вбирають деревце, березку. Вбирають її вінками, биндами й запаленими свічечками. Деревце теє зветься к у п а л о. Самі дівчата вбираються в великі вінки з різного зілля та квіток і мають при собі ще по вінку. Вони водять к о л о біля деревця і співають, а хлопці тим часом скачуть через вогонь. Часом хлопці пориваються вхопити деревце, тоді дівчата боронять його і співають на хлопців різні прикрі пісні. Врешті хлопці хапають деревце і палять його або кидають у річку, а дівчат, що пробують оборонити своє „купало”, самих не раз купають в тій же річці.

Одспівавши купала, часом дівчата врожать на вінках. Дівчина пускає на воду два вінки, один загадує на себе, а другий на якого хлопця: коли вони зійдуться до купи на воді, то значить, дівчина буде в гарі з своїм хлопцем. Або так: дівчина тичкою спускає свій вінок на дно річки; коли він сплине наверх, то дівчина піде заміж у той рік.

Ой, молодая молодице,
Ой, вижди, вижди на вулицю,
Розпали дівкам купалицю!
Ой, як я маю виходити,
Вам купалицю розпалити?
В мене свекорко не батейко,
В мене свекруха не матюнка.
Положить мене пізній себе,
І збудить мене раній себе,
А до кужеля білейкого
А до каменю важнейкого,
А до дитятка малейкого.
Кину я кужіль под лавицю
(або: полицю)
А сама вижду на юлицю.
Бодай той кужіль вогонь узяв,
Бодай той камінь у воду впав,

Тому дитятку на гочі впав!
(Варіант:
Нехай той кужіль поклучиться
Мені робити не хочеться).
Ой, на Купала-Купалочка
Не виспалася Наталочка.
Погнала бички дримаючи,
На кілки ніжки збиваючи.
Ой, дай, Боже, дощі вночі
На Наталчині чорні гочі!

Темная нічка петрівочка,
Не виспалася наша дівочка,
Погнала бички дримаючи,
На кілки ніжки збиваючи,
Приточи, Боже, більше ночі
На Наталчині чорні гочі!

Завдання: Опишіть свято Купала на Волині. Про що співають купальні пісні?

„ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ”

Як народилася пісня

Иван сидів і слухав, забувши зовсім, що має доглядати корови. І ось раптом, в цій дзвінкій тиші, почув він тиху музику, яка так довго й невловимо вилась круг його вуха, що навіть справляла муку! Застиглий і нерухомий, витягнув шию і з радісним напруженням ловив дивну мелодію пісні. Так люди не грали, він принаймні ніколи не чув. Але хто грав? Навкруги була пустка, самотній ліс, і не видно було живої душі. Иван озирнувся назад, на скелі, — і скаменів. На камені верхи сидів „той”, щезник; скрививши гостру борідку, нагнув ріжки, і заплющивши очі, дув у флюяру (рід сопілки). — „Нема моїх кіз... Нема моїх кіз...” розливалась жалем флюяра. Та ось ріжки піднялись угору, щоки надулись і розплющились очі. — „Є мої кози... є мої кози...” — заскакали радісно згуки, і Иван з жахом побачив, як, виткнувшись з-за галузок, затрясли головами бородаті цапи.

Він хотів тікати і не міг. Сидів прикутий на місці і німо кричав од холодного жаху, а коли врешті видобув голос, щезник (божок лісу) звинувся і пропав раптом у скелі, а цапи обернулися у коріння дерев, повалених вітром.

Прийшовши до себе і вздрівши знайомі місця, він заспокоївся трохи. Здивований, наслухав якийсь час. Пісня, здавалось, брєніла вже в ньому. Він вийняв денцівку. Зразу йому не йшло, мелодія не давалась. Починав грати спочатку, напружував пам'ять, ловив якісь згуки, і коли врешті знайшов, що віддавна шукав, що не давало йому спокою, — лісом поплила чудна, невідома ще пісня; радість вступила у його серце, залляла сонцем гори, ліс і траву, заклекотіла в потоках, підняла ноги в Івана, і він, пожбурнувши денцівку в траву та взявшись у боки, закрутився у танці. Так знайшов він у лісі те, чого шукав.

Завдання: Переповіжте цю пригоду Івана! Який світогляд мають донині гудули? Чому автор називає свою повість: „Тіні забутих предків”? Які то „тіні” залишились у гуцульській душі із найдавніших часів? Які повір'я збереглись в Карпатах? Хто то є „щезник” і як він виглядає в фангазії гудула?

Пошукайте оригінальні вислови! Старайтеся довідатись про їх значення! Напр. дзвінка тиша, застиглий і нерухомир, не видно було живої душі, „той”, щезник, без тям... Чому гучули бояться вимовляти назву щезника та ведмеда?

Продовження: Марічка обзивалась на гру флюяри, як самичка до дикого голуба, — співанками. Вона їх знала безліч. Звідки вони з'являлись — не могла б розказати. Вони, здається, гойдалися з нею ще в колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні на сіножатях, як смереки ростуть по горах. На що б око не впало, що б не сталося на світі: чи пропала овечка, полюбив легінь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека — все виливалось у пісню, легку і просту, як ті гори в їх давнім, первісним житті.

Марічка сама вміла складати пісні. Сидячи на землі, поруч з Иваном, вона обіймала свої коліна і потиху гойдалася в такт:

Зозулька ми закувала сива та маленька
На все село іскладена пісенька новенька...

Маріччина пісня оповідала всім добре знайому подію, ще свіжу: як зчарувала Андрія Параска, як він вмірав од того. Або про горе матері, якої син загинув у лісі, придушений деревом. Пісні були сумні, прості і ревні, аж краляли серце. Вона їх звичайно кінчала:

Ой кувала ми зозулька та й коло потічка.
А хто ісклав співаночку? Иванкова Марічка.

Запитання: Як родились коломийки в Марічки? Порахуйте склади в наведеній коломийці. Вони завжди такі: 8 + 6: Зо-зуль-ка ми за-ку-ва-ла си-ва та ма-лень-ка. Пригадайте собі коломийки, поміщені в попередніх читанках. Їх основою є паралелізм: в першому рядку образ з природи, в другому подібний до нього образ душі людської, її настрій, її враження.

Продовження:

Полонинко, верховинко, чимось так згорділа,
Чи не тими овечками, що-сь тільки уздріла?

— Гісь, гісь, — підганяє ззаду вівчар. Вівці ліниво згинають коліна, тремтять на тонких ніжках і трусять вовну. — Гісь! Гісь! — Голі мордочки, з старечим виразом зануди, одкривають слиняві губи, щоб поскаржитись Бог-зна кому...

Иван дивиться вниз. Там десь між горами, де люди, по зеленій отаві походжають білі ноги Марічки. Її очі звернені десь на полонину. Чи співає свої співанки? А може справді порозсівала їх по горах, і вони зійшли квітками, а Марічка замовкла.

Ой, як будуть вівчарики
Білі вівці пасти,
Будуть мої співаночки
За кресаню класти . . . —

згадується йому милий дівочий голос, і він зриває квітку та закосичує (закладає) нею кресаню (капелюх) . . .

Раптом до вуха долітає давно жданий поклик трембіти. Він приносить од стаї запах кулеші та диму і довгим мелодійним тремтінням оповідає, що кошари чекають на вівці . . .

Довідка: Коломийковий вірш був Шевченковим любимцем. Половину своїх віршів написав поет у народних стихах, зокрема коломийкових!

Заклинання хмар

Продовження: Була гаряча днина. Игрець (верх, скеля) закурився, земля парувала, од Чорногори бігли безперестанку хмари та виливались дощі, на які збоку світило сонце. Так було парно, що Палагна нізащо не полізла б на ґрунь (верх гори); коли б не приснився їй сон, який віщував для худоби недобре. Вона хотіла одвідать корови у лісі. „Пропадуть сіножаті, засипле їх льодом і буде плакати голодна худібка”, — думала гірко. Мов крізь туман побачила раптом, як дряпавсь на гору якийсь чоловік. Боровся з вітром, розкидав ноги, неначе рак, хапався руками за камінь і все дерся на верх. Ось він уже близько, зігнувся удвоє, біжить, — і врешті став на вершку. Палагна пізнала Юру. Він підняв до хмари ціпок і крикнув: — Стій! Я тебе не пускаю! Хмара подумала трохи і пустила в одповідь вогняну стрілу. — Ага, ти так! — крикнув Юра. То я мушу тебе заклинати. Я заклинаю вас, громи й громовенята, тучі і тученята, я розганяю тебе, фортуно, наліво, на ліси й води . . . Іди, рознесися, як вітер по світі . . . Розсядься й розсипся, ти тут сили не маєш . . . Але хмара тільки моргнула зневажливо лівим крилом і почала завертати направо понад царинки. — Нещастє! — стиснула руки Палагна, чисто виб'є сіна . . . Однак Юра не хотів піддатись. Він лиш зблід дужче, лиш очі по-

темніли од нього. Чув силу в грудях, метав громи з очей, здіймав руки вгору і закликав. І хмара раптом спинилась. Покірно повернула вліво і розв'язала мішки над рікою, засипаючи густим градом зарінок (оболоння). Біла завіса закрила гори, а в глибокій долині щось клекотіло, ламалось глухо, шуміло. Юра упав на землю і важко дихав.

Довідка: Гуцули дуже забобонні. Вони вірять у силу мольфарів (чарівників), що вміють заклинати хмари, у ворожок, що проганяють хвороби від людей.

Забава при вмерлому (привіле)

Продовження: Сумно повістувала трембіта (музичний інструмент, довга сурма з липи) горам про смерть. В головах тіла невидимо спочивала душа: вона ще не сміла вилетіть з хати. Палагна зверталась до неї: — Чому не заговориш до мене, чому не поглянеш, не позавиваєш мозолі на моїх пучках? (набої від праці). А в котру он доріжку, мужу, вибираєшся, відки виглядати маю тебе? — голосила (плакала) Палагна, і грубий голос її перебивався в жалібних нотах.

А хата все сповнялась новими гістьми, що вже товпились біля порога.

Чи не багато суму мала бідна душа? Од порога починався вже рух. Ще несміливо тупали ноги, пхалися лікті, гуркотів часом ослін. І ось раптом високий жіночий сміх гостро розтяв важкі покрови суму, і стриманий гомін наче полемінь бухнув з-під шапки чорного диму.

— Ей, ти, носатий, купи у мене зайця! — басив з середини молодий голос, і в відповідь йому покотився придушений сміх: — Ха-ха! Носатий! — Не хочу. Починалась забава. Один за другим гості вставали з лавок та розходились по кутках, де було весело й тісно. Веселість вже розпалювалась. Робилось душно. Всі говорили вголос, наче забули, чого вони тут, оповідали свої пригоди й реготались. Махали руками, гупали один одному в спину й моргали на челядь... Ті, що не помістились у хаті, розклали на подвір'ї вогонь і справляли коло вогню веселі грища. Тугий скруцак з рушника, мокрий і замашний гатив з лускотом в спини направо й наліво. Від нього тікали серед реготу й крику. Поміст двигтів у хаті під вагою молодих ніг, і скакало на лаві тіло, трясучи жовтим обличчям, на якому все ще грала загадкова усмішка смерті. На грудях тихо бряжчали

мідні гроші, кинуті добрими душами на перевіз. Під вікном сумно ридали трембіти. (1911).

Завдання: Напишіть у зошитах про наведені тут звичаї в Карпатах. Чи знаєте про старинні звичаї інших народів? Як-що так, порівняйте їх між собою. Що нагадують вам мідні гроші для мерця? Які були звичаї в Греції та в Римі, або в Єгипті, після смерті господарів? Чи чигали ви що про тризни в давніх часах на Україні? Як відбувались вони? Напишіть про них!

Іван Франко

ПРИТЧА ПРО ЖИТТЯ

Було се в Індії. Степом безлюдним
Йшов чоловік. І враз напав на нього
Голодний лев. Побачивши звірюку,
Ще здалека почувши рик її,
Почав тікати чоловік щодуху.
Тікаючи наскочив він нараз
На глибоченну балку. Не було
Часу вертатись, не було де схритись,
А звір вже близько. Бачить чоловік,
Що зо стіни безодні, зо стрімкого
Скального обриву худа берізка
В щілині виросла й вершок зелений
Понад безодню к сонцю підіймає.
Недовго думаючи, він вчіпився
За ту берізку; держачись руками
За пень її, повис над гирлом темним,
Аж поки, бовтаючи там ногами,
На щось твердого крихту не оперся.
Тоді аж відідхнув і дрож смертельна
Потроха втихла. І почав тоді
Сірома озиратися довкола,
Де він і що з ним?

Перший зирк його
Внав на коріння деревця, що в ньому
Була його єдина опора.
Що за притчина? Глядить: дві миші,
Одна білява, друга чорна, пильно,
Запопадливо і ненастанно й прудко

Гризуть коріння того деревця,
Лапками землю порпають. Працюють
Немов наняті, щоб його підпору
Підгризти, підкопати, повалити.
І похололо в того чоловіка
На серці, бо в тій хвилі лев розжертий
Надбіг над пропасть і його побачив
І лютим ревом відгомін збудив.
Не міг його дістати, але люто
Глядів згори, скавав і землю гриз,
Ждучи, аж він угору знов підлізе.
І глянув вниз у пропасть чоловік.
І бачить, що на дні тієї балки
Страшна гадюка в'ється і широко
Пащеку роздіймас, жде лише,
Щоб він упав для неї на поталу.
Померкло в голові у чоловіка,
За серце стисло і холодним потом
Все тіло облилось.

Та враз почув,
Що те, о що опер він ноги, якось
Ворушиться. Зирнув, аж пробі! Се
Гадюка звита в клубок, що в щілині
Дрімала. Рад був скрикнути чоловік,
Та голос в горлі задушив переляк.
Рад був молитися, та тривога вбила
Побожну думку. Наче труп холодний
Він висів, певний, що в найближчій хвилі
Коріння миші підгризуть, гадюка
У ноги вкусить, сил його не стане,
І вниз він упаде змиї в пащеку.

А втім — о диво! На гильках берізки
Побачив той нещасний чоловік
Гніздо джмелів. У щільнику малому
Було там трохи меду, а джмелі
Всі полетіли в поле за пожитком.
І закортіло чоловіка того
Покушати меду. Він всіх сил добув,
Піднявся троха вгору і устами
Досяг щільник і ссать його почав.

І враз немов рукою відняло
Йому від серця. Солодощі меду
Заставили його про все забути:
Про льва, що вив йому над головою,
Про миші, що його підпору гризли,
І про дракона, що внизу грозив,
І про гадюку, що у стіп сичала.
Про все, про все забув той чоловік,
Найшовши в тих краплинах медових
Несказану високу розкіш раю.

Готама Будда, Азії світило,
Очима духа бачив сю пригоду
І своїм вірним так про неї мовив:
„Сей чоловік, брати, то кожний з нас.
Життя важке, природа нам ворожа
І тисячі пригод і небезпек
З усіх боків усе нас оточують,
Як того мужа, що там у балці висів.
Голодний лев над нами, то є смерть;
Дракон внизу, то вічне забуття,
Що кожного нагрожує пожертв.
А миші, чорна й біла — день і ніч,
Що ненастанно вік наш підгризають,
А та гадюка під ногами, браття,
То наше власне тіло, непостійне,
Слабе і хоре, що нам в кожній хвили
Назавсіди відмовить може служби.
А та берізка, за яку вчипився,
Міркуючи спастися від заглади,
Се людська пам'ять — щира, та коротка.
Нема нам виходу із того горя,
Нема рятунку. Та одно лиш нам
Лишилось те, чого ніяка сила,
Ніяка нам пригода взяти не може:
Се чиста розкіш братньої любови,
Се той чудовий мед, якого крапля
Розширює життя людське в безмір,
Підносить душу понад всю тривогу,
Над всю турботу із-за діл минулих —
В простори повні світла і свободи.

Хапайте сквапно каплі ті, брати!
Бо лиш в тому, що серце ваше чує,
Чим груди повні, чим душа живе,
У розкоші любови та бажанню
Братерства, у надії, у змаганню
До вищих, чистих сфер лежить ваш рай”.

1892

МАНДРІВНІ МОТИВИ В НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ

Хоч як приманювали Франка постаті сильних людей, та проте він віддавався рівночасно глибокому й повільному досліджуванню мандрівних мотивів, що лучать нашу літературу старої доби з Візантією, Сходом, особливо з Арабією й Вірменією. Впродовж студій у Відні та й потім він опрацював мандрівку мотиву аскези (самовідречення) в дисертації (розвідці) п. з. „Варлаам і Йоасаф, старохристиянсько-духовний роман і його літературна історія”. На вступі він доказує, що сучасний роман має свої первопочини в грецькій літературі. Середньовічні духовні повісті, „життя”, апокрифи (перерібки Святого Письма) візантійського та східного походження доповняли й поширювали первинні мотиви роману й переносили їх на Захід і Русь.

Релігії Сходу, буддизм, перський дуалізм і апокрифи — то основи його. Власне мандрівці мотивів Франко присвячує найбільше місця в згаданій дисертації.

Зміст роману „Варлаам і Йоасаф” — простий. Цар Індії Авенір переслідуює християн. А проте, царський достойник, Варлаам, що є християнином, не боїться вести з царем філософічні розмови з християнською релігією й етикою. У царському домі приходить на світ Йоасаф, якому астролог пророкує, що прийме Христову віру. Батько окружає його чуйною опікою та відокремлює його юність від зовнішнього світу. Та проте Йоасаф підпадає випадково під вплив Варлаама, стає християнином, а по смерті батька запроваджує християнство в своїй країні і сам віддається аскезі на пустині. Це життєпис Сідарти Будди, перероблений тут у християнському дусі. В романі є притча про однорога, що виразно вказує на суєту життя й потребу аскези. Друга притча про соловія має виховний зміст..

Завдання: Чому Франко займався старими творами фольклору? Подайте на письмі зміст притчі про життя, поміщеної в повісті „Варлаам і Йоасаф”.

II. ДАВНЄ ПИСЬМЕНСТВО УКРАЇНИ

ЗБІРНИКИ СВЯТОСЛАВА

До найстарших пам'яток належать два Збірники Святослава з 1073 і 1076 рр., що були написані для київського князя Святослава, сина Ярослава Мудрого. Перший — то копія з болгарського оригіналу, перекладеного з грецької мови, в якій ім'я болгарського царя Симеона (IX-X сторіччя) замінено на Святослава. Збірник має твори отців Церкви, переклад і пояснення незрозумілих слів у формі коротких відповідей з Євангелії, з Апостола та з інших книг, а далі список канонічних і апокрифічних (ложних) книг, уривок з поучення Івана Золотоустого (про злих жінок), статтю Епіфанія Кіпрського про чудодійну силу дорогоцінного каміння, календарні та історичні довідки, роз'яснення філософічних понять, про стилістичні форми... У другому збірнику статті про молитву, піст, читання книжок, поучення дітям зраджують оригінальність. Припускають, що він був складений у Києві та що, правдоподібно, митрополит Іларіон брав участь у його складанні.

Подаємо для прикладу переклад статті про читання книг: **Слово про читання святих книг.** Браття, читання книжок добре, особливо для кожного християнина; бо сказано: щасливі ті, що шукають відомостей у ньому, знайдуть його для свого почуття. А що сказано цими словами: шукачі відомостей? Коли читаєш книгу, не поспішай хутко до другої глави, але старайся зрозуміти, що кажуть книги й слова ті, та повертайся тричі до одної глави. Бо сказано: я в моєму серці зберіг Твої слова, щоб не згрішити перед Тобою. Не сказано: тільки устами я промовив, але в серці зберіг, щоб не згрішити перед Тобою. Розуміючи правду, руководимося нею. Кажу ж: узда править конем і спинює його, книга править праведником. Не збудуєш корабля без цвяхів, а праведника не буде без читання книг; та як полонений літає думкою до своїх рідних, так і праведник прагне до книгочитання. Воякові любя зброя, краса корабля у вітрилі, а праведника у книгочитанні. Відкрій мені очі, скажав (святий), щоб зрозумів я чуда Твого закону...

То ж ми, браття, зрозумієм і послухаєм ушима розуму, зрозумієм силу та науку із святих книг. Послухай про життя святого Василя, святого Івана Золотоустого, святого Кирила філософа і інших святих, як вони зразу, — таке говорять про них, — змалку прикладалися до святих книг, а потім взялися до добрих діл. Знай, що й тобі початок до добрих діл — то поучення святих книг, а цими, браття, і самі підіймимось на висоту їх життя й завжди вчимося з їх діл і їх слів книжних, роблячи те, що вони велять, щоб вони стались достойними вічного життя, навіки, амінь!

Завдання: Чи поради Святославового Збірника дадуться нині застосовувати при читанні книжок? Які повинні бути читачі, як повинні вони читати книжки? Як повинні вони працювати з книжкою? Чому треба робити виписки з лектур? До чого вони припадуться в житті?

Мова й письмо староукраїнських пам'яток

Наші найстарші пам'ятки писані старою книжною мовою, що її вживано в перекладах та в оригінальних творах. Ця книжна мова, основана на старослов'янській, виявляла від найдавніших часів українські особливості в звуках, відміні, складні, а навіть у словництві. Власне, ці особливості свідчать сьогодні про українське походження пам'яток, як напр. 1) Остромирове Євангеліє з 1054, 2) Збірник Святослава з 1073, 3) Збірник Святослава з 1076 р., 4) Галицьке Євангеліє з 1144, Апостол з Кристинополя (XII-XIII ст.), 5) Галицьке Євангеліє з 1283 р., 6) Галицьке Євангеліє з 1266-1301, 7) Холмське Євангеліє, 8) Пандекти Антіоха з 1307, 9) Луцьке Євангеліє, 10) Путнянське Євангеліє з XIV ст. і інші. Молодші пам'ятки виявляють щораз більше українських прикмет: Пересопницька Євангелія (1556); інтермедії (1619).

Письмо пам'яток: З Болгарії прийнято кириличне письмо, назване так на пошану св. Кирила, апостола слов'ян з 9 ст. Поруч кирилиці існувала теж глаголиця, якої характер нагадає східні абетки, під час коли кирилиця дуже подібна до грецької великої абетки. Хоч вона мала 38 букв, та проте не годилась до українських звуків. Деякі букви зберігались у ній тільки для традиції, втративши своє первісне значення, напр. юси, омега. Заступили їх в Україні: я, у, ю, о. Деякі букви мали на Україні інше значення, ніж у Болгарії, напр. „ятъ” у нас чита-

но як і, „єри” — як и, г як г або г. Для грецьких назв уживано також і грецьких ксі, пси, фті, ипсильон...

З кирилиці повстало наше письмо, зразу великі букви, а потім і малі. А, Б, В, Г, Д, Е, Ѕ, Ж, З, И, І, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ, Ь, Ї, Ъ, йор, ір, єри, ять; затратились давні юси, дзело, грецькі букви...

Василь Щурат

СЛОВО ЛІАРІОНА

Володимирової смерти	„Хвалім діла його могучі,
Блаженно-пам'ятна річниця!	З яких пізнали й на чужині,
Вже того з пам'яті не стерти,	Що княжив не в землі
Ким пам'ять давніх діл	[жебручій,
[держиться.	А в нашій славній Україні!
У Десятинній в світлі тоне	„Хвалім, бо потрудивсь над
Велична княжа домовина,	[міру,
А Богородиця з ікони	Заставши ниву ще зелену;
Глядить на батька, то на сина.	Хвалім його, бо дав нам віру —
Над батьком тихі сльози	Віру в будучність нескінчену.
[ронить,	„Хвалім його, бо на престолі
На сина навіває мрії;	Лишив намісника по собі,
І Ярослав чоло вниз клонить	Який відчув його всі болі,
Перед іконою Марії.	Всі мрії, сховані з ним в гробі!
И народ схиливсь, як повен	„Відчув і увінчав наш Київ
[кокос...	Вінцем могучого владики,
Бо із високого амвона	І під святий покров Марії
Паде, мов з неба сильний	Сам передав його навіки.
[голос —	„Бажав у хвилі урочистій,
Могуче слово Ліаріона:	Щоб з кожним вечором
„Хвалять всі землі, всі народи	[і світом
Своїх подвижників віддавна...	Архангельський привіт
Хвалім же й ми! У наші годи	[Пречистій
Русь теж подвижниками	Був і для Києва привітом.
[славна.	„Хвала ж їм днесь — отцю
„Хвалім і ми Володимира,	[і сину!” —
Потомка того Святослава,	Упало голосно з амвона
Якого славить кожна ліра	І аж по нинішню годину
І кожна пісня нелукава!	Лунає слово Ліаріона.

Завдання: Хто то був Іларіон, що проповідував в річницю смерти князя Володимира? Якими прикметами визначається його „Слово”? Напишіть зміст „Слова” Іларіона!

ПОУЧЕННЯ ДІТЯМ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

Цей твір поміщений у Лаврентіївському відписі літопису під 1096 р. Він подає низку морально-релігійних поучень та подій з життя одного з найславніших князів, що жив між 1053 та 1125 р. Його мова легка й зрозуміла.

Сѣдя на санех (сидячи перед смертю) помѣслих в души своей и похвалих Бога, иже (що) мя сих дней грѣшнаго допровади. Да, дѣти мои, или (або) ин кто (хто інший), слѣшавсю грамотицю, не посмѣйте ся, но емуже любя (любов до) дѣтий моих, а приметь ю в сердце свое, и не лѣзнитися начнеть такоже и тружати ся: первое, Бога дѣля и душа своя (задня Бога й душі), страх имѣйте Божий (майте) в сердци своемъ, и милостѣню творя неоскудну (не скупу), то бо есть начаток всякому добру. Ни питью, ни ѣденью не лагодите (не віддавайтеся), ни спанью; и сторожѣ сами наряживайте (наставляйте), и ночь, отвсюду нарядивше около вои (вояків), тоже лязите (також лягайте), а рано встанѣте, а оружья не снимайте с себе вбортѣ, не розглядавшє лѣнощами, внезапу бо (нагло, несподівано) человек погѣбаєт и тѣло. Куда же ходяще путем по своим землям, не дайте пакости дѣяти отрокам (хлопцям), ни своим, ни чюжим, ни в селѣх, ни в житѣх, да не кляти вас начнутъ. Куда же поидете, идеже станете, напойте, накормите ина, и боле же чтите гость, откуда же вам придетъ, или прост, или добр, или сол (чи посол), аще не можете даром, брашном и питьем (мукою й напитком): ти бо мимоходячи прославятъ человека по всѣм землям, любо (чи то) добрѣм, любо злѣм. Жену свою любите, но не дайте им над собою власти...

А се вѣі повѣдаю, дѣти моя, труд свой, оже ся есмь тружал, пути дѣя (подорожуючи) и ловѣі 13 лѣт. Конь диких своими руками связал есм в пущах 10 и 20 живѣих конь, а кромѣ того же по Роси ѣздя имал есм своими руками тѣже кони дикиѣ. Тура мя два метала на розѣх (рогах) и с конем, олень мя один бол (колов), а 2 лоси, один ногами топтал, а другѣй рогома бол, вепрь ми на бедрѣ мечь оттял, медвѣдь ми у колѣна подѣклада (пітник під сідлом на коні) укусил, лютѣй

звѣрь скочил ко мнѣ на бедрѣи и конь (коня) со мною поверже (кинув); и Бог неврже на мя соблюде. И с коня много падах (спадав), голову си розбих дваждѣи, и руцѣи и нозѣи свои вереди (пошкодив), в уности своей вередих (покалічив) не блюда живота своего (не пильнуючи свого життя), ни щадя головѣи своея (не щадячи). Еже бѣло творити отроку моему, то сам есмь створил, дѣла на войнѣи и на ловѣх, ночь и день на зноу и на зимѣ, не дая собѣ упокою...

Завдання: Перекладіть цей уривок на сучасну українську мову.

ПРОЩА ІГУМЕНА ДАНИЛА

Ігумен Данило походив з Чернигівщини; він відбув прощу до Святої Землі, був там 16 місяців від 1106-1107 р. і описав її у своєму „Паломнику”. Цей опис відзначається цікавими географічними даними, а крім того, має легендарні та апокрифічні вставки. Мова його дуже проста й зрозуміла, хоч книжна. Для ознайомлення з її особливостями наводимо оригінальні виїмки, як також в тяжких місцях переклади з оригіналу. Всюди пропускаємо знак Ъ (йор).

Се аз (я) недостойнѣи игумен Данил Русскія земля (землі) ... похотѣх видѣти святѣи град (город) Іерусалим и землю обѣтованную (обіцяну). И благодатию Божією (ласкою) доходях святого града Іерусалима и видѣх святая мѣста, обходях всю землю Галилейскую и около святого града Іерусалима по святѣм мѣстом, кудаже Христос Бог наш походи своими ногами и велика чюдеса показа по мѣстом тѣм святѣм. И то все видѣх очима своими грѣшнѣма, беззлюбивѣи показа ми Бог видѣти егоже ждах (чого я пожадав, бажав) много днѣи мѣслию моею. Братіа и отци, господіе мои, простите мя грѣшнаго и не зазрите (не засуджуйте) худоумью моему (мою глупоту) и грубости, еже писах о святѣм градѣ Іерусалимѣи о земли той блазѣи (щасливій), и о пути (дорозі), еже (що є) к святѣм мѣстом.

О Іерусалимѣ, о Лаврѣ

Аз недостойн игумен Данил, пришед в Іерусалим (прийшовши), пребѣх (пробув, перебув) мѣсад 16 в мѣстѣ в Лаврѣи святого Савѣи и тако могох (так я міг) походити и испѣтити вся святая си мѣста. Невозможно бо без вожа (провідника,

водія) добра и без язЫка испЫтати и видѢти всѢх святЫх мѢст... И пригоди (поміг) ми Бог налѢсти (найти) в ЛаврѢ мужа свята и стара деньми (старого віком) и книжна вельми (дуже вченого). Тому святому мужеви вложи Бог в сердце любити мя худаго (убогого) и той указа ми добрѢ (добре) вся святая та мѢста, и в ІерусалимѢ и по всей земли той поводи мя и до Тиверіадскаго моря поводи мя, и до ФаворЫ, и до Назарефа, и до Хеврона, и до Іордана...

Есть же святЫй град Іерусалим в дебрех (ярах), около его горЫ каменЫи вЫсокЫ. Да пришедше близько граду тоже видѢти первое столп Давидов и потом, дошедше мало, увидѢти Елеоньскую гору и святая святЫх и воскресеніе церковь, идѢже есть гроб Господень и узрѢти потом весь град. И ту есть гора разна от пути близ града Іерусалима, яко верстЫ вдале, на той горѢ ссѢдают с конь вси людіе и поставляют крестыци (поклони) ту и покланяются святому воскресенію на дозорѢ (на виду) граду. И бЫваетъ тогда радость велика всякому христіанину, видѢвше святЫй град Іерусалим, и ту слезам пролитье бЫвает от вѢрнЫх чловѢк. Никто же бо можетъ не прослезитися, узрѢв желанную ту землю и мѢста святая видя, идѢже Христос претерпѢ страсти нас ради грѢшнЫх...

Завдання: Подайте короткий зміст „Прощі ігумена Данила” з Чернігівщини. Чого ходив він до Єрусалиму та як описав його? Які вказівки дав князь Володимир Мономах своїм наслідникам? Які були його моральні напрямні? Які пригоди зустріли його в житті? Перекладіть цей уривок із „Прощі” на сучасну українську мову!

ЛІТОПИСИ

ПОЧАТКОВИЙ ЛІТОПИС, АБО ПОВІСТЬ ДАВНІХ ЛІТ

На початку XII сторіччя створено літопис Київської Руси. Це повість, що починається оповіданням про розподіл землі між синами Ноя, що подає відомості про розселення слов'ян взагалі і східніх зокрема, про утворення в них держави, про перших руських князів аж до 1110 року. Вона складена в двох літописних відписах, Лаврентіївському (1377 р.) та Іпатському (від назви монастиря). Від 1111 р. починається Київський, а від 1201 р. Галицько-Волинський літопис, що кінчиться 1292 р.

Повість має також, крім історії, легенди, пісні, казки, перекази, документи оригінальних умов. Вона вся пересякнута релігійністю, глибокою любов'ю до батьківщини та ідеєю єдності.

Оповідання про подорож апостола Андрія

Коли Андрій учив в Синопії та прийшов у Корсунь, побачив, що близько Корсуня є гирло Дніпра і хотів піти в Рим, і прийшов у Дніпрове гирло, а звідсіль пішов по Дніпру вгору та випадково прийшов і став під горами на березі. І встав ранком другого дня та сказав до учеників, що були з ним: „Бачите ці гори? Що на сих горах' засяє Божя ласка (Боже добро); тут має бути великий гóрод і багато церков має Бог тут спорудити (збудувати)”. І вийшовши на ці гори, благословив їх та поставив хрест, помолився Богу і зійшов із цієї гори, де потім став город Київ, і поїхав по Дніпру вгору. І прийшов до словін, де нині Новгород, і побачив людей, що тут живуть і мають свої обичаї, і як миються та як себе шмагають віхтями та чудувався ними. І пішов до варяг і прийшов у Рим та розказував, що таке бачив і чого навчився; каже їм: „Бачив я дива в словінській землі, коли я ішов сюди. Бачив я дерев'яні лазні, які вони сильно напалюють, роздягаються до нага, обливаються кислотою для пом'якшення шкіри та беруть прутики і б'ються самі та до того доб'ються, що ледве живі злазять, та обіллються студеною водою і так оживають; і це роблять кожного дня, хоч їх ніхто не примушує, але самі мучаться і так роблять собі купіль, а не муку”. Дивувалися ті, що слухали. Андрій же був у Римі та пішов у Синопію.

Про хозарів

По цих роках по смерті цих братів поляни були принижені деревлянами та іншими сусідами; і напали на них хозари, що сиділи в лісах на горах і сказали їм хозари: „Платить нам дань!” Поляни надумалися й дали від кожного димаря по мечеві, і хозари понесли їх своєму князеві та старшині своїй і сказали їм: „Це знайшли ми нову данину”. Вони ж сказали: „Де саме?” А вони відповіли: „В лісі на горах над Дніпровською рікою”. Вони сказали: „А що дали?” Вони показали їм меч. І сказали старці хозар: „Не добра данина, княже! Ми здобули зброєю, що з одної сторони є гостра, або шаблями, а цих зброя з двох сторін гостра, сказано, меч. Ці будуть мати дань від нас та в інших краях”. Це справдилося все, бо не зі своєї волі це сказали, але з Божого повеління! . .

Завдання: Особливості літописного оповідання. Про що оповідає він? Якою мовою написані наші літописи та якого письма вживають вони? Напишіть кириличну азбуку!

КИЇВСЬКИЙ ЛІТОПИС

Похід Ігоря Святославича проти половців у 1185 р.

В той час Святославич Ігор, внук Олега, виїхав з Новгород-да, в місяці квітні в 23 день, у вівторок, взявши зо собою брата Всеволода із Трубецька і Святослава Ольговича свого братанича з Рильська, і Володимира, свого сина з Путивля, а в Ярослава випросив поміч Ольстина Олексича, внука Прохорова, з ковуями із Чернигова. І так ішли тихо, збираючи свою дружину; а були в них дуже тяжкі коні. Як вони йшли в напрямі ріки Донця, надвечір Ігор поглянув на небо і побачив сонце немов місяць змінене, і сказав своїм боярам та дружині: „Чи бачите, що то за знак цей?” А вони узрівши це, спустили голови й сказали: „Княже! Цей знак не добре віщує”. Тоді Ігор каже: „Браття й дружино! Божих тайн ніхто не знає, а творцем цього знамени є Бог і для всіх людей він Творець. А що нам він створив, чи на добро, чи на наше зло, треба нам узнати”. І сказавши це, перебрів Донець і так прибув до Осколу і тут ждав два дні на свого брата Всеволода, бо той ішов іншим шляхом із Курська. І звідги поїхали до Сальниці, а тут до них прилучилися сторожі передні, яких вислано ловити язика. І сказали прибулі: „Ми бачилися з бійцями, а ваші бійці їздять озброєні, тож або поїдете хутко, або повернетесь додому, бо то не для нас верем'я” Тоді Ігор каже: „Якщо, не бившися, повернемося, то буде нам сором гірший, ніж смерть. Тож що Бог дасть нам!” І так постановивши, їхали упродовж ночі, а другого дня рано в п'ятницю, в час обіду стрінули половецькі полки: бо здігнали їх, залишивши свої вежі-шатра за собою, а самі зібралися від малого до великого і стояли на другому боці річки Суюрлія. І вирядили 6 полків: Ігорів полк уставився в середині, направо полк його брата Всеволода, а наліво полк його братанича Святослава, поперед нього полк сина Володимира і другий полк Ярослава, що складався з наємників ковуїв під проводом Ольстина, а третій полк напереді із стрільців, вибраних з відділів усіх князів. І так вирядили свої полки. І сказав Ігор до своїх братів: „Браття, цього ми шукали, тож рушаймо”. І так пішли напроти ворогів, поклавши на Бога всю надію.

І як були над річкою Суюрлієм, виїхали з половецьких полків стрільці та випустивши по стрілі на Русь, поскакали назад; а Русь ще не переїхала ріки Суюрлія, тоді поскакали і ті половецькі частини, що були далеко від ріки. А Святослав Ольгович і Володимир Ігорович, і Ольстин з ковуями і стрільці ки-

нулися за ними, а Ігор і Всеволод поступали поволі вперед і не розпускали свого полку, під час коли передні русичі били ворогів і брали полон; а половці з вежами прибігли і Русь здігнавши їх, брала полон, а інші повернулися вночі до полків, з добиччю. І як зібралися всі полки, сказав Ігор до своїх братів та дружинників: „Це Бог своєю силою дав нам перемогу над ворогами і для нас дав честь і славу; ми бачили половців у великому числі полків, але чи то вже всі зібрались, не знати. Тому нині впродовж ночі поїдемо вперед, а за нами завтра пойдуть інші, але найкращі кіннотчики проберуться до ворога, а ми, як Бог дасть”. І сказав Святослав Ольгович своїм частинам: „Далеко гнався я за половцями, а мої коні не можуть уже бігти, а якщо нині треба їхати, то вони в дорозі стануть”. І поміг йому Всеволод, що радив тут спинитись на нічліг. А Ігор сказав: „Та не диво, браття, що треба вмирати”. І стали на нічліг. А рано в суботу почали виступати половецькі полки, як ліси, а руські князі здивувалися та не знали, проти котрого полку їм виступати, бо таке було їх множество. Тоді Ігор сказав: „Це напевно ми зібрали проти себе всю половецьку землю: Концака, і Козу Бурновича, і Токсобица Колобича, і Етебича, і Тертробича. І так все обдумавши, зсіли з коней, бо хотіли з боєм дійти до ріки Донця. А казали: „Як побіжимо, втечемо сами, а простих дружинників залишимо, то буде нам від Бога гріх, що ми їх видали на погубу, а сами пішли, а так чи умрем, чи будемо живі всі на одному місці”. І так сказавши, всі зсіли з коней і пішли на бій. І так з Божого допущу Ігор був ранений в руку і втратив у лівій руці владу, що спричинилося до великого болю в його полку, а його воєвода був полонений після рани в грудь. І так билися сильно цілий день до вечора й багато було пораниених і мертвих в полках руських; а як настала ніч, не переставали битися. А в неділю на світанку заворушилися ковуї в полку та втікли. В той час Ігор був на коні, бо був ранений, то поспішив до їх полку, хочачи їх завернути до полків, але зрозумівши, що віддалився від людей, зняв шолом і погнався знов до полків, щоб пізнали його і завернулися, але ніхто не завернувся.

Довідка: Як бачимо, літопис зображує дуже докладно та вірно приготування князів і їх бій за честь і славу русичів, дарма що різні були перепони в поході: соняшна затьма, несподівана жара на весні, тяжкі коні, зрада ковуїв. А проте дружинни-

ки б'ються з половцями завзято та гинуть за руських князів і Руську Землю, забувши про своїх рідних вдома. Цей бій показав хоробрість дружинників, витривалість їх на спрагу, прив'язання і послух. І тому, хоч він закінчився поразкою та загибеллю біля десятки тисяч бійців, в історії України свідчить про єдність і честь дружинної сили. Тому не диво, що власне цей бій став предметом славної дружинної епопеї „Слово про похід Ігоря”, якої краса та велич знайшли подив серед усіх культурних народів, що перекладали її на різні світові мови, а заздрі москвини старались навіть присвоїти її собі, вдоволяючись тепер бодай заявою, що вона спільна всім східним слов'янам.

Завдання й запитання: На чому ґрунтується плястичне зображування в літописі? Перекажіть зміст його. Напишіть зміст княжих промов. Напишіть про релігійний характер княжих слів!

СЛОВО ПРО ПОХІД ІГОРЯ СВЯТОСЛАВИЧА

Дружинний епос

Переклад Василя Щурата, надрукований у 1907 р. у львівському журналі „Світ”, викликав захоплення, висловлене рецензентом в газеті „Діло”. Він пише: „З перекладу б'є на нас немов могуча струя свіжої джерельної води: така наскрізь новітня форма, така сила вислову, така ритмічність...”

Поет Василь Щурат уміє вжитися в простоту й щирість князя Ігоря, що переконує дружинників та пориває їх до походу, хоч затьміння сонця не ворожило їм щастя. Ось його переклад:

То було — на світле сонце
подивився Ігор власне,
подивився і побачив,
що воно над військом гасне.
Мовив Ігор до дружини:
„Браття, — каже — і дружино!
Лучче ж датись порубати,
ніж в неволю на годину!
Всядемо на борзі коні
та на синій Дон поглянем!”
Переважила охота

над страховищем поганим.
„Або нині, — Ігор каже, —
йти на Дон, або ніколи!
Хочу коп'є приломити
в крайнім половецькім полі;
хочу голову зложити,
з вами, русичі, умерти,
або з Дону вже шоломом
ясної води зачерти!”
Гей, Бояне, соловію
світлої доби старої!

Коби ти ощебетав нам
нині Ігореві вої!
Коб ти скочив соловієм
по дереві гадки-мисли
або знявся орлом вгору,
ген, де облаки нависли,
і оповив вінком слави
подвиг нашої години,
линучи слідом Трояна
через доли на вершини!
Ти повинен би співати
Ігореві пісню радо:
„То не буря в степ широкий
занесла соколів стадо —
то біжить на Дон великий
гайвороння препогане!”
А чи так би заспівати
внуку Велесів, Бояне:
„Іржуть коні за Сулою,
в Київ слава йде на гори;
трублять труби в Новгороді,
у Путивлі ждуть прапори”.
Свого брата Всеволода
каже Ігор дожидати.
Буй-тур Всеволод говорить:
„Ігорю, єдиний брате,
світе світлий мій, — ми оба
Святославові синове!
Сідлай, брате, свої коні,
бо у мене все готове.
Коні сідлані ще в Курську.
А куряни славні в мене:
Все під трубами сповите,
під шоломами пещене
й годоване кінець коп'я.
Всі дороги перебули;
напружені у них луки,
отворені у них тули.
Скачуть сірими вовками
в чистім полі без обави,

щоб собі добути чести,
а князеві своєму слави”.

Гей, вступив князь Ігор
[в стрем'я,
в княже стрем'я щиро-злоте
і по чистому по полі
він поїхав для охоти.
Сонце путь йому затьмило
Ніч збудила птахів стоном.
Свиснув звір. І Див озвався
верхи дерева над Доном.
Кличе Волгу і Посулля,
степ незнаний поморянський,
Корсунь, Сурож тебе кличе,
бовване тматороканський!
Навмання на Дон великий
мчаться половецькі сили.
Як розпуджені лебеді
в північ вози заскрипіли...

Князь на Дон провадить вої.
В лозах ждуть біди вже птахи.
По яругах вовки виють,
ширячи грозою страхи.
Орли клекотом на кості
звірів кличуть у розгоні.
З поля лисиці озвались,
брешуть на щити червоні.
Прощавай же, Руська Земле,
ти і так вже за горою!

Меркне ніч. Зоря палає.
Криються поля імлою,
мовкне щебет соловіїв,
говір будиться з галками.
Русь поля загородила
здовж червоними щитами,
щоб собі добути чести,
а князеві своєму слави.

А в п'ятницю рано-вранці
час кривавої розправи.
Потоптали всіх поганців,
стрілами пішли по полю,
красних бранок половчанок
занімаючи в неволю.
Брали злото, паволоки,
дорогії оксамити.
Опанчами, кожухами
почали мости мостити, —
по болоті опанчами,
по грязюці кожухами,
всяким крамом половецьким,
половецькими міхами.
А червоний стяг і чілку,
срібний спис і білу фану
хороброму Ігореві
Святославичеві дано.

А на другий день над раном
зорі б'ють кривавим світом.
Чорні тучі йдуть від моря,
йдуть і в'ються під блакитом.
Напосілися прикрити
разом ясних сонць чотири.
Грають сині блискавиці,
бути громові без міри,
йти великому дощеві,
з Дону стрілами политись!
Тут то коп'ям приломитись,
тут шаблюкам пощербитись
о шоломи половецькі
над Каялою рікою!
Прощавай же, Руська Земле,
ти і так вже за горою!

Стрілами від моря віють
Стрибогові внуки вражі
на дружину Ігореву,
на полки хоробрі княжі.
Дудонить земля широко,

на поля кладуться пили,
ріки мутно котять філі,
стяги враз заговорили.
З всіх сторін ідуть половці —
і від моря, і від Дону.
Обступили полки руські
діти дідьчого порону.
Криком степ загородили
перед руськими полками.
Русь його загородила
здовж червоними щитами.

Гей, Яр-туре Всеволоде!
Перший б'єшся без утоми!
Стріли сієш, а мечами
раз-у-раз гримиш в шоломи.
Куди ти поскочиш туром,
де шолом твій злотий блисне,
там і голова погана
з половецьких пліч повисне;
там оварські шоломи
під каленими шаблями
гнуться, падають на землю
поколотими скіпками.
Чим бо, браття, тому рана,
чим бо, браття, тому труди,
хто за город, за Чернигів,
хто за по честь позабуде,
за життя й престіл вітцівський,
за престіл, що злотом сяє,
за подругу, її ласки
і звичаї-обичаї?

Гей, із ранку аж до ночі,
А із ночі аж до ранку
летять стріли каленії,
летять стріли без устанку.
Тріщать коп'я харалужні,
з шабель громи б'ють

[в шоломи —

в чужім полі половецьким
без устанку, без утоми.
Чорна земля заорана —
копитами була зрита,

кістками була засіяна,
кров'ю була полита.
Тугою зійшли ті кості
понад Руською Землею...

У 1939 р. появилася в Києві ритмічний переклад Слова, зроблений сучасним поетом Максимом Рильським. З нього наводимо для ознайомлення деякі частини:

Галицький Осьмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти
На своїм золотокованім престолі,
Підперши гори угорські
Своїми залізними військами,
Заступивши королеві дорогу,
Зачинивши ворота на Дунаї,
Через хмари каміння кидаючи,
Суд по Дунаї рядячи.
Грози твої по землях течуть.
Одчиняєш ти браму Києву,
Стріляєш із отчого столу золотого
На султанів у далеких землях.
Стріляй, господарю, Кончака,
Раба поганого,
За Землю Руську,
За рани Ігореві, Хороброго Святославовича!
Опівночі море заграло,
Мла іде стовпами-вихрами,
Ігореві князю Бог путь являє,
Із землі Половецької
На Землю Руську,
До отецького золотого престолу.
Погасла зоря вечорова,
Ігор спить, Ігор не спить,
Ігор мислю поле міряє
Од великого Дону
Та й до Дінця малого.
Овлур свиснув на коня за річкою,
Подає вістку князеві...
І нема вже князя Ігоря!
Стогне-гуде земля,

Шелестить трава,
Намети половецькі сколихнулися.
А Ігор князь поскочив горностаєм
Між очерети високі,
Білим гоголем на воду полинув.
Іспав же він на коня бистрого
Ще й помчався вовком-сіроманцем
До луку донецького,
Ще й полетів ясным соколом,
Гуси-лебеді в тумані сизому
На підживок собі забиваючи.
Коли Ігор соколом летить,
Овлур сірим вовком стелеться,
Студену росу струшуючи:
Заморили ж вони бистрі свої коні.

Каже Донець: „Княже Ігорю!
Не мало тобі слави,
Кончакові — досади лютої,
А Руській Землі веселоців!”
Каже Ігор: „О Донець-ріко!
Не мало тобі слави,
Що носив ти князя на хвилях,
Стелив йому траву зелену
На берегах срібних,
Окривав теплим туманом
У затінку зеленого дерева,
Стеріг на воді гоголем,
На хвилі птахом-рибалкою,
На вітрі качкою-чорнухою!”
Не така ж та річка Стугна,
Що мало води в собі має,
Та чужі забирає собі потоки,
Широко в гирлі розливаючись!
Потопила вона край темного берега
Юнака князя Ростислава,
Плаче мати Ростиславова
По юнакові Ростиславу князеві!
Никли квіти жалощами,
Дерево з туги к землі клонилося!
Сонце сяє в небі ясному,

Ігор князь — у Руській Землі!
Дівчата співають на Дунаї,
В'ються голоси через море
До Києва города.
Іде Ігор Боричевим
До Святої Богородиці Пирогощої.
Землі раді, городи веселі,
Співають вони про давніх князів,
Про молодих виспівують.
Слава славна Ігорю Святославовичу,
Буй-турові Всеволоду,
Володимирові Ігоревичу!
Здоров'я князеві й дружині,
Що борються за народ християнський
Із військами поганями!
Князям і дружині слава!
Амінь.

Довідка: „Слово про похід Ігоря” — то дружинний (лицарський) епос.

Завдання: Подайте характеристику дружинного епосу. Чим визначається герой його? Опис битви з половцями. Виберіть з епосу найкращі поетичні вислови та запишіть їх у зшитку. Подайте характеристику Бояна, князя Ігоря, дружинників.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ЛІТОПИС

Уривок

На початку цієї частини літопису згадується чудовне діяння запаху полину, що у турків називається „свшан”; наведемо це місце з літопису в перекладі Михайла Возняка:

Так умер великий князь Роман, вічної пам'яті самодержавець всієї України, котрий переміг усі поганські народи мудрістю розуму, поступаючи згідно з Божими заповідями. Нападав бо він на невірних, як лев, а сердитий був, як рись, і нищив їх, як крокодил, і перелітав їх землю, як орел, бо був хоробрий, як тур. Він брав приклад із свого діда Мономаха, котрий знищив невірних ізмаїлтян, названих половцями, вигнав Отрока (половецького хана) в Обези, за залізні ворота, а Сирчан, zostавшись над Доном, ожив від риби. Тоді Володимир Мономах пив золотим шоломом Дін, зайняв усю їх землю і ві-

догнав мерзенних агарян. А по смерті Володимира залишився у Сирчана один співець Орь, і післав він його в Обези зі словами: „Володимир умер, вернися, брате, та йди в свою землю; говори ж йому мої слова, співай же половецькі пісні. Як не послухас тебе, дай йому понюхати зілля, що зветься євшан”. А коли той не схотів вертатися, ні слухати його, дав йому зілля. І понюхавши його, заплакав і сказав: „Та краще в своїй землі лягти кістками, ніж на чужій бути славним”. І прийшов у свою землю, а від нього родився Кончак, що вирушив на Сулу, пішки ходячи, котел на плечі носячи. І за те пішов князь Роман на бій і силкувався перемогти чужинців.

Данило вийшов з військом із Холма та на третій день став у Галичі; а його любили городяни. Коли він під'їхав під город, сказав їм: „Мужі городські! Як довго хочете терпіти владу чужинців?” А вони закричали: „Це є наш володар, Богом даний”, та пустилися до нього, як діти до свого батька, як бджоли до матки, як спрагнені води до джерела. Та єпископ Артемій і двірський Григорій противилися йому, але як побачили, що не можуть даліше тримати города, покорилися, хоч обережно дбали про передачу города, вийшли з нього з заплаканими очима та сумним обличчям і сказали силувано: „Приходь, княже Даниле, прийми город!” А Данило ввійшов у свій город і прибув до храму Пречистої Богородиці та прийняв стіл батька та проголосив перемогу, заткнувши свою хоругву на Німецьких воротах. А ранком наспіла вістка, що Ростислав вирушив був у Галич, але довідавшись про прийом городян, пігнався в Угорщину дорогою через Борсукову вузину, прибув до бані, що звалась Родна, а звідти пішов в Угорщину. А бояри, прийшовши до князя Данила, стали навколішки та просили зо слізьми помилювання: „бо згрішили ми, тримаючи іншого князя”. А він відповів їм: „Ви дістали помилювання, і не робіть цього вдруге, а то попадете в гірший стан”. А коли Данило довідався про їх новий наступ, післав проти них свої війська і гнав їх в гори, а потім повернувся.

У 1252 р. угорський король прислав послів до Данила з проханням помочі; бо власне мав бій з німцями. Він пішов на поміч та прибув до Пожгу. Король виїхав напроти князя Данила, який прийшов тут, зібравши все своє військо. Німці подивлялися оружжя, бо коні мали налобники та були накриті

шкурятяними дергами, а люди були в шатах і від його полків ішов блиск, бо блистіла зброя. Він сам їхав поруч короля, за руським обичаєм: сидів на коні гідному подиву, а сідло горіло від золота, і стріли, і шаблюка були золотом окрашені та іншими оздобами для подиву, а кожух його був обшитий грецькими златоглавами та кружевами, а чоботи із зеленого саф'яну і золота. Як німці приглядались та подивлялися його, король сказав: „Не взяв би я тисячі срібла за те, що ти прийшов одягнений за обичаєм твоїх батьків”; і запросився до нього на станицю, бо тоді була спека. А він узяв його за руку та попровадив його в палату.

Довідка: Записки Галицько-волинського літопису незвичайно барвисто зображують княжий побут та прикрашають його оригінальними оповіданнями та розмовами. Тому читаємо його з цікавістю.

Завдання: Розкажіть своїми словами про бої князя Данила. Опишіть княжий одяг у війні та на прийнятті.

III. ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ

Сергій Єфремов

КОРОТКА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

Козацькі часи знайшли собі численних співців і дожили аж до наших днів у напрочуд гарних піснях, а особливо в думах, цих найцікавіших з наших билиць, що їм рівних по всьому світу тепер не знайти. Думи з їх нерівним складом та багатою римою нагадують трохи славне „Слово о полку Ігоревім”; складано їх серед учасників подій, що певне на свої очі їх бачили й так гарно зуміли про них розповісти, що народ прийняв ці пісні за своє власне твориво. Думи не кожен міг співати, бо до них треба було пригравати на кобзі чи бандурі, як це робили кобзарі або бандуристи. Через свою красу, музичне пригравання та цікавий і поважний, мало не побожний зміст, думи дуже подобалися серед народу й кобзар був скрізь дорогим гостем у старовину: і під сільською стріхою, і в багатому палаці залюбки слухали цих „плачів невольницьких”, що розносили по світу кобзарі...

Найстарші з історичних пісень оспівують боротьбу з „невірними”, з бусурменами, татарами й турками, що оточили були Україну з півдня і раз-у-раз на ній для себе здобичі шукали, забираючи людей і граблячи... Ось яку напр. картину татарського наїзду подає одна з таких давніх пісень:

Зажурилась Україна, що нігде прожити:
Гей, витоптала Орда кіньми маленькі діти;
Ой, маленьких витоптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала.

Ось жнуть собі женці в полі, як виспівує-промовляє друга пісня —

Ох і жнуть женці, розжинаються,
На чорную хмару озираються, —
Ой, то ж не хмара, то Орда іде.

Чоловіків повертали в невольників, жінок у гареми продавали, дітей виховували собі часто на вояків завзятих, „яничар”. І їхніми руками потім завойовували землі християнські. Були такі базари на невольників, головню в Кафі на Криму (Теодосія).

Не дурно ж бо думи звуться ще „плачами невольницькими”: справді бо плачуть вони сльозами тих бідних невольників, що гинули на каторзі бусурменській.

„У святу неділю не сиві орли заклекотали,
Як то бідні невольники у тяжкій неволі заплакали,
Угору руки підіймали, кайданами забряжчали,
Господа милосердного прохали та благали:
„Подай нам, Господи, з неба дрібен дощик,
А з низу буйний вітер!”

Хоча й би чи не встала на Чорному морі бистрая хвиля
Хоча й би чи не повиривала якорів в турецької каторги!
Да вже ця нам турецька-бусурменська каторга надоїла:

Кайдани-залізо ноги повривало,
Біле тіло козацьке-молодецьке коло жовтої кости
[пошмугляло!”

В інших думках та історичних піснях розказується про те, як благають нещасні бранці-невольники рідню, щоб викупляла їх з неволі; ще інші про те, як визволяють їх товариші, або як вони сами тікають з турецької каторги:

На тихії води,
На яснії зорі,
У край веселий,
У мир хрищений —
У городи християнські.

І не тільки муки неволі гарно оспівують наші думи, але подають і зразки великої сили духа, незмірної терпеливості, незломного завзяття, любови до рідного краю. Невольник сміється з мук і воліє витерпіти їх до кінця, а не підкорятись, не зрадити батьківщину, не зробитись перекинчиком... Не кожен може таке доказати. Отже, думи оповідають також про „потурнаків”, що збусурменились, яким грижа совісти не давала спокою; тому й відмикали замки та випускали невольників (Маруся Богуславка, Самійло Кішка). Новіші думи оспівують боротьбу з Польщею за часів Хмельницького, і суспільні відносини (Ганджа Андигер).

ДУМА ПРО ОЛЕКСІЯ ПОПОВИЧА

Ой, по Чорному морю,
Ой, на камені біленькому,
Там сидів сокіл ясенький;
Жалібненько квилить-проквiliaє,
І на Чорне море спільна поглядає,
Що на Чорному морі все недобре починає.
Зло-супротивна хвиля уставає,
Судна козацької, молодецької
На три часті розбиває.
Перву часть ухопило,
В турецьку землю занесло;
Другу часть ухопило,
В дунайське гирло забило.
А третя часть тут має,
По середині Чорного моря,
На бистрій хвилі,
На лихий хуртовині потопає...
Ой, при тій часті
Було війська много;
А був старшиною
Грицько Коломийчин
По всьому війську барзо окличен.
То до козаків словами промовляє,
Сльозами обливає:
„Ой, козаки, панове-молодці!
Добре ви дбайте,
Гріхів не тайте.
Сповідайтесь ви наперед Милосердному Богу
І Чорному морю,
Та й отаману кошовому”.
Ті ж козаки те зачували,
Та всі замовчали;
Тільки обізветься Олексій Попович,
Пирятинський родич:
„Ей, козаки, панове-молодці! Добре ви вчиніте,
Мене ж, Олексія Поповича, самого візьміте,
До моєї шиї біленький камінь прив'яжіте,
Очі мої козацької, молодецької червоною китайкою

[запніте,

Ой, самого мене в Чорне море іспустіте!
Нехай же буду сам своєю головою Чорне море дарувати,
Ніж я маю много душ по Чорному морю безневинно
[погубляти”.

Ті ж козаки те зачували,
До Олексія Поповича словами промовляли,
Сльозами обливали:
„Ей, Олексію Поповичу,
Славний лицарю, писарю!
Ти ж Святе Письмо по-тричі на день читаєш,
І нас, простих козаків, на все добре навчаєш,
То чому ж ти від нас гріхів більше маєш”.
Ой, Олексій Попович теє зачуває,
Словами промовляє,
Сльозами обливає:

„Ой, козаки, панове-молодці,
Я ж Святе Письмо по тричі на день читаю
І вас, простих козаків, на все добре навчаю,
Від вас таки гріхів більше маю.
Що я в охотне військо од’їжджав,
Не добре починав,
З отцем і матір’ю прощення не мав,
Старшого брата за брата не мав,
Старшую сестру барзе зневажав,
Ой у груди стременом одпихав...
Либонь мене, козаки, панове-молодці,
Найбільше той гріх спіткав.
Ой, іще ж я повз сорок церков пробігав,
За своєю гордістю шапки не скидав,
На себе хреста не клав
І отцівської-материнської молитви не споминав.
Ой, не єсть се мене Чорне море потопляє,
Єсть се мене отцівська-материна молитва карає.
Ой, як би мене отцівська-материна молитва од смерти
[вборонила,

На Чорному морі не втопила,
Як буду я до отця, до матері, до роду прибувати,
І буду отця та матір чтити й поважати”.

Скоро став Олексій Попович по істині-правді гріхи Богу
[оповідати,
Зараз стала зло-супротивна хвиля на Чорному морі
[притихати.

Завдання: Пригляньтесь до форми цієї думи та напишіть про її прикмети. Подайте в зошиті зміст іншої думи, що читали ви її в нижчих клясах. Які прикмети виступають тут в побуті козаків? Хто співав думи в козацьких часах? Який інструмент супроводив думу?

РЕЛІГІЙНА БОРОТЬБА ТА ЧЕРНЕЧА АСКЕЗА

В часі козацької боротьби за віру й народ розвивалась в Україні полеміка на релігійному підкладі, що дала багатьох письменників і проповідників. Поруч того процвітала теж суворі чернеча аскеза (самовідречення), якої визначним представником був Іван із Судової Вишні в Західній Україні. Іван Франко написав про нього поему, з якої тут уривки.

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ

III.

На Афоні дзвони дзвонять
У неділю по вечірні:
У неділю по вечірні
Окликаєсь Ватопед.

Покотилися по горах
Ці ридання металеві,
Окликаєсь кожна скеля,
Кожний яр і кожний скит.

Стихли дзвони, у повітрі
Довго ще тремтів їх голос,
І в монастирі Зографу
Заскрепіли ретязі.

Відчинилась темна брама:
З монастирського подвір'я
Виступає хід церковний,
Монотонний чути спів.

Віють хоругви червоні
Наче проблиски пожежі:
Дерев'яний хрест з Розп'ятим
Передом помалу йде.

Йдуть монахи бородаті
У фелонах — багрянцях, —
Знов монахи бородаті,
Босі в простих сіряках.

Серед них дідусь похилий,
Зморщений, сивобородий,
В сіряці на голім тілі,
Хрест березовий несе.

Простий хрест, в корі береза,
А від моря вітер віє,
Білу бороду старечу
По березі розвіє.

І пливе старечий голос
Із тим співом монотонним,
Що виводить сумовито:
„Со святыми упокой!”

Ось спинився хід церковний,
На обірвищу крутому,
Над безоднею страшною, —
Глянеш вниз — аж жах бере.

Мов гігантський мур гранітний
Прямовисно голі скали
Пнуться із безодні моря
В лазуреву височінь.

В тій скалі долини видно
Штиригранну чорну гліяму,
Мов печатку величезну
В половині висоти.

Це є вхід в живу могилу,
У печеру пустельницьку,
Висічену там Бог-зна ким
І Бог-зна кому й нащо.

Не дійти туди ногами,
Ні драбиною не злізти,
Лиш на шнурі у повітрію
Долетіти наче птах.

У окрайчику скальному
Рівчачок протертій шнуром —
Знак нехибний того місця,
Де внизу печери вхід.

Тут спинився хід церковний,
Стали править панахиду.
Де ж той мрець, кого ховають?
Де блаженний той аскет?

IV.

От скінчилися відправи
І останню молитву
На колінах прошептали,
Всі пустиятники й черці.

І встає ігумен перший
І всі встали за чергою,
І довкола тихо стало,
Море лиш реве внизу.

І підніс ігумен голос
І звертається до діда,
Що стояв серед монахів
Із березовим хрестом.

Ігумен:
Старче Йване, перед Богом,
Перед злotosайним сонцем
І перед хрестом спасенним
Заклинаю тут тебе!

Щиро нам скажи, по правді:
Чи по добрій своїй волі,
Чи по зрілій постанові
Идеш у цю печеру?

Старець:
Так.

Ігумен:
Чи немає в твоїм серці
Ще прихильности до світа,
І прив'язання до рідних,
Дум і бажань світових?

Чи навіки ти відрікся
Всього, що відводить духа
Від єдиного бажання
Вічного спокою?

Старець:
Так.

Ігумен:
Чи обдумав ти всю важкість
Самоти, безповоротність
Отого життя в печері,
Всі страховини спокус?

Чи обдумав ти всю гіркість
Жалю, що явитись може,
Каяття, що затруїти
Може тут твій подвиг?

Старець:
Так.

Ігумен:
Будь же Бог благословенний,
Що відхнув тобі цю думку!

Хай же Він тобі допоможе
До кінця пройти цей шлях!
Дотепер ти між живими
Був наш брат Іван

[Вишенський;

Відтепер в життю земному
Змазане ім'я твоє.

Так іди в свою дорогу!
Хрест, що маєш у долонях,
Це тобі наш дар єдиний,
Інших і не тра тобі.

Прощавай! Прийми від мене
Цей останній поцілунок,
І дай Бог нам зустрічатись
Швидко в ясності Його!"

Потім два щонаймолодші
Шнуром старця обв'язали
Попід пахи, кінці шнура
В руки міцно прийняли.

І перехристився старець,
Над безодню вийшов сміло,
Сів і звільна став спускатись
У страшенну глибину.

VIII.

„Що за незвичайні гості
В мою яму заблудили?
Що це за послі і звідки
Вітер ось мені приніс?

Ті платочки сніжнобілі —
Чи це сніг? Але ж не тають!
Дивний запах з них

[несеться...

Боже мій, вишневий цвіт!

Цвіт вишневий — тут — в тих
[скелях.

Де тут вишні на Афоні?
О, скажіть, таємні гості,
Повідайте, звідки ви?

Запах ваш такий чудовий,
Аж до серця він доходить,
В душу сипле насолоду,
Чимось рідним навіва.

О, скажіть, ви з України,
Із далеких, рідних селищ,
Що тепер вишневим цвітом
Скрізь обсіпані стоять?

Чую, чую рідний запах,
І моє стареє серце
Грас в груді! Боже милий,
Та невже я не забув?

Та невже ж та Україна,
Цей квітчастий рай веселий,
Це важке, криваве пекло
Ще для мене не чужа?

Так чого ж ви, білі гості,
Сиротята весняні,
Сюди з вихром заблукали
І свій запах принесли?

Не для мене вже ваш запах!
Не для мене ті далекі
Спомини про Україну, —
Я давно для неї вмер!

Вмер? А чом же серце скаче,
Чом же кров живіше б'ється,
Думка чайкою літає
Над садками рідних сел?

Соловейко на калині
Так лящить, аж серцю

[любо...

Діти бігають... дівчата
Деся співають у садку...

Геть, о геть, далекі гості!
Ви внесли мені тривогу
В пристань тихого спокою,
Вир життя в мою труну".

Довідки й запитання: На переломі XVI і XVII сторіч жив на Україні чернець Іван з Судової Вишні в Галичині. Він пішов на гору Афон над Егейським морем та був там 40 років у монастирі. Звідти писав свої листи (послання) до українців та навчав їх, як жити в часах великого упадку моральности, щоб бути спасеним. Сам віддався великій аскезі (самовідреченню), а навіть жив на самоті в печері над морем, де й помер. Іван Франко представив у поемі його життя й спокуси, що мучили його в печері, приманюючи до повороту на Україну, якої він не міг забути.

Напишіть про похорон за життя Івана Вишньського. Які спокуси мав він у печері? Чому вишневий цвіт зробив на нього велике враження?

Михайло Возняк

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДИЇ

На ярмарку в Камінці Струмиловій виставлено в 1619 р. драму Якова Гаватовича на тему смерти святого Івана Христителя. Щоб публіку розвеселити в часі перерв, відіграно тоді дві інтермедії в говірковій мові українського люду. Це був початок української комедії.

І в українських народних обрядах було від найдавніших часів багато драматичних елементів. Українське весілля це своєрідна релігійно-побутова драма. Тут кожному обрядові товаришить пісня, що поясняє його. Сватання, заручини, печення короваю, дівич-вечір, гильце, посад, вінчання, покриття молодої — то важніші моменти, що збереглися від поганських часів і творять ще тепер дії весільної драми. Організаторами народних обрядів були у нас скоморохи, тобто весельчаки, що грали та співали по домах на бенкетах, брали участь у весільних діях, а також у бенкетах, танцювали, виступали на сцені, на вулиці та розвеселяли людей своїми жартами, ходили з ведмедями, з вертепом, чарували, зашпінтували. Проти них виступала завжди церква, монастирі, що знаємо з творів св. Теодосія Печерського та з його життя.

Читаємо там, що він зайшов раз до великого князя Святослава Ярославича й побачив у палаті скоморохів, що розвеселяли князя граючи на гуслех та органах і співаючи. Теодосій запитав князя: „Чи так буде на тім світі?” Князь прослезився та наказав перервати гру скоморохів. Духовенство постійно ви-

ступало проти них, про що масмо свідчення до XVIII ст., а це показує нам, що скомороші гри й виступи були поширені у нас та мали своїх слухачів, як напр. в часі свята Коляди та в обрядах Купала. Скоморохи перебиралися в звіринні шкіри і в маски та водили з собою Козу з дерева, обвитого в хутро, яка пописувалася танком. Прийшовши до якогось дому, колядники просять і нині дозволу: „Чи дозволиге, пане господарю, закладувати, цей дім розвеселити, Ірода засмутити?”

Щоб протидіяти поганським елементам, поширювано на Заході, а потім і у нас різдвяну містерію з вертепним обрядом, а далі великодню сцену зустрічі ангела при Христовому гробі з єрусалимськими жінками, які шукали Христа по Його воскресінню, та Христових терпінь-страстей і появу Його серед апостолів. Згодом містерія приняла світський та комічний елементи та перейшла навіть до школи; поруч неї розвивається світська форма жартів, дотепів, сатири, народного гумору. Власне такі то особливості згаданих вище інтермедій чи інтерлюдій, ніби гри для розвеселення на павзі в театрі. До нас дійшли ці інтермедії: „Продав kota в мішку” та „Найкращий сон”.

Зміст першої такий: Багатий господар Стецько зустрічає Климка на торзі. Він наймає Климка на службу та обіцяє добре його годувати. Климко хвалиться, що вміє добре полювати на звірів. От тепер має в мішку зловлену лисицю. Стецько купує її, не дивлячись до середини, бо могла б утекти. Але цікавість узяла верх. Стецько розв'язує мішок, а звідти вискакує кіт. Тим часом Климко, що відійшов був на мент, повертається, але вже перебраний в інший одяг. Він накриває горшки Стецька свитою та травою. Потім, коли Стецько докоряє йому за обман, Климко показує йому обманця, що сховався під його свиту. Стецько б'є палицею по своїх горшках та нищить їх.

Зміст другої інтермедії:

Максим і Грицько з Городка продали на ярмарку воли та йдуть додому. До них пристає в дорозі Денис із Кам'янця Подільського. Всі три відчують голод; знаходять пиріг. Денис радить їм лягати спати, а кому присниться найкращий сон, того буде пиріг. Коли Максим і Грицько поснули, Денис з'їв пирога, а ранком всі три розповідають свої сни. Максим бачив небо, Климко пекло, а хитрий Денис чув слова Максима в раю: „Їж пиріг”, а потім Грицька в пеклі: „Не побачиш мене вже ніколи, іди та їж пиріг”. Всі догадуються, що Денис з'їв пиріг та хочуть його бити, але він спасається втечею.

Автора цих інтермедій треба шукати між учнями тодішніх єзуїтських шкіл, що залюбки виставляли такі речі на торгах, щоб приєднати собі молодь. Обидві інтермедії збереглися в латинській абетці і тому дуже цінні для дослідників тодішньої народної мови.

Белику ціну мають інтермедії Митрофана Довгалевського, учителя поетики в Київській Академії, написані теж в українській народній мові. Їх тематикою є тяжкі умовини життя бідних селян. Також Юрій Кониський був автором інтермедій, dodаних до драми „Воскресенія мертвих”, що не мали такої вартості, як попередні.

Драматург, що написав поважну трагікомедію на історичну тему, був Теофан Прокопович, учитель поетики в Київській Академії. Заголовок її був: „Владимір”. Іннокентієві Неруновичеві приписують історичну драму: „Милость Божія”, присвячену Богданові Хмельницькому.

Виймок з інтермедії: „ПРОДАВ КОТА В МІШКУ”

О с о б и:

Климко, Стецько.

- К.: Що тут ти, побратиме, собі порабляєш?
Кажи міні, як живеш, та як ся маєш?
- С.: Я тут не роблю нічого,
Ось иду до дому свого,
Та и з тоїми горщиками,
Як з своїми сусідами.
- К.: Та нащо так много маєш?
Льбой на жонку кидаєш?
- С.: Нащо? Ти хочеш вірити,
Що люблю хороше жити,
Всього достаток варити
Кажу, та ся не курчити —
Так яко приналежаст
Сподарові, що все маєт.
- К.: Бохме-сь чольовік хороши!
Льбой маєш много гроши?
- С.: Та що маю?
- К.: Та добиток.
- С.: Маю тот на полю вшиток:

- Сут тамо увци, барани,
Котроми частую пани,
Сут воли та и корови —
Все маю, колі-м здорови.
- К.: Та и много поля маєш?
- С.: Маю — та що так питаєш?
- К.: Бо хочу тобі служити,
З тобою вік провадити.
- С.: Колі хочеш — гарасть, служи!
Хот ся и шинкарком длужи: (боргуй)
Коли пінязі маємо —
Все ми тоє поплатимо.
Лише хоць вірне служити.
- К.: Кажи-ш, що будеш варити
Для мене?
- С.: Хот — видиш, много
Горічков, що-м до дому свого
Тут купил на ярмарку?!
Купілем и тою мірку,
Що будем собі з неї пити —
Та питаєш, що варити
Буду? Ось в тоім борщика,
В тоім яхли до молока (просяні крупи);
Коли риби достанемо,
В тоім горщику зваремо,
А в тоім ся зварит тисто,
В тоім коропа розписто (густо зварені),
В тоім капусту тлустою,
В тоім розпустимо лою
До гороху, от так знаєш,
Та и пирогов ся наїш;
В горічку їх поваремо,
Та в тим пширок насмажемо,
Та — що бис хотіл іншого —
Що маєм, наварим много.
- К.: Богме, я буду служити,
Коли так схочеш варити!
Та же ся хороше маєш!
- С.: Та ти що робити знаєш? —
Кажи, щобим слугу свого
Знав та ласкав був на него.

Завдання: Що зображує ця інтермедія? Яким говором вона написана? Чому ми подаємо її тут в оригіналі? Якими прикметами визначається мова в 17 сторіччі на Україні в деяких її говорах?

ВЕРТЕП

Уривок з повісти Богдана Лепкого: „Мазепа”

Сини ясно освічено свічками, з коминка біла полумінь тепла і пахло королівським кадилом.

Посеред широких сіней на підвищенню стояв вертеп, як церква з трьома банями, розмальованими й позолоченими. Цілий перед вироблений гарно. У вікнах, замість шибок, воскований папір, за ним свічки, так що церква була освічена, ніби в ній вечірню правлять.

До церкви сходи, за остатнім двері. Над ними широка галерія і знову двері, ніби на хори.

„Щоправда”, — сказав гетьман, — „двері трохи заширокі, особливо горішні, і це псує архітектуру, але цілість обдумана як слід”. Він оком знавця дивився на тую мініятуру, що мала в собі прикмети київських церков, ним побудованих. Культурний діяч брав на хвилину верх над політичним, будівничий держави цікавився будівлею вертепу. Сам собі дивувався, що за великим про мале не забував, що до всього живого й гарного прикладав вагу.

„Як у театрі, нім зачнуть виставу”, — завважив Войнаровський. „Усе готове, лиш занавісу підняти... Ось і дзвінок”.

Задзвонили в бічний кімнаті і три бурсаки жвавим кроком виступили перед гетьмана. Поклонилися, пальцями правих рук доторкаючися землі, і середущий став говорити заздалегідь вивчену святочну орацію.

Говорив про вефлеємську зорю, про поклін пастирів і про дари трьох царів з востока, про радість цілої вселенної, що народився Христос, і про втіху бідного бурсацтва, якому милосердний Бог дав такого благородного й великодушного опікуна муз і грацій, як ясновельможний гетьман Іван Степанович Мазепа. „Як колись бідні пастушки бігли з баранцями й овечками до вефлеємської стаєнки, так отсе ми з нашими вбогими кунштами прибігаємо до тебе, наш добродію, щоб подякувати тобі за твою печаливість, ласкавість і великодушність, а якою пособляєш нам добути науку і знання. І як перед пастушками

отсими горіла ясна зоря-комета, і вела їх у Вефлєс, так перед нами сіяла постать твоя, вказуючи нам шлях у Бахмач. Прийми ж тоді, наш достойний пане, низький поклін від бідного бурсацтва і побажання веселих і щасливих свят, усього блага на довгі літа — Христос раждається”.

„Славім Його!” — відповів гетьман і подякував за труд і побажання питомцям славної київської „almae matris”.

„Позвольте, ясновельможний пане гетьмане, починати?” — спитав оратор.

„Починайте з Богом!”

Озвався дзвінок і відчинилися горішні широкі двері в вертепі.

Темно. Пастухи сплять коло своєї отари. Нараз вбігає Панько.

„Іване, Петре, Климе, Онисиме, вставайте! Глядіть, яка зоря возсіяла на небі!”

На небі дійсно сяє зоря з довгим хвостом. Пастухи з острахом дивляться на неї. Тривога, здогади, нарада: що робити? Рішили йти, куди їх зоря запровадить. Чим хата багата, тим рада, — понесуть в дарунку. Будять сонну отару, вибирають щокращі. Вівці блеють.

Той бурсак, що суває ляльками у вертепі, так знаменито вдає блеяння овець, що навіть Войнаровський сміється й Мотря не може здержатися від сміху.

Двері вертепу замикаються, хор співає різдвяний тропар. Усі встають і потягають за ними, як у церкві. Знов дзвінок і знову відчиняються ті двері. Стаснка, Мати Божа і в жолобі новонароджений Христос. Ясла, віл, кінь і осел хухають на дитинку. Старий Йосиф на палицю сперся і думає. Образ простий, як давний малюнок, зготовлений рукою, якою водить віра і прив’язання до традиції.

Хвилина мовчанки. Особи в вертепі не рухаються, живий образ.

„Лиш кінь сумно пасеться,
Осел з зимна трясеться,
Пастиріє клячуть, клячуть,
Бога в плоти бачать, бачать, бачать
Тут же, тут же, тут же, тут же, тут”.

За пастирями надходять три царі. З повагою підходять до ясел і клякають. Середуший старий, по боках два молодші. На всіх оксамитові, горностаями підбиті довгі плащі, наопашки,

а під плащами козацькі вбрання.

Лідія Петрівна повертається до Мотрі. „Бачиш? Середу-щий на гетьмана скидається, цей зправа на Орлика, зліва на Войнаровського . . . Хитрі які!”

Гетьман насилу робить поважну міну; ляльки навіть рухи підхопили, хід, звороти голови, — як живі.

„Ніби на образах німецьких мистців”, — шепоче Войнаровський. — „Мати Божа з дитиною, а перед нею бургомистер зі своєю жінкою і з дітьми”.

„Мистецтво пристосовується до життя”.

„Незнання обстанова радить собі, як може”.

„Як і не було б, живе і гарне. А це річ найважливіша”.

Образ кінчиться колядою.

Зачинають її бурсаки, підхоплює гетьманське товариство, а там і його двір, що з відчинених бокових покоїв дивиться на вертеп.

Павза.

„Втомилися актори”, — каже Войнаровський, — „мусять спочити”.

Зачув це бурсак, що водив ляльками. Зі спорим ящиком вибіг. „Ось вони! Таких чемних акторів у світі пошукати. Служняні і спокійні. Не сваряться й не п'ють, навіть їсти не хочуть. Божим духом живуть”.

Витягнув з ящика одну куклу і так уміло порушував нею, що була ніби справжня людина. „Поклонися, Остапе, бачиш, хто перед тобою сидить!” І кукла кланялася, головою хитала, рукою доторкалася землі. „Ім, щоб тільки вбрання було. Такі горді, як пошити їм новий контуш, або починити чобітки. А жінота, так просто за вбранням пропадає”.

„Завтра дістанеш від мене сукна, оксамиту і шовків золотоканих на вбрання”.

„Подякуйте ясновельможному за ласку”, відповів сміливий бурсак, добув з ящика ляльки і вони кланялися, прикладали руки до серця, жінки присідали злегка, підтримуючи спідниці, що аж цілий двір сміявся.

Нараз бурсак поскидав ляльки в ящик: „До роботи!” — гукнув і побіг зі своєю акторською трупкою за вертеп.

Знов дзвінок і відчиняються долішні двері.

Іродова престольна світлиця. На престолі Ірод. Він височезний, з вибалушеними очима, нервово крутить головою, мало корона з неї не злетить.

„Петро! Йй Богу, Петро!” — шепоче Войнаровський. Гетьман небожеві руку на коліно кладе: цить!”

Перед Іродом Рахилия, вбрана, як українська жінка. Свитка, плахта, червоні чобітки.

„А це ніби Україна! — завважує тихо Лідія Петрівна. Гетьман глянув на неї і вона теж мовкне.

Рахилия докоряє Іродові за його жорстокість, за смерть невинних дітей і грозить смертю.

„Проклятий будь, окаяннику мерзотний, людьми і Богом проклятий навіки!”

З тим відходить. Ірод думає. „Гадав жити вічно, а тут треба боятися смерти. Та я ще поборюся з нею. Гей, воїни мої, ставайте при порозі, коли прийде смерть, ловіть її яко мога!”

За вертепом хор співає грізну пісню, що кінчиться словами: „О, Іроде преокаянний!”

„Страшно”, шепоче тітка Лідія. „Коли б так у дійсності, а не у вертепі...”

„І зараз, а не Бог вість, коли” — додає Войнаровський.

Входить смерть. Кістяк, коса, — кламцає зубами. „Отся то вже до нікого не подібна”, — каже Мотря.

Смерть гнівається на Ірода, що він воїнам своїм казав її убити, і кличе на поміч чорта:

„Вийди, брате, друже любезний, пособити,
Кровопійцю Ірода от землі істребити”.

Вискакує чорт. Чорний, з червоними грудьми, з хвостиком, рогами, з крилами, з цапиними ратичками, на одну ногу налягає.

„Гу-гу-гу-гу!”

„Пощо, другине, кличеш на пораду?”

Побачивши, в чому діло, вбиває Ірода косою.

„От так його во главу,

Щоб знали повсюди нашу державу!”

Іродова голова відлітає, і золота корона котиться гетьманові під ноги.

Хор за вертепом співає:

„Заслуга його
Знатна всім і явна,
За те ж і пекельна
Без дна ізготованна,
О Іроде, преокаянний!”

Всі відіджнули, ніби їм легше стало, що Ірода стрінула за-
служена кара, і що він більше не буде знущатися над бідними
людьми. На сцену вискакують дід і баба:

„От тепер і нам пристало,
Як Ірода вже не стало,
Потанцюймо ж, молодичко,
Чорні брови, біле личко”.

На те вона:

„Гляди тільки, сучий діду,
Щоб не ввели танці в лихо.
Забрались би у тісний кут
Да хліб собі їли б тихо”.

Але дід на таку недіяльну роль не згоджується і тягне ба-
бу під черешеньку:

„Ой під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодю,
Як би з ягодою”.

Це відома пісня, але бурсак так знаменито вдає розмову ді-
да з бабою, так гарно перескакує від старечого барітону до не-
старого ще жіночого сопрану, що навіть гетьман усміхається
і плеще в долоні. Він значучо дивиться на Мотрю.

Старий дід і молода баба, ніби заохочені похвалою, бе-
руться за підбоки і нумо танцювати! Господи, як вони танцю-
ють! Вихиляються, прискакують і відскакують від себе, вона
під утирає рукою, а він оселедця закладає за вухо, просто —
розкіш!

Свічечки в церковних вікнах гаснуть, двері замикаються,
вже тільки золочені бані блищать і хрест на церкві горить.

Вертепна виставка скінчилася. За вертепом збираються
бурсаки, чути, як „реснт” роздає голоси і по гетьманських сінях
лунає старосвітська колядка:

„Що в пана Івана по його двору — Святий вечер!
Сам Господь ходить з трьома святими,
З трьома святими із янголами.
Що перший янгол у Бога просить:
„Ой пошли, Боже, пану Івану,
Пану Івану у полі долю:
У полі долю — густеє жито,
Густеє жито, частії снопи!”
А другий янгол у Бога просить:

„Ой пошли, Боже, пану Івану,
Пану Івану в пасіці долю:
Тисячу роїв, сто бочок меду,
Сто бочок меду, сто пудів воску!”
А третій янгол у Бога просить:
„Ой пошли, Боже, сьому хазяйну додому долю:
У щастю жити, щасливим бути, Святий вечер!”

Гетьман киває головою, дякує за коляду. Так ось колядки побачили за його спиною гарну панночку. Не знають, хто вона, мабуть гетьманова своячка, треба ж і їй честь віддати.

„Та жала панна шовкову траву
Ой рано!
Ой рано-рано зійшло сонечко
Кохано!”

І загубила вона золотий перстень і просить косарів, щоб його шукали. Першому буде шовкова трава, другому буде золотий перстень, третьому буде сама молода, сама молода, так, як ягода. „От і шукати варта”, — жартує гетьман. Мотря посувається з кріслом за одвірок, щоб її не бачили. Перед гетьмана виступає наймолодший бурсак, ще дитина. Гарненький, сміливенький, мабуть його ціла бурса любить. Поправив ковнір, відкашельнув, рецитує:

„Ось юж і я студентик маленький,
До науки пильненький,
З новиною ся ставлю,
Вашмосці не забавлю,
Бо давно ся готовал,
Аби з вами розмовлял,
Тільки слухайте пильно,
Повім вам неомильно:
Христос ся нині народил,
І всіх нас увеселил,
Тое от мене приймайте,
А мені коляду давайте”.

Кланяється головою, як той коник-табунець на свіжій траві. Хлопчик усіх до себе відразу прихилив. Гетьман добув гаманець і дає коляду, тітка Лідія хлопчика в голову цілує. „Такий маленький, і не в батька нині, так далеко їхав, щоб нам „повінчувати”, добре, що не заков’яз подорозі”.

„У мене батьків нема, я сирота, милосте ваша”.

Тітка Лідія бере хлопця за руку й веде туди, де наготовлені святочні дарунки. І других бурсаків кличе. Переходить попри гетьмана, кланяючися йому в пояс.

Дворові люди розходяться, замикаються двері від бокових покоїв, сіни пустіють. Тільки в свічниках догорають свічки з ярого воску, кидаючи останні свої блиски на золочені куполи церкви-вертепу. З одної віск скіпає на старий килим. Войнаровський устає і гасить її. „*Finita la comedia*”, — каже гетьман до Мотрі.

Завдання: Подайте коротко зміст „Вертепу” з повісті Богдана Лепкого: „Мотря”. Опишіть вертеп. Що збереглося у нашій побуті з середньовічних драм та лялькового театру?

НОВІ Й ДАВНІ ТВОРЧІ ІДЕАЛИ

У вступі до першого тому „Апокрифів і легенд” Франко пише:

„Справді, від часу Котляревського наше письменство приймає характер новочасної літератури, стає чимраз ближче до реального життя, чимраз відповідніше до його потреб. І мовою, і способом вислову наближається чимраз більше до живого народу, охоплює всі його верстви, входить чимраз глибше в душу народну, двигає думку, підіймає ідеали, збільшує засоби духової сили для боротьби за ті ідеали. Та проте ми не повинні забувати, що й перед Котляревським у нас було письменство й були писателі, було духове життя, були люди, що саяк чи так вибігали думкою поза тісний круг буденних, матеріальних інтересів, саяк чи так шукали якихсь ідеалів і доріг для їх досягнення. Певна річ, письменські проби тих людей були скромні, мало в них творчої сили, мало оригінальності”.

Франко підкреслює заслуги тих діячів старої Руси-України в тому, що вони зуміли зберегти зерно традиції, роздмухати бодай промінчик світла. „Починаючи з XVI в. все найкраще, що в ньому було, не мало щастя побачити світла дня в друку, ані огнисті твори Івана Вишенського, ані знаменита „Палінодія” Копистенського, ані літописи, ані драми, ані більшість інтермедій. Вони припадали пилом в погордженні. Але XIX сторіччя зродило пошану до тих пам’яток давнього духового життя нашого народу, зродило бажання збирати їх”.

IV. ЛІТЕРАТУРА НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Іван Котляревський народився 1769 р. в Полтаві, вчився у дяка та в Полтавській духовній семінарії, був учителем дітей дворян та пізнав докладно мову, звичаї й сільське життя. Його спочуття до селянських мас, його гуманні думки та освідчення відзеркалюють ту народну стихію, що йшла по Україні як протест проти кріпацтва та насильства над поневоленим народом. Мабуть, чимало причинився до цього Григорій Сковорода, український філософ-мораліст, що жив і вчив у Полтаві якийсь час, а також ходив по селах і вчив людей на вулиці. Тоді свіжі ще були накази російського царату, що в 1764 р. скасував гетьманат, в 1775 р. зруйнував Січ, в 1783 р. запровадив на Україні російський військовий режим на місце давніх українських полків, в 1785 р. закріпостив мільйони українських селян, віддавши їх у неволю на службу панам-дворянам.

Котляревський здавав собі справу з того та творив свій світогляд, що потім так виразно позначився в його творах. Від 1796 р. служив у війську, брав участь у поході на Молдавію та за Дунай, де визначився хоробрістю та в ранзі капітана в 1810 р. покинув військову службу. Згодом став директором інституту для бідних дворянських дітей в Полтаві. У 1812 р. організував козацький полк, а в 1817 р. став військовим майором. Цікавився також аматорським театром і написав для кн. Репніна свою оперету „Наталка Полтавка”, що появилась на сцені в 1819 р., а потім комедію „Москаль чарівник”.

Найбільше значення для української літератури має його „Перелицьована Енеїда”, написана народною мовою, що від того часу була постійно вживана всіми українськими письменниками та розвивалась у них щораз краще, аж у творчості Шевченка осягнула своє завершення.

„Енеїда” — то твір римського поета Вергілія. Котляревський пристосував її зміст до українського життя та обичаїв. Римські божки прибрались в український одяг, а римські ге-

рої стали тут козаками, що після зруйнування Січі шукають собі захисту на мандрівці до нової „Трої”.

Котляревський помер 1838 р. В Полтаві поставлено гарний пам'ятник батькові відродженої української літератури.

ВИМОК З „ЕНЕЇДИ”

Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на все зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як, спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гирия, ланців,
П'ятами з Трої наживав.

Він, швидко поробивши човни,
На синє море попускав,
Троянців насажавши повні,
І куди очі почухрав.
Но зла Юнона, суча дочка,
Розкудкудакалась, як квочка;
Енея не любила — страх!
Давно уже вона хотіла,
Його щоб душка полетіла
К чортам і щоб і духом не пах.

Еней був тяжко не по серцю
Юноні, все її гнівив;
Здавався гірчіший їй від
[перцю,

Ні в чім Юнони не просив;
Но гірш за те їй не злюбився,
Що, бачиш, в Трої народився
І мамою Венеру звав,
І що його покійний дядько
Парис, Пріямове дитятко,
Путівучку Венері дав.

Побачила Юнона з неба,
Що пан Еней на поромах, —
(А те шепнула сука Геба —)
Юнону взяв великий жак!
Впрягла в гринджолята
[павичку,

Сховала під кибалку мичку,
Щоб не світилася коса;
Взяла спідницю і шнурівку,
І хліба з сіллю на тарілку,
К Еолу мчалась, як оса.

„Здоров, Еоле, пане-свату!
„Ой, як ся маєш, як живеш?”
Сказала, як ввійшла у хату,
Юнона: „Чи гостей ти ждеш?”
Поставила тарілку з хлібом
Перед старим Еолом-дідом,
Сама же сіла на ослів.
„Будь ласкав, сватоньку-
[старику!

Ізбий Енея з пантелику:
Тепер пливе на морі він.

Ти знаєш — він який суціга,
Паливода і горлоріз;
По світу, як іще побіга,
Чийхсь багацько вилле сліз.
Пошли на його лихо злеє,
Щоб люди всі, що при Енеї,
Послизли і щоб і сам.
За це ж дівку чорнобриву,
Смачную, гарну, уродливу,
Тобі я, далебі, що дам.

Гай, гай! Ой дай же його
[кату!]"
Еол, насупившись, сказав:
„Я все б зробив за цюю плату,
Та вітри всі порозпускав;
Борей недуж лежить
[з похмілля,
А Нот поїхав на весілля,
Зефир же, давній негодяй,
З дівчатами заженився,
А Евр в поденщики нанявся,
Як хочеш, так і помишляй!

Та вже для тебе обіцяюсь
Енесві я ляпас дать;
Я хутко, миттю постараюсь
В трістя його к чортам загнать.
Прощай же! Швидше
[убірайся,
Обіцянки не забувайся,
Бо послі, чуєш, нічирк!
Як збрешеш, то хоча
[надсядся,
На ласку послі не понадься:
Тоді від мене возьмеш чвирк".

Еол, оставшись на господі,
Зібрав всіх вітрів до двора,
Велів поганій будь погоді...
Якраз на морі і гора!
Все море зараз спузирило,
Водою мов в ключі забило, —
Еней ту крикнув, як на пуп:
Заплакався і заривався,
Пошарпався, увесь подрався,
На тім'ї начесав аж струп.

Прокляті вітри роздулися,
А море з лика аж реве;
Слізьми троянці облилися,
Енея за живіт бере;
Всі човники їх розчухрало,

Багацько війська тут пропало;
Тоді набрались всі сто лих!
Еней кричить, що „Я Нептуну
Півкопи грошей в руку суну,
Аби на морі шторм утих".

Нептун іздавна був дряпичка:
Почув Енейв голосок,
Шатнувся зараз із запічка;
Півкопи для його кусок!...
І миттю осідлавши рака,
Схвативсь за його, мов

[бурлака,

І вирнув з моря, як карась.
Загомонів на вітрів грізно:
„Чого ви дуєте так різно?
До моря, знаєте, вам зась!"

От тут-то вітри схаменулись,
І ну всі драла до нори;
До ляса, мов ляхи шатнулись,
Або од їжака тхори.

Нептун же зараз взяв мітелку
І вимів море, як світелку,
То сонце глянуло на світ.
Еней тоді як народився,
Разів із п'ять перехристився,
Звелів готовити обід.

Поклали шальовки соснові,
Кругом наставили мисок;
І страву всякую, без мови,
В голодний пхали все куток.
Тут з салом галушки лигали,
Лемішку і куліш глїтали
І брагу кужликом тягли,
Та й горілочку хлєстали,
Насилу із-за столу встали
І спати послі всі лягли.

Венера не послідня шлюха,
Проворна, враг її не взяв,
Побачила, що так полоха
Еол синка, що аж захляв, —
Умилася, причепурилась
І як в неділю нарядилась,
Хоть би до дудки на танець!
Взяла очипок грезетовий
І контуш з усами люстровий,
Пішла к Зевесу на ралець.

Зевес тоді кружав сивуху
І оселедцем заїдав;
Він сьому випивши восьмуху,
Послідки з кварти виливав.
Прийшла Венера,

[іскривившись,
Заплакавшись і завіскрившись,
І стала хлипать перед ним:
„Чим пред тобою, милий тату,
Син заслужив таку мій плату?
Ййон, мов в свинки грають їм.

Куди йому уже до Риму?
Хіба як здохне чорт в рові,
Як вернеться пан хан до
[Криму,

Як женеться сич на сові...
Хіба б уже та не Юнона,
Щоб не вказала макогона,
Що й досі слухає чмелів!
Коли б вона та не бісилась
Замовкла і не комезилась,
Щоб ти це сам їй ізвелів”.

Юпитер, все допивши з кубка,
Погладив свій рукою чуб:
„Ох, донцю, ти моя голубко!
Я вправді твердий так, як дуб,
Еней збудує сильне царство
І заведе своє там панство;
Не малий буде він панок.

На панщину ввесь світ
[погонить
Багацько хлопців там
[наплодить,
І всім їм буде ватажок.

Заїде до Дидони в гості
І буде там бенкетувать;
Полюбиться її він мості
І буде бісики пускать,
Іди, небого, не журися,
Попонеділкуй, помолись,
Все буде так, як я сказав”.
Венера низько поклонилась
Із пан-отцем своїм простилась,
А він її поцілував.

Еней прочувався, проспався,
І голодрабців позбирав,
Зовсім зібрався і уклався,
І скільки видно, почухрав.
Плив, плив, плив, плив, що
[аж обридло,

І море так йому огидло,
Що бісом на його дививсь.
„Коли б, каже, умер я в Трої —
Уже б не пив ції гіркої,
І марне так не волочивсь”.

Потім до берега приставши
З троянством голим всім своїм,
На землю з човнів постававши,
Спитавсь, чи є що їсти їм?
І зараз чогось попоїли
Щоб на путі не ослабіли —
Пішли куди хто запонав.
Еней по берегу попхався
І сам не знав, куди слонявся,
Аж гульк — і в город
[причвалав.

В тім городі жила Дидона,
А город звався Карфаген, —
Розумна пані і моторна,
Для неї трохи цих імен:
Трудяща, дуже працьовита,
Весела, гарна, сановита,
Бідняжка — що була вдова.
По городу тоді гуляла,
Коли троянців повстрічала,
Такі сказала їм слова:

„Відкіль такі це гольтіпаки?
Чи рибу з Дону везете?
Чи може виходці-бурлаки?
Куди, прочани, ви йдете?
Який вас враг сюди направив?
І хто до города причалив?
Яка ж ватага розбишак!”
Троянці всі замурмотали
Дидоні в ноги низько впали,
А вставши, їй мовили так:

„Ми всі, як бач, народ
[хрищений,
Волочимося без талану;
Ми в Трої, знаєш, породжені,
Еней пустив на нас ману.
Дали нам греки прочухана
І самого Енея пана
В три вирви вигнали відтіль.
Звелів покинути нам Трою,
Підмовив плавати з собою,
Тепер ти знаєш, ми відкіль.

Помилуй пані благородна!
Не дай загинуть головам,
Будь милостива, будь
[незлюбна,

Еней спасибі скаже сам.
Чи бачиш, як ми обідрались!
Убрання, постолі порвались,
Охляля, ніби в дощ щеня!

Кожухи, свити погубили
І з голоду в кулак трубили,
Така нам лучилась пеня”.

Дидона гірко заридала
І з білого свого лиця
Платочком сльози обтирала;
Коли б, сказала, молодця
Енея вашого злапала —
Уже б тоді весела стала,
Тоді великдень був би нам!”
Тут, плюсь! — Еней, як будьто
[з неба,
„Ось, ось де я, коли вам треба!
Дидоні поклонюся сам”.

Потім з Дидоною обнявшись,
Пощілувались гарно всмак;
За рученьки біленькі
[взявшись,

Балакали то сьак, то так.
Пішли к Дидоні до господи
Через великі переходи,
Ввійшли в світлицю, та й на
[піл;

Пили на radoцax сивужу
І їли сім'яну макуху,
Покіль кликнули їх за стіл.

Тут їли різні потрави,
І все з полив'яних мисок,
І самі гарні приправи
З нових кленових тарілок:
Свинячу голову до хрину
І локшину напереміну,
Потім з підливою індик;
На закуску куліш і кашу,
Лемішку, зубці, путрю, квашу
І з маком медовий шулик.

І кубками пили слив'янку
Мед, пиво, брагу, сирівець,
Горілку просту і калганку,
Купивсь для духу яловець.
Бандура горлиці бринчала,
Сопілка зуба затинала,
А дудка грала по балках;
Санжарівки на скрипці грали,
Кругом дівчата танцювали
В дробушках, в чоботах,
[в свитках.

Сестру Дидона мала Ганну,
Навсправжки дівку, хоть куди;
Проворну, чепурну і гарну —
Приходила і ця сюди
В червоній юпочці баєвій,
В запасці гарній фаналевій,
В стьонжках, намисті
[і ковтках;
Тут танцювала викрутасом
І пред Енеєм вихилисом,
Під дудку біла третяка.

Еней і сам так розходився,
Як на аркані жеребець,
Що трохи не увередився,
Пішовши з Гандзею в танець.
В обох підківки забряжчали,
Жижки од танців задрижали,
Вистрибувавши гоцака.
Еней, матню в кулак
[прибравши,

І не до соли примовлявши,
Садив крутенько гайдука.

А послі танців варенухи
По філіжанці піднесли,
І молодиці-докотухи
Тут баяндраси понесли.
Дидона кріпко заюрила,
Горщок з вареною розбила,
До дуру всі тоді пили.
Весь день весело прогуляли,
І п'яні спати полягали,
Енея ж ледве повели.

Завдання: Чому ця поема має наголовок: „Перелицьована Енеїда?“ Чому Котляревський — клясик? Переповіжте зміст наведеної частини. Подайте народні назви й вислови, які зустрічаються тут. Чому автор уживає тут простацьких слів?

НАТАЛКА ПОЛТАВКА

Одміна друга
(Терпелишина хата)

ЯВА IV

Терпелиха пряде. Наталка шие.

Т.: Ти знов чогось сумуєш, Наталко. Знов щось тобі на думку спало?

Н.: Мені з думки не йде наше безталання.

Т.: Що ж робити? Три роки уже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити: покійний твій батько довів нас до цього.

Н.: І, мамо!.. Та йому на роду написано, щоб жити багатим до старости, а вмерти бідним... Він не винуватий.

- Т.: Лучче б була я вмерла: не терпіла б такої біди, а більш через твою непокірність.
- Н.: (кладе роботу): Через мою непокірність ви біду терпите? Мамо!
- Т.: А як же? Скільки хороших людей сваталось за тебе, розумних, зажиточних і чесних, а ти всім одказала; скажи, в яку надію?
- Н.: В надію на Бога. Лучче посивію дівкою, як піду заміж за таких женихів, які мене сватали. Уже нічого сказати — хороші люди!
- Т.: А чому й ні? Дяк тактаулівський, чом не чоловік? Він письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрешенко — чому не люди? Кого ж ти думаєш діждатись — може пана якого або губерського панича? Лучче б всього, як би вийшла за дяка: мала б вічний хліб, була б перше дячихою, а послі й попадею.
- Н.: Хоч би й протопопшею, то Бог з ними! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до них і коли мені вони осоружні!.. Та і всі письменні — нехай вони собі тямляться!
- Т.: Знаю, чом тобі всі не люб'язні: Петро нав'яз тобі на душу. Дурниця те все, що ти думаєш: чотири годи уже, як об нім ні слуху, ні послушання.
- Н.: Так що ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми ж живемо; то й він живе і так же пам'ятує об нас, та боїться вернутись.
- Т.: Ти не забула, як твій покійний батько наслідок не злюбив Петра і, умираючи, не дав свого благословення на твоє з ним замужество, так і мого не буде ніколи.
- Н.: (підбігає до матері, хапає її за руку й співає):

Ой, мати, мати, серце не вважає:
 Кого раз полюбить, з тим і умирає. (2)
 Лучче умерти, як з немилим жити,
 Сохнути з печалі, щодень сльози лити. (2)
 Бідність і багатство — єсть то Божа воля:
 З милим їх ділити єсть щаслива доля (2)
 Ой, хіба ж я, мати, не твоя дитина,
 Коли моя мука тобі буде мила? (2)
 І до мого горя ти жалю не маєш:
 Хто прийшовсь по серцю, забудь заставляєш! (2)

(Проспівавши, говорить): Ой мамо, мамо!... Не погуби дочки свої! (Плаче).

Т.: (чуло): Наталко, схаменись!... Ти у мене одна, ти кров моя: чи захочу я тебе погубити? Убожество моє, старість силують мене швидше заміж тебе оддати... Не плач, дочко! Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де ж він? Нехай же прийде, нехай вернеться до нас. Він не лежень, трудящий; з ним обідніти до злиднів не можна... Але що ж? Хто відає, — може, де запропастився, а, може, ще одну ніби то любить, а об другій думає.

Н.: Петро не такий; серце моє за нього ручається і воно мені віщує, що він до нас вернеться. Як би він знав, що ми тепер бідні, — о! з кінця світу прилинув би до нас на поміч...

Т.: Не дуже довіряй своєму серцю: цей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться на світі, та й о Петрі так думай... А лучче, як би ти була мені покірна і мене слухала. (Співає):

Чи я тобі, дочко, добра не бажаю,
Коли кого зятем собі вибираю?
Ой, дочко, дочко, що ж мені почати,
Де люб'язного зятя достати?
Петро десь блукає, може, оженився, —
Може, за тобою недовго журився.
Ой, дочко, дочко, і т. д.
По старості моїй живу через силу, —
Не діждавшись Петра, піду і в могилу.
Ой, дочко, дочко, і т. д.
Тебе ж без приюту, молоду дитину,
На кого zostавлю, бідну сиротину?
Ой, дочко, дочко, і т. д.

Ти на те ведеш, щоб я не діждала бачити тебе замужем, щоб через твоє упрямство не дожила я віку: бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину... (Плаче).

Н.: Не плачте, мамо! Я покораюсь вашій волі і для вас за першого жениха, вам угодного, піду заміж... перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати...

Т.: Наталко, дочко моя! Ти все для мене на світі, прошу тебе, викинь Петра з голови — і ти будеш щасливою... Але хтось мелькнув мимо вікна... Чи не йде хто до нас? (Виходить).

ЯВА V

Н.: (сама): Трудно, мамо, викинути Петра з голови, а ще трудніше із серця. Та що робить?.. Дала слово за першого вийти заміж: для покою матері треба все перенести... Скреплю серце моє, перестану журитися, осушу сльози свої — і буду весела. Женихи, яким я одказала, вдруге не прив'яжуться. Возному так одрізала, що мусить одчепитися; більше, здається, нема на приміті... А там... Ох! Серце моє чогось щемить...

(Почувши, що хтось наближається до дверей, береться до роботи).

ЯВА VI

(Наталка, Терпелиха і Виборний).

В.: Помагай-бі, Наталко!.. Як ся маєш, як поживаєш?

Н.: От, живемо і маємося, як горох при дорозі: хто схоче, той і скубне.

Т.: На нас бідних і безпомічних, як на те похиле дерево, і кози скачуть.

В.: Хто ж тобі винен, стара? Як би ти оддала дочку заміж, та й мала, хто вас обороняв би.

Т.: Я цього тільки й хочу, так що ж...

В.: А що таке? Може, женихів нема, або що? А може, Наталка...

Т.: То бо то й горе! Скільки не траплялось — хороші люди — так: „не хочу та й не хочу!”

В.: Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить; я ніколи б од її розуму цього не ждав.

Н.: Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Т.: Отак все вона: приговорками та одговорками і вивертається; а до того ще як додасть охання та сліз, то я і руки опушу.

В.: Час би, Наталко, взятись за розум: ти ж уже дівка, не дитя. Кого ж ти дожидаєш? Чи не з города ти таку примху принесла з собою? О, там панночки дуже чваняються собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, та коли й воєнний, то щоб гусарин. А од такого перебору досидяться до того, що після на них ніхто й не гляне.

- Н.: Не рівняйте мене, пане Виборний, з городянками; я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи вже ж ви хочете спхнути мене з мосту та в воду?
- В.: Правда, заміж піти — не дощову годину пересидіти; але мені здається, як би чоловік надійний трапивсь, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказувать. Ви люди не багаті...
- Т.: Не багаті!.. Та така бідність, таке убожество, що я не знаю, як далше й на світі жити.
- Н.: Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же...
- Т.: Запевне, що живуть, але яка жизнь їх?
- Н.: Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому й кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої.
- Т.: Говори, говори!.. А на старості гірко терпіти нужду і у всьому недостаток. (До Виборного): Хоч і не годиться свої дочки вихвалати, та скажу вам, що вона добра в мене дитина; вона обіцяла для мого покою за першого жениха, аби добрий, вийти заміж.
- В.: Об розумі і добрім серці Наталки нічого говорити: всі матері приміром ставлять її своїм дочкам: тільки — ніде правди діти — трудненько тепер убогій дівці заміж вийти без приданого, хай буде вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Йосифа, то може умерти сивою панною.
- Т.: Наталко! Чуєш, що говорять? Жалій після на себе, а не на другого кого.
- Н.: (зідхає): Я й так терплю горе.
- В.: Та можна вашому горю й пособити... (Лукаво). У мене єсть на примітті один чоловігя — і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.
- Н.: (на бік): От і біда мені!
- Т.: Жартуйте, пане Виборний!
- В.: Без жартів, знаю гарного жениха для Наталки. А коли правду сказати, то я й прийшов за нього поговорити з вами, пані Терпелихо.
- Н.: (Нетерпляче): А хто такий той жених?
- В.: Наш Возний, Тетерваковський; ви його знаєте... Чим же не чоловік?

- Н.: Возний? Чи ж він мені рівня? Ви глумитеся надо мною, пане Виборний!
- Т.: Я так привикла к своєму безталанню, що боюся і вірить, щоб була цьому правда.
- В.: З якого ж побиту мені вас обманювати? Возний Наталку полюбив і хоче женитись, що ж тут за диво? Ну, скажіть же хутенько, як ви думаєте?
- Т.: Я душею рада такому зятеві.
- В.: А ти, Наталко?
- Н.: Бога бійтесь, пане Виборний! Мені страшно й подумати, щоб такий пан — письменний, розумний і поважний — хотів зо мною женитись... Люди женяться, мені здається для того, щоб завести хазяйство і семейство, жити люб'язно і дружно, бути вірними до смерти і помагати одно другому. А пан, котрий жениться з простою дівкою, чи буде її вірно любити, чи буде їй щирим другом до смерти? Йому в голові й буде все роїтись, що він її виручив із бідности, вивів у люди і що вона йому не рівня. Буде на неї дивитись з презирством і обходитись з неповагою, — і у пана така жінка буде гірше наймички... буде кріпачкою!
- Т.: Отак вона всякий раз занесе, та й справляйся з нею!.. Коли на те пішло, то я скажу: як би не годованець наш Петро, то й Наталка була б як шовкова.
- В.: Петро? Де ж він? А скільки років, як він пропада?
- Т.: Уже років трохи не з чотири.
- В.: І Наталка так обезглузділа, що любить запропастившогося Петра!.. І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить свою рідну матір при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і ту ж-ту ж умираючу од голодної смерти — і не зжалиться над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що, може, де в острозі сидить, може, вмер або в москалі завербувався!..
- (Під час цього мати й дочка плачуть).
- В.: Гей, Наталко! Не дровичся! (2)
- Т.: Та пожалій рідну,
Мене стару, бідну, —
Схаменися!..
- Н.: Не плач, мамо, не журися! (2)
- В.: Забудь Петра, ланця,
Пройдоху-поганця, —
Покорися!..

- Т.: Будь же дочко мені послушна!
- Н.: Тобі покоряюсь,
На все погоджаюсь
Простодушно!
- Всі троє: Де згода в семействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона:
Їх Бог благословляє,
Добро їм посилає
І з ними вік живе!
- Т.: Дочко моя! Голубко моя!.. Пригорнись до мого серця!
Твоя покірність жити і здоров'я мені придасть. За твою по-
вагу й любов до мене Бог тебе не оставить, моє дитятко!..
- Н.: Мамо, мамо!.. Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю,
і коли мені Бог допоможе осушити твої сльози, то я найщас-
ливіша буду на світі, тільки...
- В.: А все таки „тільки"! Вже куди не кинь, то клин. Викинь
лиш дур з голови; удар лихом об землю, — мовчи та диш!
- Т.: Так, дочко моя! Коли тобі що й наверзеться на ум, то по-
думай, для кого й для чого виходиш за Возного заміж.
- Н.: Так, я сказала вже, що все для тебе зроблю, тільки щоб не
спішили з весіллям.
- В.: А нащо ж і одкладувать в довгий ящик? Адже ми не
судді!..
- Т.: Та треба ж таки прибратись к весіллю: хоч рушники і єсть
готові, та ще дечого треба.
- В.: Аби рушники були, а за прибори на весілля не турбуйтеся:
наш Возний чоловік — не взяв його кат — на свій кошт
таке бундючне весілля устругне, що ну!.. Послухайте ж
сюди: сьогодні зробимо сватання, і ви подавайте рушники,
а там уже умовтеся собі з паном женихом і за весілля,
Прощайте!.. Гляди ж, Наталко, не згедзьгайся, як ста-
рости прийдуть! Пам'ятай, що ти обіцяла матері... Про-
щайте!
- Т.: Прощайте, пане Виборний! Спасеть вас Бог за вашу
приятель.

(Виходить разом з Виборним).

ЯВА VII

- Н.: (Сама): Не минула мене лиха година!.. Возний гірше ре-
п'яха причепився. А здається, що Макогоненко до всієї бі-

ди приводця... Боже Милосердний! Що зо мною буде? Страшно й подумати, як з немилим чоловіком увесь вік жити... як нелюба милувати, як осоружного любити!.. Куди мені дітись? Де допоміч шукати? Кого просити? Горе мені!.. Добрі люди, допоможіть мені, пожалійте мене!.. А я од всього серця жалію об дівках, які в такій біді, як я тепер... (Падає навколішки і, здіймаючи догори руки, говорить): Боже! Коли вже воля Твоя єсть, щоб я була за Возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу мою до Возного, а без цього чуда я пропаду навіки... (Встає й співає):

Чого ж вода каламутна? Чи не хвиля збила?
Чого ж і я тепер смутна? Чи не мати била? (2)
Мене мати та не била, — самі сльози ллються:
Од милого людей нема, од нелюба шлються. (2)
Прийди, милий, подивися, яку терплю муку, —
Ти хоч в серці, та од тебе беруть мою руку. (2)
Спіши, милий! Спаси мене од лютої напасти!
За нелюбом коли буду, то мушу пропасти. (2)
(Завіса)

Завдання: Подайте короткий зміст цієї п'єси Котляревського. Чому вона ще сьогодні не втратила своєї вартості? Які пісні тут співають? Які є частини кожної п'єси? Як ступенюється тут дія? Який є розв'яз? Подайте характеристичні мовні вислови п'єси. Чому вона має наголовок „Наталка Полтавка”? Чим визначається будова п'єси та кожного драматичного твору?

Іван Франко

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

Орел могучий на вершку сніжному
Сидів і оком вздовж і вшир гонив,
Втім схопився і по снігу мілкому
Крилом ударив і в лазур поплив.

Та грудю снігу він крилом відбив,
І вниз вона по склоні кам'яному
Котитись стала — час малий проплив,
І вниз ревля лявіна дужче грому.

Так Котляревський у щасливий час
Українським словом розпочав співати,
І спів той виглядав на жарт не раз.

Та був у нім завдаток сил багатий,
І вогник, ним засвічений, не згас,
А розгорівсь, щоб всіх нас ogrівати. (1873).

Завдання: Чому Франко порівняв Котляревського з могутим орлом? Пригляньтесь до цієї віршової форми та напишіть про її особливості. Напишіть про всі частини цього порівняння: предмети порівняння, їх подібності, їх дії, їх успіхи.

ЛІТЕРАТУРНІ НАПРЯМКИ В УКРАЇНІ

У 17 й 18 сторіччях Україна була під впливом західно-європейського літературного напрямку, що звався „барокко”. Його особливість — то переобтяжена форма твору різними чудернацтвами, а далі фігурами, тропами; напр. довгі періоди в реченнях, накупчування поетичних прикрас, антична мітологія переплітана з християнськими поняттями.

Головними представниками барокка були професори поезики з Київсько-Могилянської Академії, далі Мелетій Смотрицький, проповідник і поет Кирило Ставровецький, основоположник бароккової теорії проповіді, Йоанікій Галятовський та останній великий поет-філософ епохи барокка, Григорій Сковорода.

Їх мова книжкова, але пересякнута щораз більше народними елементами; врешті заблисла вона перлинами в творчості клясика Івана Котляревського, у письменників Харківського гуртка та в „Кобзарі” Тараса Шевченка.

На зміну барокка в літературі прийшов клясицизм, що виявився у нас у формі й змісті переспівів та перекладів античної літератури. Його особливість: метрична форма віршу, епітети (прикрашуючі означення осіб і звірів), багатство метафор, алегорії, тощо.

На зміну клясицизму зароджується романтична література на межі 20-их та 30-их років 19 ст. у поетів і письменників Харківського гуртка. Були то: Лев Боровиковський, Амврозій Метлинський, поет могил; Григорій Квітка-Основ'яненко, творець повісти, а далі поет Микола Костомарів, члени „Руської Трійці” в Західній Україні, члени „Кирило-Методіївського Брат-

ства" ... Вкінці останні проблемски існування романтизму являються ще на початку 60-их років завдяки літературному журналові „Основі”, видаваному в Петербурзі Василем Білозерським.

Особливості романтизму: 1) таємничі явища природи, 2) бурхливі ночі з появою духів, 3) любовні переживання розчарованих, 4) творче надхнення, 5) залежність людини від „Долі”, 6) перевага чуття над розумом, 7) душевні недуги й божевілля, 8) вільна форма віршу, 9) лірика й епіка в баладі, 10) поплутані, неясні та криваві сюжети, 11) байроністичні сцени, створені за зразком англійського поета Байрона, 12) історичні елементи переплутані з фантастичними в поемі тощо.

В Україні оспівувано минуле, могили, нещасно кохання дівчини й козака, що загинув на полі бою, силу ворожки, духів, русалок, переміну людини в дерево, квітку. У Шевченкових баладах і поемах з'являються вже перші жертви панської сваволі, кріпачки, зведені дівчата; в суспільно-політичних поемах Шевченко стає в обороні покритвджених кріпаків, що в п'ятдесятих роках продовжується в творчості найбільших мистців, напр. Марії Марковичевої (псевдонім: Марко Вовчок).

На зміну романтизмові прийшов у 70-их роках реалізм, що замість фантастичних подій і осіб-героїв, показав нам справжнє життя кріпаків, сільських і фабричних пролетарів, позбавлених примітивних прав до життя, гноблених панами й власниками-глитаями. Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний та Іван Білик (брати Рудченки), Марко Вовчок, Іван Тобілевич, найбільший реаліст Іван Франко, Василь Стефаник — то представники цього напрямку. Велика психологічна повість та коротке оповідання — то основи зображення різних картин життя. В тому самому часі виступають теж народники із своїми реалістичними творами, що ставлять освіту на першому місці: Борис Грінченко, Володимир Барвінський, Олександр Кониський і інші.

У новому 20-му сторіччі модернізм оволодів формою та змістом творів (новина): Микола Вороний, Ольга Кобилянська, Богдан Лепкий, Михайло Коцюбинський, Леся Українка — то його основники; вони мають назву „Молода Україна” з різними відтінками мистецтва, напр. символізм представляє Ольга Кобилянська; неоромантизм, що перейшов уже через реалізм, очолює Леся Українка, „мистецтво для мистецтва” ісповідує Микола Вороний і його послідовники; неокласицизм: Микола

Зеров, Юрій Клен, Максим Рильський. Врешті сучасні письменники збагачують літературу воєнною та повоєнною тематикою.

**РУСЬКА ТРИЦЯ
РУСАЛКА ДНІСТРОВАЯ
У Будимі, 1837
Передслівє**

Судило нам ся послідними бути. Бо коли другі Славяне вершка ся дохаплюють, і єсли не вже, то небавом побратаються з повним, ясним сонцем, нам на долині в густій студений мразі гибіти. Мали і ми наших півців і наших учителів, але найшли тучі і бурі, тамті заніміли, а народови і словесности на довго ся здрімало; однакож язык і хороша душа руска серед Славянщини, як чиста слеза дівоча в долоні серафима.

Зволила добра доля появи́ти ся і у нас збіркам народних наших пісень і іншим хорошим і ціловажним ділам; є то нам як заранє по довгих тьмавих ночах, як радість на лиці нещасного, коли лучша надія перемчит скрізь серце єго; суть то здорові повносьильні рістки, о котрих нам цілою душею дбати, огрівати, плекати і зрощати, доки під крилом часу і добрих владнувателів хорошою і кріпкою засіяют величею.

Не жури ся, Русалочко з-над Дністра, що не прибрана, в наряді, який від природи і простодушного і добросердного народа твого приймила-сь, стасш перед твоїми сестрицями. Они добрі, вибачат ти, приймут тя і прикрасят.

Маркіян Шапкевич (1811-1843)

ВЕСНІВКА

Цвітка дрібная
Молила неньку,
Весну раненьку:
„Нене рідная!
Вволи ми волю,
Дай мені долю:
Щоб я зацвила,
Весь луг скрасила,
Щоби я була
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щоб я згорнула

Весь світ до себе!”
— „Доню голубко!
Жаль мені тебе,
Гарная любко!
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде:
Краса змарніє,
Личко зчорніє,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде”.

ПІДЛИСЄ

Шуми, вітре, шуми буйний,
На ліси, на гори,
Мою журну неси думку
На підлиські двори.

Там спочинеш, моя думко,
В зеленій соснині,
Журбу збудиш, потішиш ся
У лихий годині.

Там ти скаже дуб старенький
І єден і другий,
Як там жив я ще маленький
Без журби, без туги.

Там ти скаже та соснина
Й всяка деревина,
Як там грало серце моє,
Світала година.

У садочку соловійчик
Щебетав пісеньки,
Розвивав ми пісеньками
Літа молоденькі.

Там колодязь студененький,
А дуб воду тягне;
Не так щастя, як той води
Моя душа багне.

Підлисецька горо біла!
Як тебе не бачу,
Так ми тяжко, так ми сумно,
Що трохи не плачу.

Веселая сторононько!
До серця припалась,
Душа тебе як милого
Миля забажала.

Там то любо, там солодко,
Весело і мило!
З миленькою у любовцях
Вік би ся прожило . . .

НЕЩАСНИЙ

Кому Бог в груди дав серце м'ягеньке
І дав родитись в добрую годину,
Щастє, як літом сонічко тепленьке,
В житю му всяку огріває днину.
Й світ єму милий і солодка нічка,
Мисли веселі і серденько грає,
Як у дуброві тихенька керничка.
Днина за днинов так єму спливає.
Лиш хто в посестру взяв тяжку недолю,
Що давит серце, як відьма кощав,
Хто вражій нужді попався в неволю,
Кому з журбами і сон і забава:
Тому ніт місця ані супокою,
Нудит си сьвітом і нудит собою;

Туга до серця як гадь ся вселила,
З'їдає мисли як змія зірочки,
Груди зсушила, здоров'я знорила,
Хліб му не милий, не терпит сорочки.

Ще ж то хто може із серця сплакати,
Чи у куточку, чи за углом хати,
Чи у грудь брата або в жменю друга,
Хоть на часочок сплине з серця туга.
Лиш коли слези в грудех скаменіли
І в тяжку скалу над серцем ся збили,
Разів із десять щодень рад би-сь вмерти:
Годі а годі! . . . потіхи ні смерті!

СУМРАК ВЕЧЕРНИЙ

Сонце ясне померкло, сьвіт пітьма насіла,
Вшир і вздовж доокола сум ся розлягає,
Чагарями густими тьма вовків завилала,
Над тином опустілим галок гамор грає.

Там нещасен думаю, тяжка мов могила
Серед степу у північ сумненько думає,
Згадка в душі печальній тужно згомівала,
Бо сплинули радощі, як Дністер спливає.

Нависло ясне небо чорними хмарами,
Тяжкими густі бори склонились тугами,
Зойкнули дуброви і ліси застогнали.

Весело ми з тов гудьбов та й з тими лісами,
Мило ми з буйним вітром, з блудними марами,
Студена тая доля к серденьку припала.

ПСАЛМИ РУСЛАНОВІ

„Хто з Богом, Бог з ним” — мовлять люде наші, і добре мовлять, бо хто яко Бог? — Бо цурати ся тобов будут люде, і стануть тя судити сусіди, і брат твій скаже: „Ніт мені брата” і отець твій скаже: „Не мав-єм сина; а матір твоя назве тя гадиною, син твій двигне руку на тебе, а свояки твої виречуть ся тебе і вержуть на тя соромом і неславляти тя стануть далеко і широко, бо не вгодив єсь їх лихій воли . . . Але ти не журись, не вдавай ся в розпуку, бо хто яко Бог, — Той, що звелів нічому зро-

дити сьвіти, величное сонце і місяць і тьми зьвізд, що велїв темнотї перекинути ся в сьвітло, з котрого долонї сверкнули огні і вдарили води, котрого невидоме око видит гадки душ наших, котрий спряг собою безначаток і безконець, котрого серце всему сьвіту серце, а воля гаразд всіх віків і всіх сторон щастє, — той з тобою, Бог з тобою.

Завдання: Чому Галичина завдячує Маркіянові Шашкевичеві свою українську духовість та національну спільноту з усією Україною? Які були ідеї „Руської Трійці”? Який був зміст їх збірника п. н. „Русалка Дністровая”? Подайте на завдання в домашніх зошитах зміст та ідеї Шашкевичевих творів. Чому вони сумні? Що думав Маркіян Шашкевич про українські пісні, про бандуриста, про сусідів Руси-України? Відношення людини до Божого Провидіння у Псалмах Русланових. (Розвідка учня на основі лектури). Напишіть свої завваження про мову й письмо Шашкевичевих творів.

ОЛЕНА

Уривок з казки

— „Ваш пан, — мовлю до него, — вибирає ся на весіле”. — „Правда, до Семена; казав коні сідлати, і щонайжвавїші хлопці в цілім замку з собою бере. Щось він на гадці має, він часами дуріє... а може, може, лише погуляти... Не жаль бо то й погуляти на таким весіlecky: дівчат, як зьвізд на небі, а всі красні, а найкраща Олена, сама молода, як сам мовляв; лице в неї, як соненько ранком, а очі, як зірнички перед досвітом, голосочок, як дзвіночок, а ноги вітрець легонький, а руки — сніжок біленький, а сама як... як... гарная ланя”. Ту старому язик по кутках бігав, закукурічив ся і здавав ся молодніти.

— Годі! Не теряймо часу, не нам о тім бесідувати! — озвав ся сильний ватажко. — На коні! Ванько з шістьома у замок; забори, що нам ся здасть, а що не возьмеш, разом з замком най огнем сяде! Не много там труду буде, однакож доведеть ся, як ся справиш. А ти, Семене, поведеш нас на весіле, потанцюєм з грабителями, вражими синами.

Розбігли ся вітром по байраках за кіньми; огонь погас — грань меркотіла (тліла) — курище ся лишило — втихомирило ся.

Через густу враз дубину
Соколами, молодці!
Ой заплачеш, вражий сину,
Як вздриш ясні топірці! —

загриміло в далечині, а голос дібровами високими розлягався, верхами та й заблудив гомоном в чорних безвістях, лише ще дудонь тряс землею та й знеміг, — і знов тихо, і знов сумно, лише вітер ярами засковиче та й ворони закрядуть, радіючи ся на будучий жир. Мрачно і тихо, бо поскакали ногами скоропадними за вовчими очами, допали лазу край чорного лісу.

— Гей, мабуть, зоріє! — озвав ся новобранець. — Гляньте!

— Неглупе (дурню)! — загримів велет ватажко. Ванько зажег си (запалив) скіпку.

— Аби видко було з погребів старі виточати меди, — озвав ся старий бородатий Бойчук та глянув на кухоль за ременем.

— Та й наші, бодай здорові, червінцями ся підкидають, — мовив третій.

А ватажко:

— Цитьте! Дудонь — коні в байраки, хлопці за дуби!... Федь, на чати! Як вздриш, закрядеш. Потягніт мусатами (точилами, брусками, камінцями) топірці, потому тихо, щоб вас і муха не чула! Бо не тра вам казати.

Напретив (наказав) та й вступив у чагар.

Недовго ждали, тупот ся змагав, дерли коні, аж земля стогнала.

— Кра-кра-кра!

— Хлопці, в лад! — загомонів верховодник.

Задзвонили топірці та мечі, іскри ся посипали, мов з димні (комина), стерлися дві жмари, бючи мовнями по чорних воздухах, а Медведюк буй-туром верг ся на спротивника, вибив меч зо жмені, завинув ясним топірцем та й вигнав вражу душу лукаву негідника щілиною в голові; приймив з опалих рук зорю на розсвіті, Оленочку гарную. Челядь граблива поборена, одна порубана, друга повязана.

— Семеньку, прийми твою відданицю.

Прискочив Семенько, в пояс склонив ся, стис го за коліна, хотів промовити, подякувати, лиш не вдав запро радість. Приспів і дружба з молодими легінями свого села, гонячи возми-теля, але діло вже довершене зустріли. Уже Медведюк, хотяй непрошений дружба, скупив княгиню мечем, а они ся вельми

жалкували, що не лишено було їм нагріти грабителиви чуприни, стискали персти (пальці) в твердий кулак та й затинали зубами.

— Вже ми сму карку та нагнали, аж на землю поклоном упав, і відав, не зведе ся, аж, мабуть, на Осафатовій долині; бач, окаяник, з весіля голоден вертає та сиру землю їсть, — озвав ся верховодник сильний і потрутив го ногою. А Семенко ся не тямив з радости, пригортав свою надію к собі, а она єго білими обіймала руками та румянеє цілувала личко, аж ся ватажко мимохітне засміяв наголос. Обоє приступили к нему і просили го: — Хотяй на годинку на крупничок та на солодкий медок, та може, де роздобудем якого талярця. — А музика! там то музика! перебив дружба. — Добре тот казав, що му лихо в пальцях сидит, так дрібненько мне козачка. — Хлопці, на коні та до наших! — кликнув ватажко — та й цезли...

Завдання: Подайте короткий зміст цієї романтичної казки. Які романтичні особливості виявляє вона?

Тарас Шевченко (1814-1861)

ПРИЧИННА

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав, —
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.

Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясень раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,

А, може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.

Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
И сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіцявся вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькі очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:

Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли —
Така його доля!
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає...

Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко, — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О, Боже мій милий!
За що ж Ти караєш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькі очі? Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далекому краю.
Пошли ж Ти їй долю, — вона молоденька, —
Бо люди чужії її засміють.
Чи винна голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питає,
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто її знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю?
Чи в бистрім Дунаю коня напуває?
Чи, може, з другою, другу кохає,
Її, чорнобриву, уже забуває?
Як би то далися орлині крила —
За синім би морем милого знайшла:
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла!
Не так серце любить, щоб з ким поділитися,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
„Журись!“ — каже думка, жалю завдає.
О, Боже мій милий! Така Твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари,
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить;

А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм —
Кругом, як в усі: все мовчить...
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малі діти сміючись.
„Ходімо гріться!” — закричали;
„Зійшло вже сонце”! Голі скрізь,
З осоки коси, (бо дівчата) ...
— „Чи всі ви тут?” — кличе мати!
„Ходім шукати вечерять,

Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо!

Ух! Ух!

Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила
Нехрищену положила.

Місяченьку!

Наш голубоньку!

Ходи до нас вечеряти;
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі!
Поки відьми не літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам!... Он щось

[ходить!]

Ух! Ух!

Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрищену положила.
Зареготались нехрищені...
Гай обіззався; галас, зик —
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... Нічичирк!...

Схаменулись нехрищені,
Дивляться: мелькає,

Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.

Ото ж тая дівчинонька,

Що сонна блудила:

Отаку то їй причину

Ворожка зробила.

На самий верх, на гіллячці

Стала... В серце коле...

Подивилась на всі боки,

Та й лізе додолу.

Кругом дуба русалоньки

Мовчки дожидали;

Взяли її, сердешную,

Та й залоскотали.

Довго, довго дивувались

На її уроду...

Треті півні: „кукуріку”! —

Шелеснули в воду.

Защербетав жайворонок,

Угору летючи;

Закувала зозуленька,

На дубу сидючи;

Защербетав соловейко, —

Пішла луна гаєм;

Червоніє за горою;

Плугатир співає.

Чорніє гай над водою,

Де ляхи ходили;

Засиніли понад Дніпром

Високі могили;

Пішов шелест по діброві,
Шепчуть густі лози;
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі, —
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.
А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
„Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А, може, вже одчинила
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай додому!”...
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в’ється.
„Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши,
Моя сизокрила!”
Кинув коня та до неї:
„Боже Ти мій, Боже!”
Кличе її та цілує...
Ні, вже не допоможе.
„За що ж вони розлучили
Мене із тобою?”
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!
Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи.

Як провожала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть... Під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (ніде правди діти!)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що
[вбитий, —
З переполоху ну втікати!
Збиралися подруженьки —
Слізеньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають.
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони;
Поховали громадою,
Як слід по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі;
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати, —
Виспіває та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.
(1838).

Завдання: Напишіть зміст цієї балади. Чому Шевченко почав свою творчість від балади з народним світоглядом? Опишіть цей український баладовий світ.

ПЕРЕБЕНДЯ

Євгенів П. Гребінці

Перебендя старий, сліпий, —
Хто його не знає!
Він усюди вештається
Та на кобзі грає, —
А хто грає, того знають
І дякують люди.
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
Попідтинню сіромаха
І днює й ночує, —
Нема йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою, —
А йому байдуже:
Сяде собі, заспіває:
„Ой, не шуми, луже!”
Заспіває та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.
Оттакий то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про „Чалого” —
На „Горлицю” зверне;
З дівчатами на вигоні —
„Гриця” та „Веснянку”,

А у шинку з парубками —
„Сербина”, „Шинкарку”;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю — лиху долю,
А потім — „У гаю”;
На базарі — про „Лазаря”,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйнували;
Оттакий то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.
Вітер віє — повіває,
По полю гуляє, —
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою — могила,
А там тільки мріє.
Білий ус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,

Як серце сміється, сліпі очі плачуть ... —
Послуха ... повіє ...

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули, — бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господню славу ...
А думка край світа на хмарі гуля, —
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б'є;
Спочине на сонці, його запитає:

Де воно ночує? Як воно встає?
Послухає моря, що воно говорить?
Спита чорну гору — чого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкий, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує, —
Його на сім світі ніхто не прийма!
Один він між ними, як сонце високе;
Його знають люди, бо носить земля...
А як би почули, що він самотній,
Співа на могилі, з морем розмовля, —
На Божеє слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе прогнали:
„Нехай понад морем”, сказали б, „гуля!”

Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати-розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та виспівуй,
Щоб люди не чули!
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!..
Скажи, враже, як пан каже —
На те він багатий.

Оттакий то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває весільної,
А на журбу зверне.

1838.

Завдання: Постать і думи народного співця. (Опис).

СОН Комедія

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком

За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину;

Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата;
А той, тихий та тзерезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки, —
І не благай: не вимолять
Ні діти, ні жінка;
А той щедрий та розкішний,
Все храми мурує,
Та „отечество” так любить,
Так за ним бідкує,
Так з його, сердешного,
Кров, як воду, точить...
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: „Нехай!” каже,
„Може так і треба!”

Схаменіться:
Усі на сім світі, —
І царята і старчата —
Адамові діти!
І той... і той... А що ж то я?
Ось що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень.
А вам нудно! Жалкуєте!
Єй-Богу, не чую!
І не кричіть! — Я свою п'ю,
А не кров людськую...
Та й сон же, напричуд дивний,
Мені приснився:
Дивлюся: так, буцім сова
Летить лугами, берегами та
[нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,

Та байраками;
А я за нею та за нею,
Лечу й прощаюся з землею:
„Прощай, світе! Прощай,
[земле,

Неприятний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю,
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На розмову тихо-сумну,
На раду з тобою,
Опівночі падатиму
Рясною росюю.
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток: жива правда
У Господа Бога!”

Летим... Дивлюся — аж
[світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає;
Тихесенько вітер віє;
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились,
Тополі поволі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють в полі.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росюю;

Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає

І не розруйнує...
І все то те... Душе моя!
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марне плачеш?

Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! А я полечу
Високо-високо за синії хмари;
Немає там власти, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь, — у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обути
Панят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в військо оддають!
Бо його, бач, трохи... А онде під тином
Опужла дитина, — голодная мре,
А мати пшеницю на панцині жне.

І знов лечу понад землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати...
Лечу, лечу, а вітер віс;
Передо мною сніг біліє;
Кругом бори та болота,
Туман, туман та пустота...
Людей не чуть, — не знають
[і сліду
Людської страшної ноги...
„І вороги й не-вороги,
Прощайте! В гості не приїду!
Упивайтесь, бенкетуйте!
Я вже не почую, —
Один собі на вік-віки
В снігу заночую.

І поки ви дознаєтесь,
Що ще є країна
Неполита слізьми, кров'ю,
То я одпочину...
Одпочину..." Аж слухаю:
Загули кайдани
Під землею. Подивлюся...
О, люде поганій!
Де ти взявся? Що ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні! Вже, мабуть,
Я не заховаюсь
І на небі!.. За що ж кара?
За що мені муки?
Кому я що заподіяв?
Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували,
Серце запалили,
І галичі силу —

Думи розпустили?
За що, — не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
І коли я спокутую?
Коли діжду краю?
Не бачу й не знаю!

Заворушилася пустиня...
Мов із тісної домовини
На той остатній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не убиті,
Не суда ідуть просити;
Ні, то люди, живі люди,
В кайдани забиті,
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити

Неситому!.. То каторжні!
А за що? Те знає
Вседержитель...
Онде злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбійник катований
Зубами скрегоче —
Недобитка, товариша,
Зарізати хоче.
А між ними, запеклими,
В кайдани убраний
Цар всесвітній, цар волі, цар
Штемпом увінчаний.
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне...
Раз добром налите серце
Ввік не прохолоне!

А де ж твої думи, рожеві квіти?
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому ж ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці поховав?
Ой, не ховай, брате! Розсип їх, розкидай!
Зійдуть і ростимуть, і вийдуть у люди.
Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно, —
Мороз розум будить.

І знов лечу. Земля чорніє.
Дрімає розум, серце мліє,
Дивлюся: хати над шляхами —
То городи з стома церквами,
А в городах, мов журавлі:
Замуштрували москалі:
Нагодовані, обути
І кайданами окуті,
Муштруються...

Далі гляну:

У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий... Долітаю, —
То город безкрай.

Чи то турецький?
Чи то німецький?
А може те, що й московський!
Церкви та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати!
Смеркалося... Огонь — огнем
Кругом запалало, —
Аж злякався я... — „Ура! Ура!
Ура!” — закричали.
— „Цу-цу, дурні! Схаменіться!
Чого се ви раді?
Що орете?” — „Экой хохол!
Не знает параду!
У нас парад! Сам изволит
Сегодня гуляти!”
— „Та де ж вона, тая цяця?”
— Вон — видишь — палаты?”
Штовхаюсь я; аж землячок,
Спасибі, признався,
З чиновими гудзиками:
— Де ты здесь узялся?”
— З України”. — „Так як же ты
И говорит не вмієш
По здешнему?” — „Ба ні”, кажу,
„Говорить умію,
Та не хочу”. — Экой чудак!
Я всі входи знаю;
Я тут служу; коли хочеш,
В дворец попытаюсь
Ввести тебе. Только, знаєш,
Мы, брат, просвещенны, —
Не поскупись полтинкою!”
— Цур тобі, мерзенний
Каламарю!”

І зробився
Я знову незримий,
Та й пропхався у палати.
Боже мій Єдиний!!
Так от де рай! Уже на що

Золотом облиті
Блюдолизни! Аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає. Обік його
Царця небога,

Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще, на лихо, сердешна
Хита головою.
— „Так оце то та богиня?!
Лишенько з тобою!
А я дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам!
Ото дурний! А ще й битий!
На квиток повірив
Москалеві! От і читай,
І йми ти їм віри!”

За богами — панства, панства
В сребрі та златі!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!..
Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може вдарять,
Або дулю дати
Благоволять — хоч маленьку,
Хоч пів-дулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі у ряд поставали,
Ніби без'язики, —
Ані телень!.. Цар цвенькає,
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами
Скаче, бадьориться.
Довгенько вдвох похажали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
(Здалека не чути)
Об отечестві, здається,
Та нових петлицях
Та о муштрах ще новіших!..
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиглику.
Дивлюсь: цар підходить

До найстаршого... та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
Та меншого в пузо —
Аж загуло... А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого,
А той дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті — голосити
Та верещать, та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! Ура! Ура-а-а!”
Зареготався я, та й годі.
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По углах стогнали,
Та, стогнучи, за батюшку
Господа благали.
Сміх і сльози! От і пішов 'я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся:
Палати, палати
Понад тихою рікою,
А берег обшитий
Увесь каменем. Дивуюсь,
Мов несамовитий:
Як то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво!.. Отут крові
Пролито людської —
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена, —
Аж чудно дивиться,

І дзигарі телянькають.
От я повертаюсь —
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У світі — не світі,
І без шапки; якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку,
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж се такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„ПЕРВОМУ ВТОРАЯ”
Таке диво поставила.
Тепер же я знаю:
Це той ПЕРВИЙ, що розпинав
Нашу Україну,
А ВТОРАЯ доконала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, замираю...
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме:

„Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
У столицю з козаками
Наказним гетьманом.
О, Боже мій Милосердний!
О, царю поганий!

Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними кістками!
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах!... Царю, царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою: кайданами
Скований зо мною
На вік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою!
України далекої,
Може, вже немає...
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже Милий!
Зжалься, Боже Милий!”

Та й замовкло. Дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо, а в тій хмарі —
Мов звір в гаї вис.
То не хмара, — білі птахи
Хмарою спустились
Над царем тим мусянжовим,
І заголосили:

„І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України

Загнав голих і голодних,
У сніг на чужину
Та й порізав, а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими,
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!"

Розлетілись, розсипались,
Сонечко вставало;
А я стояв, дивувався
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
А москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю:
„Як то тяжко той насущний
Люди заробляють!"

От і братія сипнула
У сенат писати
Та підписують, та драти
І з батька і з брата.
А між ними і землячки
Де-де поглядають;
По-московськи так і чешуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилі...
П'явки, п'явки! Може батько
Останню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!
Україно! Україно!
Оце твої діти,

Твої квіти молодії,
Чорнилом политі,
Московською блекотою,
В німецьких теплих
Заглушені. Плач, Україно,
Бездітна вдовице!

Піти лишень, подивиться
До царя в палати:
Що там робиться?

Прихожу —

Старшина пузата
Стоїть рядом; сопе, хропе
Та понадувалась,
Як индики, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились:
Неначе з берлога
Ведмідь виліз. Ледве-ледве
Переносить ноги,
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих, —
Всі пузаті до одного
В землю провалились.
Він випучив баньки з лоба, —
І все затрусилось,
Що осталося. Мов скажений,
На менших гукає, —
І ті в землю; він на дрібних, —
І ті пропадають;
Він до челяді сунеться, —
І челядь пропала;
До москалів, — москалики
Тяжко застогнали,
Пішли в землю!

Диво дивне

Сталося на світі!
Дивлюся я, що далш буде,
Що буде робити
Мій ведмедик? Стоїть собі,

Голову понурив
Сіромаха. Де ж ділася
Ведмежа натура?
Мов кошеня — такий

[чудний!... Та п'яницям.

Я аж засміявся!
Він і почув, та як гикне!
Я й перелякався,
Та й прокинувся.

Отаке то
Приснилося диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Сниться юродовим

Не здивуйте,
Брати мої милі,
Що не своє розказував вам,
А те, що приснилось.

(1844, Петербург).

Завдання: Як зобразив Шевченко російський уряд і чому?
В чім бачите сатиру (насміх, глум)?

М. КОСТОМАРОВУ

Веселе сонечко ховалось
В широких хмарах весняних;
Гостей зачинених своїх
Холодним чаєм напували,
І часових переміняли,
Синьмундирних часових.
І до дверей, на ключ

[замкнутих,

І до решотки на вікні
Привик я трохи... І мені
Не жаль було давно одбутих,
Давно похованих, забутих,
Моїх тяжких кривавих

[сльоз, —

А їх чимало розлилось
На марне поле... Хоч би рута,

А то нічого не зійшло!
І я згадав своє село:
Кого я там коли покинув?
І батько й мати в домовині...
І серце тяжко запеклось,
Що нікому мене згадати!

Дивлюсь: аж, брате, твоя мати
Чорніше чорної землі
Іде, з хреста неначе знята...
Молюся, Господи, молюсь!
Хвалить Тебе не перестану,
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани...

(1847, Петербург)

Завдання: Хто був Микола Костомарів і чому Шевченко
присвятив йому цей вірш? Чому Шевченко дякував Богу за
свою сирітську долю? Що він переживав?

АНДРІЄВІ О. КОЗАЧКОВСЬКОМУ

Давно те діялось! Ще в школі,
Таки в учителя дяка,
Гарненько візьму п'ятака
(Бо я було трохи не голе, —
Таке убоге) та й куплю

Паперу аркуш, і зроблю
Маленьку книжечку; хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
Та й списую Сковороду,
Або „Три царіє со дари”;
А сам собі у бур’яні,
Щоб не почув хто, не побачив,
Виспівую, було, та плачу...
І довелося знов мені
На старість з віршами ховатись,
Мережать книжечки, співати
І плакати у бур’яні, —
І тяжко плакати! І не знаю,
За що мене Господь карає...
У школі мучилось, росло,
У школі й сивіть довелося
У школі дурня й поховують.
Отак Господь мене карає.

Ось слухай же, мій голубе,
Мій орле-козаче,
Як конаю я в неволі,
Як я живу світом!
Слухай, брате, та научай
Своїх малих діток, —
Научай їх, щоб не вчилися
Змалку віршувати.

Неначе злодій поза валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю.
І болящєє, побите
Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою,
Тихо усміхнеться,
І полине голубкою
Понад чужим полем, —
І я ніби оживаю
На полі, на волі...

І на гору високою
Вихожу, дивлюся,
І згадую Україну —
І згадать боюся...
І там степи, і тут степи,
Та тут не такі:
Руді, руді, аж червоні;
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами...
А тут піски, тали,
І хоч би на сміх де могила
О давнім-давні говорила...
Неначе люди не жили!
Од споконвіку і до нині
Ховалась од людей пустиня,
А ми таки її знайшли;
Уже й твердині поробили,
Затого будуть і могили —
Всього наробимо колись!..

О, моя доле, моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустині?
Чи може, — крий Боже! —
Тут і загину,
І почорніє червоне поле...

— „Айда в казарми! Айда в неволю!” —
Неначе крикне хтось надо мною, —
І я прокинусь... Поза горою
Вертаюсь, крадуся понад Уралом,
Неначе злодій той, поза валами.
Отак я, друже мій, святкую
Отут неділеньку святую!
А понеділок?.. Друже-брате!
Приходить ніч в смердячу хату,
Осядуть думи, розіб'ють
На стократ серце і надію,
І те, що вимовить не вмію...

І все на світі проженуть,
І спинять ніч; часи літами,
Віками глухо потечуть;
І я кровавими сльозами
Не раз постелю омочу.

Не малодушіє в неволі
Вночі сльози точить,
А гріхи мої великі
Вилитися хочуть, —
Не виллються, не покинуть
Душу катувати...
Страшно мені, друже-брате,
Смерти сподіватись!...
Перелічу дні і літа:
Кого я, де, коли любив?
Кому яке добро зробив?
Нікого в світі, нікому в світі...
Неначе по лісу ходив!
А малась воля, малась сила!
Та силу позички зносили,
А воля в гостях упила,
В степу небога заблудила
Та й упиваться зареклась.
Не допоможе, Милий Боже!
Як то кажуть люди:
„Буде каяття на світі,
Вороття не буде...”

Благаю Бога, щоб світало:
Мов волі, сонця, світу жду.
Цвіркун замовкне, „зорю” б'ють.
Благаю Бога, щоб смеркало,
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як волю шанувати,
Щоб знав, що дурня всюди б'ють.
Так день і тиждень так минає,
І, може, друже мій, отак
Минуть остатній літа!...
Як перед Богом сповідаюсь:

За правду на світі караюсь
І не клену долі,
Тільки Господа благаю:
„Не дай, Боже, в чужім краю
Згинути в неволі!..”

Минають літа молодії;
Минула доля, а надія
В неволі знову — за своє,
Зо мною знову лихо діє
І серцю жалю завдає.
А, може, ще добро побачу?
А, може, лихо переплачу,
Води Дніпрової нап'юсь,
На тебе, друже, подивлюсь?
І, може, в тихій твоїй хаті
Я буду знову розмовляти
З тобою, друже мій?.. Боюсь,
Боюся сам себе спитати:
Чи се коли сподіється?
Чи, може, вже з неба
Подивлюсь на Україну,
Подивлюсь на тебе?
А іноді так буває,
Що й сльози не стане,
І благав би я о смерті...
Так тая Україна,
І Дніпро крутоберегий,
І ти, друже-брате,
Не дасте мені Бога
О смерті благати!

(1847, Орська кріпость)

Завдання: Напишіть про Шевченкові спогади з минулого!
Повторіть докладний життєпис Шевченка на основі 6 читанки!
Запам'ятайте важні події й дати!

Пантелеймон Куліш (1819-1897)

Уривок із історичної повісти-хроніки п. з. „Чорна рада”,
що описує події з 1663 р. в Україні, коли то після смерти Бог-
дана Хмельницького в 1657 р. настали сумні часи, спричинені
поділом її на Правобережну під польським впливом та Лівобе-

режну під московським. Чорна рада — то був збір черні, що в околиці Ніжина (Романовського кут) вибрала на гетьмана Івана Брюховецького для Лівобережжя. На тлі бурхливих подій Куліш зобразив цікаві побутові картини та вивів низку постатей романічного характеру (Леся Череванівна і Петро Шрам) та типів (полковник-отець Шрам, хуторянин Черевань, гульвіса Кирило Тур, патріот Сомко...).

ДВОБИ

— Нехай же нас Господь розсудить, — каже Петро, — а мене простить, що знімаю на тебе руку!

Та й собі вийняв шаблюку.

— Коханий побро! (побратиме) — каже тоді Кирило Тур чорногорцеві: — коли я не встою на ногах, не борони йому бранки! Махай у Чорну Гору, та скажи там своїм шурам-чорногорцям, що й на Україні рубаються незгірше. — Що ж ти, козаче, не нападаєш? — обернувся він до Петра... Твоє діло нападать, а моє боронитись!

Петро почав козацький грець.

Ще, може, звіку не сходились на цих полях такі два рубаки, одної сили, одної хисти, одного завзяття. Чи встоїть же Петро против здорового, широкоплечого козарлюги Кирила? Той бо стоїть як буїй тур, вкопавши ноги в землю. Тільки ж і Петро був козак, не дитина: мав батькову постать і силу, ворочав важкою шаблею, як блискавкою, а хисткий і проворний, як сугак на степу.

Забряжчали, задзвонили шаблюки страшно. Що один рубне, то другий одіб'є, аж іскри летять. Леся сама себе не пам'ятала од жаху. Той стук, те звякання, ті блискавиці понад головами, усе те діялось мов у неї в серці. А чорногорець аж на коні не всидить, дивлячись на ту мономахію. Мистець він був у рицарському ділі, так йому страшенна січа побратима з Петром Шраменком не герцем, а справжнім ігрищем була.

А вони спершу повагом складали шаблюки, мов тільки примірялись; а потім усе скоріш, усе з більшим притиском давали один одному маху. То приступали, то одступали; то розмахувались з усієї сили, що аж шабля свище, то знов один одного тільки манили, а самі чигали, як би рубонуть, та й закінчити зразу. І так же то обидва знали тую шермицерію (фехтунк), що ні той того, ні той того не зможе зачепити — одвіча-

ють самі шаблі. Тим часом у обох очі уже йграють, як у звірюки; щоки горять; на руках жили понабрякали, як верьовки; і вже б'ються козаки на пропавце; іскри сиплються густо, і от комусь погибель! Аж зразу — черк! пополам обидві шаблі. Козаки з досади покидали об землю.

— Ну, як же нам скінчити? — каже Петро: розгарячивсь, і вже забув про мирову. — Давай боротись, або стрелятись на пістолях. Нехай мені ніхто не доказує, що я не справлюсь із запорожцем Туром!

— К нечистому з борінням! — важко дишучи, каже запорожець: — хлоп'яча забавка! Та ти ж мене й не брязнеш так об землю, щоб тут мені й со-духи. А вже радніший я піти до чорта в зуби, ніж оддати тобі бранку. Не велике диво просадить кулею чоловікові голову: а є в нас, коли хочеш, турецькі запоясники, кинджали, однакі завдовжки і одного майстра. Схопимся за руки по стародавньому звичаю та й хай нам Господь милосердний одпуска наші гріхи!

Узяв у чорногорця булатний запоясник, приміряв до свого і подав Петрові. Потім схопились ліворуч та розпочали знов грець, лютий, страшніший першого.

— Ей, драгий (дорогий) побро! — крикне чорногорець, кінчай боржій, бо вже онде погоня.

— Не бійсь, каже Кирило Тур, задихавшись, поки підоспіє, закінчаємо діло.

— О Боже, Спасителю! Це наші їдуть! — закричала Леся, глянувши на дорогу. А то стояла все, мов нежива, коло чорногорця, дивлячись на страшне однокорство.

Справді по полю мчались козаки. Поперед усіх поспішав Сомко; за ним Паволоцький Шрам; за ними ще з пів десятка комонників.

Скоро виїхали з гаю, зараз загляділи на узгір'ю наших рубак. Небо вже на сході сонця почервоніло, і шаблюки блищали здалеку, як красні блискавиці. Не сумнівався старий Шрам, що його Петро укладе Тура, дарма що Тур такий коренастий. Як же покидали козаки шаблі та взялись за запоясники, так у його душі похолонуло: не раз бо в такому однокорстві падали перед ним обидва разом. Так же й тут сталось. Доскакує Сомко із Шрамом до провалля, аж Кирило Тур із Петром дали один одному в груди так щиро, що й повалились обидва, чк снопи.

Чорногорець зараз кинувсь до свого побратима, а Леся до Петра. Забула, сердешна, на той час і стид і дівочий сором: затулила йому хусткою глибоку рану, а сама так і впала на його; плаче, голосить, серденьком називає. — Що їй тепер і той ясний жених, і те гетьманство? Гаряча кров б'є з рани в Петруся, промочила хустку, обмиває їй руку. Як би воля, оддала б тепер Леся душу, аби оборонить од смерті козака, що так щиро одважив за неї свою жизнь. Уже й Шрам із гетьманом, об'їхавши байрак, прискочили до того бойовища, а їй байдуже; вона плаче, вона вбивається над своїм Петрусем.

— Годі, доню, каже Шрам. — Слізьми рани не залічиш. Дай лиш ми перетягнем її поясом. Ще, може, не зовсім лихо.

А Сомко, щоб помагати Шрамові, або лютувать на комишників (розбишак), він, замість того, сам давай рятувать од смерті Кирила Тура.

— Бідна, каже, — Турова голово! Я думав, ти тільки жартуєш із мною, по-давньому, аж тебе справді заморочив нечистий! Лучче б мені до віку не женитись, ніж оце бачить тебе без пам'яті й голосу!

А проте йому й байдуже, що молода його розливається слізьми над іншим та взиває серденьком.

Довідка: Пантелеймон Куліш — то визначний письменник, критик і перекладач.

ДОСВІТКИ (1862)

Заспів

Удосвіта встав я . . . темно ще надворі;
Денеде по хатах ясне світло сяє,
Сяє ясне світло, як на небі зорі . . .
Дивуюсь, радію, у серця питаю:
„Скажи, віще серце, чи скоро світ буде?“

„Ой, скоро світ буде,
Прокинуться люди,
У всяке віконце
Засіяє сонце . . .“

Ой, ударю ж зразу
У струни живії:
Прокиньтесь, вставайте,
Старії й малії!

Віщуванням новим
Серце моє б'ється, —
Через край із серця
Рідне слово ллється...

Запитання: Про який світанок пише тут поет? Кого він будить зо сну? Якими словами? Що віщує поет?

НАРОДНАЯ СЛАВА

Нема в мене роду,
Немає дружини,
Ані брата-товариша
На всій Україні.
Дума сумовита —
То моя родина,
Серце одиноке —
Вірная дружина,
Степи, гори і долини —
Товариство — побратими.

Розпущу я свої думи,
Та й не позбираю:
Розтеклися, сумуючи,
По рідному краю.
Од Лиману до Есмані
Могили чорніють;
Ой, жнуть люди, рід із родом,
І надалі сіють...
Хвали Бога, хто з подружжям
За постать заходить,
До кого старенька мати
На ниву виходить,
Кому діти помагають
Пшениченьку жати, —
Я з могилами німими
Мушу розмовляти.

Ой, по тих могилах, утору високих,
По тих гробовищах, у землю глибоких,
Лежить мого роду без ліку.

По тих степах, по горах Дніпрових,
По балках і лугах Низових

Живе його слава од віку до віку.

Ой, встань, славо,

Устань рано,

Вийди, славо,

Із туману...

Ти безрідному — родина,

Одинокому — дружина,

Товариство — на Україні,

Одрадонька — на чужині.

РОДИНА ЄДИНА

Ой, нема на рідний берег

Броду — переходу;

Не знайти до роду броду

Через бистру воду.

Бистра річка — життя моє,

Широка — глибока...

Плавле-тоне на тій річці

Душа одинока.

Ой, вихопись, душе моя,

Та змахни крилами,

Полини, де рідна хата

Стоїть між садами.

Ой, кого ж тобі позвати

Із рідної хати?

Глухо в хаті... хіба встане

З домовини мати.

Ой, нехай вона устане,

На мене спогляне,

Та зо мною своє горе

І щастя спом'яне.

Ой, я з матернього горя

Набирався сили,

Матерні святі надії

Дали мені крила.

Облітав я тими крильми

Ввесь світ-Україну;

Сяду-паду одпочити

На вбогу могилу.

Убогая, низенькая,

Забута могила, —

Вона в меле на Україні

Родина єдина.

Навкруги стоять гробниці

З пишними словами...

Я на їй повішу кобзу

З живими струнами.

Ой, хто прийде по родині

Плакати-ридати, —

Буде кобза йому грати,

Серце розважати.

Будуть люди по тій кобзі

Мою матір знати,

З нею й сина, як єдину

душу, споминати.

Запитання: Як називається таке почуття любови до України? Хто з поетів говорить про патріотизм? Тут ритм коломийок! (8 + 6 складів у двостиху).

Марко Вовчок (1834-1907)

СЕСТРА (1857)

Виймок з оповідання

Ранісінько-ранісінько піднялась. Усі сплять; іще й на зорю не займається, — імла. Востаннє глянула на діток, на брата. І братової жалко стало. Взяла свій тлумочок та тихенько й вийшла з хати.

Іду, іду і не оглядаюсь. От і велика могила, що геть за околицею зеленіє. Зійшла на могилу, та й глянула тоді на своє село; а сонечко саме сходить... Село, як на долоні, так мені в очах і замигтіли білі хати, колодязь, розквітлі садки й городи. Побачила й батьківське подвір'я, і ту вербу кучеряву, гіллясту, що малою ще дівчиною під нею гралась. Стою і з місця не ворохнуся, — задивилась. Що мені там кожна стежечка, кожний кущик знайомісінькі; дивлюсь туди та дитство й дівування своє розкішне, і заміжжя щасливе, і вдівство гірке — все мов по писаному вчитую.

Куди мені йти? Нікого й нічого не знаю, і сум, і неспокій мене обіймає. Чула колись іще од батька-покійника, що в Дем'янівці живуть якісь родичі наші: матусина небога була оддана туди за коваля Ляща. „Піду собі до їх, — думаю, — все мені буде охітніше служити, де мій рід ведеться”.

Іду шляхом, — боюсь так, що Мати Божа! Раденька вже, як хто навстріч мені береться. А шлях не спить: то той стріньється, то інший, то возом їде, то йде. Вже скільки сіл минула, і козачих, і панських, не забарююсь і не дуже в речі заходжу: розпитуюсь дороги в Дем'янівку, подякую за хліб-сіль та й далі.

Другого дня притомилась я дуже та й сіла спочити в холодку під вербою. Округи мене то жито половіє, а в житі купка льону голубо цвіте; то ячмінь колоситься; оддаєки гайок синіє, пісочаний шлях угору закручується, як золота нитка; день Бог дав жаркий, і вітерець не дмухне — тихо; тільки якась пташка сама собі щебече, наче моя душа бідолашна, та гудуть бджоли понад пахучою гречкою.

Коли дивлюсь — ідуть якісь люди гурбою, і старі, й молоді, і дівчора; зблизились до мене й на добридень дали. „До-

бридень"! — кажу ї собі. — „Садовіться та одпочиньмо трохи”. Бачу, що вони дуже втомлені. „Звідки вас Господь несе?” — питаю чорнобриву, хорошу молодицю, що дитинку на руках тішила.

— На прощу ходили, у Києві були, — каже. — А вас куди Мати Божа та добра доля веде?

— У Дем'янівку, коли знаєте.

— Оце б то не знати, коли самі з Дем'янівки! Се нам один шлях із вами. разом і підемо!

— А чи не знаєте там коваля Ляща?

— Ляща? Який же то коваль Лящ? Ні, серце, не знаю й не чула. Є в нас Лящі, так то не ковалі, а так собі хлібороби, як і ми.

— Спитай мене, молодичко, — озвалась стара бабуса, обділяючи діток, що обсіли її, хлібом і поглядаючи на мене ласкаво. — Я зазнала ще того коваля Ляща і жінку його знала, — нехай над обома земля пером! Добрячі були люди покійнички!

— А давно ж вони померли, бабусю?

— Давненько, моє серце. Вже років із дев'ятнадцять буде. На одному тижні й померли; як щиро любилися, так одно без одного й не жило. Перше він переставився, а за їм і вона; вкупі поруч і поховали їх. Хата спустіла, бо не було в їх ні роду, ні плоду. Се, мабуть, чи не до них ішла? Може, родичка? Бо вона була здалека взята.

— До їх, бабусю, та лиха моя доля.

— Нехай Господь милує! Що ж тобі за пригода така, серце?

— Іду служби шукати, та думала, що родичі, то службу нарадять, а тепереньки, головко моя бідная! Не знаю, що й робитиму!

— Шкода журитись, молодичко! Журбою поля не перейдеш! Ось я тобі службу нараджу. Иди до нашого отця Івана служити. Я в його і христилась, і вінчалась, і досі живу, та, мабуть, і вмру у нього. Що то за добрячі люди, старосвітні, прості! Їх тільки двойко, обоє старенькі вельми. Була дочка, оддали заміж, та не довго й погосподарювала — вмерла. Дівчинка зосталась, то старі при собі держать унучечку. Славне таке дитятко, що годі! Отець Іван уже дуже старий і темний років із дев'ять, а служби Божої не кидає. Дознався був владику, що сліпий старець чинить у Божому домі одправу, — і заборонив. Так люди виходили усенькою громадою проси-

ти за його, щоб оставлено. „Люди добрі, — каже їм владика, — коли він такий вам добрий і любий, то я не бороню йому стояти при престолі Божому й до кончини його віку; треба тільки мені вивірити на свої очі, що темний сліпець благоподобно службу Божу одправляє”. Наїхав владика й хвалу Богові оддав, що так твердо й непомиленно темний править службу Божу, і хрестом його благословив... Іди до їх, молодичко. Роботи буде небагацько. Здужатиму, то й я поможу.

— Спасибі вам, бабусю моя ласкавая! Нехай же Господь дає вам усе добре!

— Ну, тепереньки полуднуймо, та й поберімося далі. Сьогодні й дома заночуємо, коли Бог дасть.

Дем'янівка та в долині, мов у зеленому гніздечку лежить. Село велике й багате. Дві церкви, одна мурована висока, друга дерев'яна й давня сильне, аж у землю вросла й похилилась. Отець Іван жив за мурованою недалеко; мав собі домок і садок, і город, — невеличке, та хороше хазяйствечко.

Надвечір увійшли ми в село, і розбрелися прочани вулицями. Кожне до своєї господи поспішає, а я за старою бабусею йду. Так мені чогось сумно й боязно, аж моє серце мре. Як перше було, коли йду куди, то весело й залюбки, а тут і очей не смію підняти. Увійшла, та й стою сама не при собі. Чую, що стара за мене одповіщає.

— Увійди та одпочинь, дитино, — промовив хтось тихо й поважно.

Звела очі, аж проти мене, на липовій лавці, старий, старий дід. Очі йому незрячі, й така в тих очах тиша та добрість, що я ніколи й не бачила. Борода біла нижче пояса кучерявиться; сидить він у тіні, тільки вечірній промінь сонячний наче червоним золотом його обсипає.

Як почула я такі слова ласкаві, аж за серце мене вхопило. Сльози ринули мені з очей, а він простяг руку та й поблагословив мене. Бачу, й вона увійшла: старесенька, малесенька, ледве од землі видно, а ще чуйненька, говірка.

— Оставайся в нас із Богом, молодичко, каже. — Ти молоденька, то й хату нашу розвеселиш і внучечку мою втішиш. Біжи лишень сюди, Марусечко, до нас! Ходи, не соромся!.. Така вже в нас соромляжа, мов засватана.

Взяла за ручку невеличку дівчинку, гарненьку, чорнявеньку, що все з-за дверей блискотіла оченятами, та й увела в хату.

Пожалуй же, Марусечко, молодицю, вклонися й пошануй.

От воно й вклонилось і привітало мене чепурненько. А я думаю собі: „Як то тепереньки небожата мої кохані? Чи згадують мене?“

Осталась. Живу в їх місяць, живу й другий; добре мені, так що годі! Так мене жалують, як свою дитину. Ото було впраюсь у хаті, пообідаємо, та й посідаємо усі в садку під черешнею. Панотець тихенько собі сидить та думає або молитви шепче, а то псалми співає — так хороше, Господи! Старенька паніматка гомонить, то те, то інше; я коло їх тулюсь та слухаю. І внучечка качається по садку білим клубочком, і до нас прискочить, і знов у гущавині зеленій зникне. Тихенько й любенько день мине, що так, здається б, і вік свій звікував. Отже все мені туга невсипуща! Вони й розважають, і розговорюють.

— Не сумуй, — кажуть, — то гріх великий. То дитина плаче, бо нічого не розуміє, а доросла, то повинна собі раду дати. Нехай помислить, що, може трапиться й добре ще в світі; а здоров'я втратиш, — яке вже буде життя! Годі, серце, послухай нас старих! От поглянь, який Господь вечір дав!

А сонечко заходить. Тихо й тепло, і скрізь червоно, і на небі, і на згір'ях, і на воді. Господи!..

Сей світ, як маків цвіт; як то на тім буде! — каже було стара, похитуючи головою.

— Боже мій, Боже! — промовить паніматка стиха.

А панотець підведе темні очі вгору: — Слава Господеві! — каже.

Завдання: Чому письменниця дає тут протиставлення (контрасти) людських гріхів та ангельської святости? Котрі картини діють тут найсильніше на наше почуття краси? Як переживала Сестра свою самоту та чому тужила за сімейним (родинним) теплом? Хто діяв на неї найдужче? Чи читали ви інші оповідання Марка Вовчка та що скажете про них? Хто ще з наших письменників зображував тяжке життя кріпачок? Подайте на письмі характеристику мови Марка Вовчка. Які тут народні особливості?

ГОРПИНА

I

Старий Якименко оженив сина, та таку то вже невісточку собі взяв, що й не казати! Білолиця, гарна й весела, а прудка, як зайчик; і в хаті й на дворі в'ється, порядкує, господарює,

і співає, і сміється, аж геть чутно її голосок дзвенячий. Аби на світ благословилося, уже вона й прокинулася, як рання пташка, і клопочеться, і бігає. І свекрові догодить-услужить, і чоловіка пожалує, і діло не стоїть — зроблено все. Живуть щасливо, любенько; старий, на їх глядячи, тільки Богу Милосердному дякує.

Одно й журило їх, що діток Господь не дає. Вона було, як де попаде чужу дитинку, то вже й цілує, і милує, а сама зідхне тяжко.

Аж ось послав їм Господь, — уродилась дівчинка. Так то вже кохає та пестить Горпина свою первичку, і з рук не спускає; аби прокинулось, аби поворожнулось — уже вона й коло колиски, і христить, і цілує, і колише, і співає над нею. На панщину поженуть, — дитинку за собою несе та вже й моститься там з нею; сама робить, а око біжить до дитинки.

Ото було молодиці й жартують:

— А що, — кажуть, — ваша дочка, Горпино?

Вона й почне:

— Та вже всміхається, сестриці-голубоньки, і рученята до мене простягає; вже знає мене; ні до кого не йде, тільки до мене. Свекор бубликом манив — не хоче! І в долонечки вже плече! Вийду я з хати та з-за дверей і дивлюсь, а воно й водить оченятами — шукає мене!

— Розумна, розумна зросла, — кажуть. — Готуй лишень посаг та рушники: хутко й свататимуть!

А дівчинка, справді, як та квіточка, розпукується; таке славне дитятко, веселе й здорове, на пречудо!

II

Тим врем'ям помер наш пан; почав молодий господарювати. І старший був недобрий, а сей такий лихий, що нехай Господь боронить! Так людей жене, гірш, як тих волів. Оце три дні панські одбудем, а четвертий за подушне, п'ятниця й субота якісь толочні повидумували. А яка толока? Не то страви, та й хліба не дають. День при дні, день при дні робимо. Перше все сподівались: молодий пан буде добрий, та й дождали собі доброго! Він був не дуже багатий, а жити пишно, у розкоші великий хотів, по-панськи! Що йому до того, що люди було на ниві падають? Він собі то коней заведе таких, що як змії, то колясу купить новеньку, то у місто поїде, там стратить-

ся. А нам іще було кажуть сусідні панки (вони заходять часто з чужими людьми в розмову, а своє то б'ють так, як і великі пани — аби рука досягла); то й кажуть було: „Десь у вас тепереньки пан добрий дуже! Так говорить, що аж лихо! Що мужиків треба й наукам учити, і жалувати, і невідь-що! Десь його мудро дуже навчено!”

А се, справді, перше говорив, що й хати нові поставлю у три віконця, а потім — то й старі розвалились! Може на добре й учено, та, мабуть, панську істоту не переробиш!

Все село, як за стіну засунулось, такі смутні всі, що сумно й глянуть! Тільки Горпина трохи веселенька, тішиться малюк донечкою, та й про громадське лихо забуває. Та не минула й її лиха година! Занедужала дитинка, кричить, плаче. Горпина й сама плаче над нею, та нічого не врадить. Бігав старий свекор до лікарки — нема дома, та навіть і з молодиць нема нікого: всі на панщині. Далі й за Горпиною прийшли:

— Чому не йдеш?

— В мене дитина нездужає, каже вона, плачучи.

— Панові треба роботи, а про твою дитину байдуже.

Мусила йти. Узяла дитину, обгорнула та й пішла. А воно, біднесеньке, кричить та кричить. Дойшли, пан стрічає сам, такий гнівний, крий Мати Божа! Почав її словами картати, а дитиночка на руках так і пручається — кричить. Пан іще гірше розгнівався:

— Геть ту дитину! — гукнув, — геть! треба мені робити, а не з дитиною панькатись!

Звелів десятникові додому однести.

— Ой, паночку, голубчику! — благас його Горпина плачучи, нехай же я хоч однесу сама. Паночку мій! Будьте милостиві! Се моя дитинка єдина!

— Неси, неси, — каже десятникові, — а ти роби діло, коли не хочеш кари здобути.

Понесли дитинку полем. Іще довго Горпина чула дитячий плач, жалкий та болізнний; далі все тихше, а там і зовсім застигло.

III

Як уже вона робила сей день, — увечері прибігла додому, аж дух її захватило:

— Дитинко моя! Донечко! Чи ви ж доглядали її, батеньку? Скажіть же бо, що й як?

— Та годі побиватись, дочко, — каже старий свекор, дякувати Господеві, втихла трохи.

Та не на довго: вночі прокинулась ізнов та ще гірш страждає, аж горить. Радилась Горпина з бабами, — нічого не вважали, нічого не допомоглося. А тут день уже нахоплюється, треба на панщину йти. Згадала Горпина, що чула колись, як дитина не спить, то настояти макові головки на молоці та й дати випити. Так вона й зробила. „Нехай хоч воно одпочине — не мучиться” — думає. Як дала їй, дитина зараз і втихла, засипати почала, та так кріпко заснула, і не здригнулась, як крикнув десятник на весь голос: „На панщину!”

Положила Горпина дочку в колисці, перехристила та й пішла, плачучи.

Як там її лаяли, як на неї сварились — і не слухає, аби їй до вечора дождати! Перемучилась день. От сонечко вже за сіню гору запало, от уже й вечір. Біжить вона додому, біжить... Убігла в хату: тихо й темно. Вона до колиски, за дитину, — дитина холодна лежить: не ворухнеться, не дише.

IV

— Тату! — крикнула.

— А чого, дочко, мене лякаєш? Я був задрімав. Мала спить і досі.

Горпина й слова не промовить, обхопила дочку руками та наче й замерла. Старий ізнов задрімав.

— Світла! Світла дайте! — скрикнула, — тату! Світла!

Старий викресав огню. „Що се з нею подіялося?” — думає, та як засвітив, глянувши, так і прикипів на місці. Стоїть серед хати Горпина, аж почорніла і страшно дивиться, а на руках у неї мертва дитина.

— Дочко, — промовив старий, — дочко!

— А що, — одмовляє, — бач, як допомоглося! затихла моя дитинка, не кричить!

А далі, як заплаче, як затужить, — де ті й сльози беруться! Так і ллються струменем.

Почули люди, прибігли, говорять, вмовляють. Вона мов і не чує, і не одірвуть од дитини. Чоловік ходить сам як не при собі; свекор аж занедужав.

Стали похорон ладити. От уже й домовинку принесли новеньку, всипали квітками пахучими, то зіллям.

— Горпино, — кажуть, — дай дитину.

Не дала, сама обмила її й положила. Час уже й нести, а вона стоїть, дивиться. Люди до неї говорять — не чує, не слухає.

Одвели якось, узяли й понесли. Глянула вона тоді вперше округи, перехристилась і собі пішла. Куди люди не ступлять, і вона слідком за ними, за тою домовинкою; йде, словечка не промовить. І в церкві достояла мов спокійна, та як стали ховати, Боже мій милий! так і кинулась за дітям у яму. Ледве вхопили її та принесли додому, мов неживу.

Хорувала вона тяжко тижнів із три. Якось Господь помилював, вернув здоров'я, та розум не вернувся! Така вона стала, якась не при умі. Цілісінький день ходить мовчки та городній мак ізбирає; а спитаєш, нащо? „А се, — каже, — для моєї дитинки”. Сидить поміж повними маківками в білій сорочці та перекидається маківочками і всміхається, як дитина... А маки процвітають повно...

Завдання: Доля кріпачки. Опис.

Довідка: У 1857 р. появилися „Народні оповідання” Марка Вовчка (Марії Марковичевії), які захопили українських читачів своєю глибокою аналізою кріпацького життя та чудовою красою народної мови з Наддніпрянщини. Панько Куліш сказав: „Вона випила весь сік і запах українських квіток”. Ця характеристика найкраще визначила мистецький талант Марії, дружини Опанаса Марковича, що враз з Костомаровим, Кулішем, Шевченком був засуджений за належання до Кирило-Методіївського братства. Власне, перебуваючи на засланні в Орлі, Опанас одружився з Марією Вилинською та навчив її цінити українську народну поезію слова, яку вона вивчила з уст народу та переповіла в своїх коротких нарисах.

ПРОБУДЖЕННЯ БУКОВИНИ В 60-ИХ РР.

Осип Юрій Федькович (1834-1888)

НІЧЛІГ

Звізди по небеснім граді
І по одній і в громаді
Як то любо засіяли,
Де жовняри спочивали.

Но як збліднут тихо зорі,
Світле сонце зійде д'горі,
Хто тогди нам бідним скаже,
Де котрий з нас нині ляже.

Де хто ляже, Божа воля, —
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірниці ймуть світити.

ПІД МАДЖЕНТОВ

Гей у поли, у поли
Там літають соколи:
Летя, літають, сумненько гукають,
Аж мене серце болит.

Ой, серденько, серденько,
Чого ж тобі тяженько?
Канони грають, кулі заспівають,
Найти буде радненько.

Буде, буде радненько:
Буде рано раненько
Сонце сходити, перестанеш жити —
Гуляй, гуляй, серденько!

Ой сонечко сходило,
Туманами ся вкрило;
Канони грали, кров'ю розливали,
Аби ся не дивило.

Подиви ж ти ся, мати,
Та на наші кабати:
Вся кабатина то кров, то калина, —
Ци-с мня годна пізнати?

Ой, пізнаю, пізнаю:
Лиш одного тя маю —
Одного сина, красний, як калина,
Та як калина в гаю.

Ой бо в гаю калина
Не для него зацвила;
Гей цвила, цвила висока могила —
Твому сину дружина.

Ой, дружина ж то ненько!
Завтра рано, раненько
В шовкові трави, зелені мурави
Поклонюся низенько.

Поклонюся до свого
Гетьмана молодого:
Гетьмане пане, звінчай же ти мене
Козака молодого.

Буду тебе вінчати
Там, де дзвонять гармати,
Ой, буду, сину . . . — Гину, пане, гину!
Гей не плач, моя мати!

ПОКЛІН

Співанка

Гей по горі, по високій трійзіль постелився;
З України до дівчини козак поклонився.
Поклонився козаченько з коня вороного:
Нагадай си, моя мила, мене молодого.

А в неділю рано, рано дівча ся вмивало,
Та й росою та косою личенько втирало,
Утирало біле личко, утирало брови:
Нема ж мого миленького, нема вже розмови.

Не плач, мила, не плач серце, не плач в чорні очі,
Ой, маю ж я розмовоньку, ой, маю ж я милу:
Висипано надо мною високу могилу.

ПРЕЧИСТА ДІВО, РАДУЙСЯ, МАРІЄ!

У синє море сонце ясне тоне,
І своє світло ніби кров червоне
По всій країні доокола сіє, —
А там зазульку в гаю десь чувати,
А там дзвіночок став селом кувати,
Там в борі вітер листям шевеліє:
Пречиста Діво, радуйся, Маріє...

Пречиста Діво, радуйся Маріє!
Там молод жовняр ляг си на мураві,
Лице студене, а шати криваві,
Застрілен нині, бо сам він не сьміє...

Камрати яму йому викопали
І на спочинок бідного в ній склали;
Уже не скаже, як півень запіє:
Пречиста Діво, радуйся, Маріє!

Пречиста Діво, радуйся Маріє!
Під плотом сіла удовиця-мати,
До себе тулит бідні сиротята,

І плаче ревне, серденько їй мліє, —
Та вже не плаче, вже й не голосит,
Склонила голов, та вже не підносить,
Зірниці плачут, а дзвінок німіє...
Пречиста Діво, радуйся, Маріє!

Пречиста Діво, радуйся, Маріє!
Там онде блудит сплакана дитина,
Без тата, мами, бідна сиротина,
Ніщо не їло, серце йому мліє, —
І хоче в хату бідна повернути,
Господар псами тровит, аж тут чути,
Як закричало, як від крові мліє...
Пречиста Діво, радуйся, Маріє!

ДЕЗЕРТИР

Ой, сів же він при століку, При світлі думав, Писаннячко дрібнесеньке, Він його читав.	..Нема, нема її кому Врубати дрівець, Бо син її, один з дому — Цісарський стрілець”.
Писаннячко дрібнесеньке, Листочок, як сніг; Склонив же він головоньку К столові на ріг.	І схопився, як поломінь, Полетів, як птах, А вітер з ним на здогони, Бо спішиться так;
„Ой, ненечка старенькая Пише мені в-одно, Що там зима тяженькая, А їй студено;	Бо він летить до матінки Старої домів, Дрівець їй зрубатоньки, Щоб хатку нагрів.

ДОВБУШ

Гей ци чули, люди добрі, перед ким то звірі стигнуть, А за ким то молодиці, а за ким дівчата гинуть?	На той топір його ясний клали німці много стали, А на тії порошниці били угри злота много,
То наш Довбуш, наша слава, то капітан на Підгір’ї, Красний, красний як царевич, двадцять років і чотири.	А той ремінь більше вартий, як удвоє царства твого.
Хлопців тисяч йому служить, поклонися йому крале,	Ясна нічка в Чорногорі, місяць світит, місяць мріє, А капітан ходит сумно,

Його серце в грудях мліє:
Ні топірчик вже не пестит,
ні кресак не обзирає.
Ходит, ходит по долині,
клонит голов та й думає.
Онде хлопців тисяч двісті
полягали по убочі...
Гей, які ж бо буйні, жваві,
а які в них бистрі очі!
Бо води вони не пили,
хіба кров та буйні вина;
Хліб їх білий не годує,
лиш жуброва солонина.
Добрий вечір, красна Дзвінко,
отвори, пусти до хати!
Сім сот хлопців є зо мною,
а вже час би вечеряти.
Ми принесли срібла, злата,
ми принесли меду много,
Будем їсти, будем пити,
отвори нам лиш, небого.
„В мене двері тисовії,
не опришкам до розлому!”

„Що ти кажеш, гей гадюко?!”
гукнув Довбуш гірше грому,
Та ухопив за одвірки:
як солома все ся крушит,
Двері впали серед хати, —
а набій тут в уха глушит.

Ей, набою ж ти зрадливий,
ей, набою голосенький!
З капітана кровця ллється,
впав капітан молоденький.
Впав, вже більше не
[всміхнеться.

кров гаряча трави росить,
А капітан кличе хлопців,
бо конає та їх просить:

„Як я, браття, вже загину,
то зложіть мня на топори,
Занесіть мня в сині гори,
там, де люди не заходять,
Там, де пташки не співають,
там мене ви поховайте,
Хай ляхи гробу не знають!”

ГУЛЯЛИ

Гуляли. Гусли розривались,
Гули цимбали, бас ревів,
Як вихор легіні літали,
Кружок дівчат, як мак лелів.
Й мене тягли в'ни до гуляння...
„Не піду, братчики, я з вами!
Бо у кутку на цвинтарі —
Ох, братчики милі! —
Стоять свіжі, непорослі
Дві чорні могили!
А попи там поховали
В неділеньку вранці
Тихесенько, без гомону
В одну — новобранця,
А у другу ту дівчину

З чорними очима!
Ви знали її. Хатинка
В гаю при долині...
Обійко ж їх ховали
Черці, як голуби!
Ви гуляйте, а я більше
Гуляти не буду”!

Довідка: Осип Юрій Федькович народився в Путилові на Буковині; вчився в реальній школі в Чернівцях; служив 10 років у війську й брав участь у війні Австрії з Італією, де написав перший свій твір 1859 р. Знайомство з українськими діячами, праця в „Просвіті” у Львові й редагування „Буковини” та „Бібліотеки для молодезі”, життя між буковинськими гуцулами оформили його український світогляд.

Завдання: Чому Осип Юрій Федькович здобув собі назву пробудника Буковини? Чому в його віршах і оповіданнях виступають вояки та гуцули? Чому смуток оволодів його душею? Які особливості його мови? Подайте зміст одного з його віршів, що тут надруковані.

САФАТ ЗІНИЧ

Я собі вже не раз отак сиджу та гадаю: як то, бідний світе, деякого сердешного рекрута бють та глузують при тій науці! А мене було і пальцем ніхто не кивне, не то що. Але ж бо я і бравсь швидко тої муштри! Було капраль мені ні покаже, а я вже так і вдав. А пан майор наш і розсудили:

— Тобі, — кажуть, — не при вербецирці (вправі) маятись; скоро по обрихтунку (вивченню) підеш до полку. От і пішов. Наш полк стояв аж у Банаті, далеко. Трохи не два місяці машерували, поки зайшли.

Мене дано до гренадирів, до першої компанії, до третього пугу (чети), що по кватирах собі стояв. А добрі квартири мали! Все в сербів; багачі, знаєте. Туда ситні (урожайні) краї, не такі, як у нас, чи що.

А мені звелів капраль іти на квартиру з одним старшим жовніром, Сафат Зінич звав ся. Господи, що за вояк пишний з него вдав ся! А що вже гордовитий був, то й не сказати: справдешний буковинчик. Я було аж його бояв ся, неначе якого офіцера, чи що. Такий то він був, отсей Зінич; і в очі му важко тобі подивитись.

А ми мали квартиру у в одної удови. Славили, що колись то вона багачка була, да на старості літ довелось збідніти. Слабовита була — уводно лежала. А діточок не було в єї, лиш одна дівчина, Марта звала ся, молоденьке та плоховите собі, знай, та співушечка в лісі. Як було глянеш в очиці єї тихонькі та благонькі або в личко бліде, замучене, то тількищо не зомліє; така вже безталанночка собі була!

У вдови жили ми, як у своїй рідні! І хліб нам був один, і сіль не ховав ніхто з-перед нас. Сафат було і дров купить (він мав, знаєте, гроші ще з дому), і скорому (товці) устарас, що треба. Дуже бідну удову жалувал. А я вже і дров утну, і води внесу, і скрізь покутаю (попрячу), як треба, щоб то, знаєте, на дівчину легше. А вона, моя рибочка, було аж плаче: „Чи отсе вас, — каже — Бог з неба до нас, бідних, послав, чи що?”

Зразу ще, як ми там були на квартирі, то ходив один молоденький сербинчук, Янко звався; хороший парубок дуже. А що вже любила його наша тихонька Марта, то, мабуть, і в співанках нема так. Як го було одного вечора не видит, то і вечеряти не ме і виплаче любі свої оченята, аж нам їй жалко стане. А они були заручені з собою, бо там, знаєте, така вже установа, що два або три роки передом собі слово дають, а відтак аж побирають ся.

А Янко ходив, що ходив, а далі і приостав ходити. Переказував, що вибираєсь за Дунай в купецтво. Нарешті вже і не прийшов. Поїхав, мабуть.

Одної днини йдемо ми від бефелю (збірки вояків), аж чуємо: на нашій квартирі гомін. Прибігаємо, аж тут уже всі сусіди порають ся коло сердешної Марти, що вже мертва на полі лежить, мов та щебетушечка убита. Ми зараз стали і питати, що отсе таке за лишенько подіялось, відколи ми з дому. А люди всі якраз нам і відповісти:

— Янко, — кажуть, — відослав єї перстень; висватав собі другу, багачку, у Василя Карадіча, коли знаєте.

— Чи так? — каже Сафат, а сам унував соболі свої очі в землю. Нічого більше не сказав. Третої днини поховали і Марту, і стару, а самі пішли на иньшу квартиру.

У дві неділі по тім гуки по селу. Карадіч дочку оддає, а Янко ходить з друзбами хата до хати та збирає собі бояри, спрошує гості на весіле.

Увечір збираєсь і Сафат.

— А ви куди оце? — питаю.

— На весіліє, — каже, — іди принеси мені доброго вина відро та колач! — а сам кинув мені червінця.

Я побіг. Приходжу, а Зінича вже нема, пішов. „Що тут робити?“ — думаю собі. Беру вино та біжу за ним. А у Карадіча ні крик та ні гвалт на подвірю.

А там що таке? — питаю у людей.

— Сафат Зінич застрелив молодого, — оповідають. Я за каменів. — А де ж він? — кажу. — Пішов сам до гарешту, — кажуть.

Убрали гарештанта в залізо та оддали в катуш.

Осудили на сердешного десять рік тяжкої неволі. Я проводжав го аж за місто, да так ми уже жаль!

— Братіку, камрате (товаришу) мій дорогий та любий, чого ви оце так марне пропадаєте?

— За правду, товаришу! — промовив, як у дзвін вдарив, а сам ні ся скривить.

Жовняр раз був.

V. РЕАЛІЗМ У ПОВУТІ

Іван Нечуй-Левицький (1838-1918)

МИКОЛА ДЖЕРЯ

Виймок з повісти

Другого дня (після весілля) тільки що зійшло сонце. Джерина сім'я вже й пообідала й вийшла на панщину; батько з сином пішли на панський тік молотити, а мати з невісткою пішли панські коноплі тіпати.

Тік був, як звичайно на селах на Україні, за панським садком в кінці села і вганявся далеко в поле під гору, обкопаний ровом, обсаджений високими розкішними тополями та осоками. Ввесь тік, більше як на півверстви, був заставлений скиртами: десять довгих-предовгих скирт пшениці стояло вповодж току; десять менших скирт жита стояло впоперек; скирти ярини, довгелецькі ожереди соломи тулились по закутках, неначе дрібні вівці між здоровим товаром.

День був ясний, сонячний та теплий. Починалось бабине літо. Надворі стояла суша. Небо синіло, як літом...

Чоловіки стояли рядками на скиртах, хапали снопи з довгої верстви й скидали додолу на тік.

На току гуменний одлічував снопи для кожного молотника. Довгими рядками стояли молотники на току, наче закопані по пояс у жовтій соломі, і махали ціпами. Ціпи блискали на сонці. Курява стояла над током, неначе починалась пожежа.

Микола молотив поруч з батьком.

— А що, музико! Вигравай ціпом після свого весілля! — жартували чоловіки з Миколою.

Микола глянув на незліченні скирти, задумавсь і спитав у батька:

— Нащо то одному чоловікові так багато хліба? Господи! Чи вже ж він поїсть оце все?

— Ти б, сину, мовчав. Дивись, он недалеко стоїть гуменний: він почує та ще й панові за це викаже. Це ж відомий на селі викажчик.

— Коли б нам, тату, хоч десяту частку однієї скирти! Ото ми були б щасливі! — знов промовив Микола.

— Ой, сину, мовчи лишень! Борони Боже, як пан довідається про твої слова.

Микола замовк, а його думка не замовкла. Як він був парубком, такі думки і в голову йому не приходили; тепер він мав жінку, і як йому бажалось, щоб Нимидора була щаслива, щоб і він був щасливий і заможний та робив сам на себе, а не на чужих багатючих людей.

Зараз же за током, коло самого панського садка молодиці на сонці били на бительнях і тіпали коноплі. Між ними Микола впізнав Нимидору, пізнав її по високому зросту, по новій квітчастій хустці на голові. Йому заманулось піти до неї, хоч ласкаве слово промовити, хоч подивитися на неї, та гуменний стовбичив над душею. Ондечки виїхав сам пан Бжозовський на коні, в чоботях із блискучими довгими халявами, з батою у руці, в чорному картузі на голові.

— Коли ми, тату, перемолотимо оці скирти? — знов спитав Микола.

— А тоді, як помремо, — сумно одказав батько, — а як ці змолотимо, то Бог уродить другі, може, ще довші.

Микола задумавсь і з усієї сили так уперіщив снопа, що рипиця луснула і бич одскочив.

— Ану, синку, ціпом батька по лисині, — загукали молотники, сміючись.

Старий Джеря і Микола ледве встигли змолотити свою частку до вечора. Ввечері Нимидора з Джериною принесли в ряднах одважене панське прядиво. Кожній молодиці, дівчині, навіть дівчинці пани накидали прясти на зиму по два півмітки. Як не ставало прядива, то молодиці мусіли докладати свого.

В довгі зимові вечори та вдосвіта в Джериній хаті палали тріски та трусок на припічку в челюстях. Коло печі Джериha та Нимидора сиділи й пряли панське прядиво. Микола стояв коло лежанки й м'яв ногами коноплі. Порох од конопель, од мичок тягся в комин, неначе дим. Молода Нимидора пряла й співала. Вона була зовсім щаслива: теперечки вона вже не наймичка, живе в своїй хаті. Пісня сама наверталась їй на думку.

Микола кинув коноплі, сів на лаві і задумавсь; він думав про те, нащо його Нимидора повинна прясти не собі й йому на сорочки взимку, а комусь іншому...

Минула зима. Настало літо, настали й жнива. Почалась спека. Жито, пшениця й овес — усе разом поспіло й присохло. Люди вкрили панський лан і хапали панське жито, а людське стояло на пні. На панському лану вже стояли полукіпки довгими рядами; на людському полі не видно було ні снопа.

Микола з батьком одбули три дні панщини, а на четвертий пішли жати своє жито, не вважаючи на те, що осавула звечора знов загадував на панщину, на згінні дні; ті згінні дні, що вся громада повинна була одробляти то за чередника, то за титаря, котрі були вольні од панщини, то за якийсь, вигаданий паном, шарварок, — пан одклав на жнива, коли було й без того багато роботи. Людське жито вже сипалось, а осавула все загадував на панщину на панський лан, щоб хапати жито та пшеницю.

Микола, замість панського лану, вийшов на своє поле; він зустрівся з людьми і тих намовив жати своє жито. Тільки що вони заняли постаті, од панського лану на коні вже катав до них осавула.

— Чому ви не йдете на лан, сякі-такі? — крикнув осавула.

Всі мовчали; Микола обізвався:

— А тим, що ми вже одробили панщину, — сказав він.

— А згінні дні хіба забув? — знов крикнув осавула і знов налаяв Миколу.

— Згінні дні одробимо восени: он подивись лиш! Наше жито вже сиплеться; через день, через два воно вже вклякне! — промовив Микола.

Всі жінці стояли мовчки; в їх руках наче заклакли жмені жита та серпи; всі поглядали то на осавулу, то на Миколу.

Осавула замахнувся на Миколу нагайкою. Микола одскочив в жито, піднявши серп утору. Осавула круто повернув коня й покатав на панський лан.

— Боже мій Милосердний! — промовив старий Джеря, — що оце ми наробили? Буде ж тепер нам.

Деякі чоловіки дов'язували снопи, деякі рушили до панського лану. Коли це на полі з'явився, ніби птиця, панський баский кінь; на коні сидів сам пан Бжозовський і лупив коня батоном. Осавула ледве встигав бігти за ним і немилосердно толочив жито.

Всі люди стояли як укопані, познімавши шапки. Бжозовський прикатав, крикнув, як несамовитий, на людей, кинувся до Миколи й почав періщити його батоном. Всі люди позабирали клунки з хлібом і поплентались на панський лан. Пан

звелів привести їх усіх ввечері на економію. На економії їх усіх вибили різками: вибили й Миколу, вибили навіть старого Джерю перед його очима.

Микола вийшов за панський двір і люто показав кулак, обернувшись до панського двора; старий Джеря йшов, низько похнюпивши голову. Обидва вони мовчки пішли додому. Дома вони розказали за все Джерисі і Нимидорі. Мати й невістка почали плакати.

Пишно викотився повний місяць з-за гори й освітив ясним світом Вербівку. Всі верби було видно, як удень. Надворі стало ясно, хоч голки визбируй. Сім'я повечеряла й сиділа мовчки на призьбі.

— Ходім, Нимидоро, жито жать! — промовив Микола, — а ви, тату й мамо, лягайте спати. Як пропаде жито, що ми будемо їсти зимою?

Нимидора встала, знайшла серпи; і вони обоє рушили на поле. Все поле жовтіло проти місяця, як удень. Все тіло в Миколи боліло й щеміло, боліла й душа його, але він мусив гнути спину. Нимидора кинулась на жито з серпом, як вогонь на суху соломку, і так працювала, так швидко жала, як вогонь швидко їсть суху соломку.

Високо покотивсь місяць на небі. Микола з Нимидорою склали два полукіпки жита й повернулися в село.

Од того часу пан мав на прикметі Миколу й звав його бунтарем. Осавула не раз кричав на Миколу, що він бунтує всю громаду в селі. Сам Микола дуже змінився: бувши парубком, він сміливо дивився всім в очі, був веселий, говорючий, любив часом пожартувати; тепер він похнюпив голову, рідко сміявся, перестав жартувати, а часом було як кине на кого жартівливим словом, то ніби вогнем пече. Він зненавидів свого пана.

Панський хліб був уже вижатий. Все поле було вкрите копами та й стайками, як небо зорями, а людський хліб стояв, похилився і навіть уже сипавсь.

Зібрав Джеря свій хліб, половину склав у стіжок, а половину змолотив на харч. Прийшов шинкар за грішми. Джеря мусив везти хліб на базар, продати й заплатити йому, щоб купити кожуха, а тут треба було годувати панські качки. Весною на економії пан роздавав на кожну хату по двадцять качиних яєць, а восени кожна молодиця повинна принести на економію двадцять качок. На качку давали з економії по гарцеві зерна; але качка за літо здохла б, а не прожарчувалась би

тим гарцем. Люди мусили годувати качок своєю папшнею. Настала осінь. Нимидора почіпляла за ніжки на коромисло десять пар качок і однесла на економію.

Восени Нимидора мала вже дочку, Любку. Третього дня породілля вже встала з постелі й поралась коло хати. Старий Джеря й Микола були на панщині. Проз двір їхав конем осавула, заглянув у двір і вгледів на дворі Нимидору. Він зіскочив з коня і вбіг у двір.

— А чом ти, суча дочко, оце й досі не виходиш на панщину? крикнув осавула й ударив Нимидору нагайкою по спині.

Нимидора крикнула й залилась слізьми.

— В мене родилось дитинча. Це ж сьогодні тільки третій день, — ледве промовила крізь сльози.

Осаула схаменувсь і крикнув:

— Гляди ж мені, щоб завтра вийшла на леваду обшморгувать буряки-висадки!

Породіллям пани давали тільки три дні вольного часу до одужання, а четвертого дня вже гнали їх на панщину до легшої роботи.

Вечері прийшов Микола. Нимидора показала йому синяк на спині. У Миколи запеклось серце, а в душі заворушилась думка помститись за себе, за батька, за Нимидору.

А тут саме настав час платити подушне. Батько з сином думав, думав, де б то взяти грошей, і надумав продати кабана, що годували к Різду. Продали кабана, а самі zostались без сала й цілі м'ясниці їли пісний борщ та пісну кашу, неначе в піст.

Настав великий піст. Одного вечора старий Джеря прийшов з панського току та й звалився. В його нічого не боліло, але уся його сила, хто його зна, де й поділась. Тонка сила стала ще тонша; сухе лице стало ще сухіше. Очі позападали дуже глибоко, а обидві руки по самі кісточки так трусилились, що він не міг нічого держати в руках. Важка робота виссала в його сливе всю кров. Він лежав на печі та все дивився на стелю, широко розплющивши очі. Пролежав він тиждень, навіть не стогнав, а лице в його стало ніби припадати землею.

Микола пішов до батюшки й просив висповідати старого. Батюшка прийшов, висповідав Петра й побачив, що він захляв. Тоді звелів йому їсти скоромне.

— Батюшко, хіба у мене душі нема, щоб я в піст їв скоромне. Гріха боюся. В чистий четвер вмер, наказуючи синові робити мовчки панщину...

Вся його сила пішла на чужу користь, в чужу кипенню, — на дорогі оксамитові сукні та золоті сережки панії Бжозовської, на дорогі найдки та напитки, на дорогі панські примхи та витребеньки.

В Велику П'ятницю поховали старого Джерю. Сім'я їла паску з слізьми. Микола ще більше зажурився, бо за помершого батька треба було платити подушне як за живого, доки не вийде нова ревізія.

Настала пишна та тепла весна. Зеленіли верби в березі, зазеленіла трава на левадах. Джерин садок завітчався білим цвітом. Все цвіло та зеленіло, тільки Микола ходив сумний та невеселий.

Він ввійшов у хату, сів за столом, підпер голову долонею та все думав.

— Чого ти, сину, журишся? Дасть Бог хліб, то ми якось таки оплатимось. Ти б, сину, пішов до Києва, поки не настала робота в полі, та помолився Богу. Може б, нам Господь послав талан та добрий врожай на полі, — вговорювала мати сина.

— Не підю... нічого не вимолю...

— Свят, свят, свят! Господи Милосердний, що це ти верзеш? Схаменись лишень та подумай, що ти бовкнув? Тим то нам Господь долі не дає, що ми таке верземо та Богу не молимося! — промовила Джериha та й перехристилась.

Микола ввійшов у хату, достав з полиці Псалтир, розгорнув і почав читати. Псалтир здавався йому темнішим од темної ночі: він не знайшов у йому поради й відповіді на свою важку думу, згорнув його й мовчки поклав на полицю.

Од того часу Микола почав часто задумуватись. Мати чіплялась до його, питала його, що в його болить, і вже хотіла йти на раду до знахурки.

— Ні, вже, мамо, не допоможуть мені знахурки, — одказував він матері. Тільки Нимидора своїми піснями, веселими словами та чорними бровами трохи розважала його.

Настали жнива. Хліб не дуже вродив. Пан почав знову одлічувати згінні дні, шарварки саме в жнива, а не восени. Микола вмовляв людей не йти на ті згінні дні та мерщій хапати свій хліб з поля. Осавула розказав панові, що Микола Джеря знов бунтує народ. Бжозовський нахвалявся оддати Миколу в москалі. Та звістка дійшла до Джериhi.

— Сину, не зачіпай лиш ти осавули, не дражни пана! — благала мати Миколу: — Ти знаєш, що ми панщинні люди; пан зробить з нами, що схоче, і вволить свою волю.

— Як же його не зачіпать, коли він ніби знущається над нами. Я б радніший мовчати, але ми пухнемо з голоду, а він такий гладкий, що в свою шкуру не потовпиться.

— А що ми робитимемо, як він оддасть тебе в москалі? — сказала мати.

— Не діжде він того! — крикнув Микола, й його очі заблищали, неначе хто кинув двома іскрами, — як у того вовка.

Микола змовився з кількома чоловіками тікати з села на далекі сахарні.

Завдання: Що змусило Миколу покидати своїх рідних та йти в незнані околиці й шукати волі? Як жилося тоді кріпакам в Україні та хто був найбільшим ворогом закріпощених селян? На чому ґрунтується тут реальне життя? З чого пізнати тут життєвий і літературний реалізм? Чи то правда, що людей уважали тоді за предмети та знущалися з них гірше звірів. Напишіть відповідь на основі повісти. Отже, реалізм подавав дійсність!

Довідка: Іван Нечуй-Левицький — із Стеблева над Россю — найбільший творець побутової повісти, що згодом заторкує також суспільні відносини серед української громади. Його повісті: „Дві московки”, „Гориславська ніч”, „Микола Джеря”, „Кайдашева сім'я”, „Бурлачка”, „Причепа”, „Хмари”, „Над Чорним морем”.

Паяс Мирний та Іван Білик

ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?

Уривок з роману

VI

На весну радиться Чіпка з матір'ю:

— Що, мамо, робити? Дід у неволі... Чи не взятись мені з ким овець пасти?

— Знаєш, сину, яка моя рада? — каже мати. — Ось покинь ти свої вівці, не вік же їх тобі пасти... Приймайся краще коло землі. Не все ж чужим та чужим її робити. Може, як-небудь розгорюємось на скотинку: свій хліб буде. Сам хазяїном станеш... А на осінь, як Бог приведе діждати, треба й об чому іншому подумати. Я вже стара, нікчемна стала... хто в хаті порядок дасть? Слава Тобі, Господи, й ти вже немалий...

Та не слуха Чіпка матиної ради. Степ, привілля, — от що йому сниться!

„Я зріс, викохався коло овець... коло них і посивію”, дума він.

На другий день пішов радитись з громадою.

Не прийняла його послуги громада. — „Молодий ще, ненадійний... Нам треба вівчаря старого, щоб овець не порозгублював”. — Так одказали Чіпці хазяйські голови й настановили вівчарем якогось діда з другого села.

Тяжко образила Чіпку громадська неправда. „Чи я не служив? Чи я не годив? Чи за мене яка пропажа сталася?... І де правда? Де вона? І громада, бачу, живе кривдою... Скрізь однаково...”

Вернувся він додому, трохи не плачучи. Волею — неволею треба було за хліб братись.

Закипіла в Чіпки у руках робота. Найняв плуг, волів, зорав поле, засіяв, заборонив; зійшло — як щітка! У косовицю став за косаря — викосив дванадцять копниць сіна. Є чим овечок узиму годувати. Настали жнива — місячної ночі жне. Купив стару кобилу; звозив хліб, поставив у току: отакі скирти понавертав!

Дивуються люди, що Чіпка до хазяйства такий удатний! А Чіпка, дивись, уже й хліб вимолотив, сама солома стоїть — завалив увесь город ожередами. Скоту нема. Продав Чіпка більшу половину соломи, кілька мішків хліба, та восени купив корову на ярмарку.

Радіє Мотря. Коло тієї корови, як коло дитини, ходить. Ось і телятко знайшлося. І молоко своє, і сир, і маслечко. Чого ще? Є для себе, є й для людей. Продає Мотря молоко глечичок по глечичу, складає копійку до копійки. Настягалася рублів на кілька грошей та к Різдву справила Чіпці парубоцьку одєжу: купила добру сиву шапку, червоного пояса, чоботи добрі юхтові. Дякує Богові, що з Чіпки вийшли люди...

Ось знову весна-красна. Чіпка так і припадає до хазяйства. Рано встає, пізно лягає, — та все в полі та в полі. Хоч не дуже радіє, та й не журиться: за роботою ніколи. Сам на себе, на свою працю всю надію покладає. Припадає до того поля, наче закохався в його... Не тільки в будень, але й в свято.

— Чого се ти, сину, так унадився в те поле, що й у неділю не посидиш дома? — питає Мотря. — Чи ти, бува, не наглядів чого там?

— Еге ж, наглядів, — сміється Чіпка: — там така перепеличка!

— Ти б собі пошукав, сину, хазяйки, а мені допоміч...

Чіпка нічого не одказав: узяв шапку, вийшов з хати.

Неділя. День випав якийсь хмурий. Дощу не було, — тільки десь сонце заховалося, небо сірими хмарами обмазалося. Стали благовістити до церкви. Чіпка убрався, пішов з матір'ю. Вернулися з церкви, пообідали. Напоїв Чіпка корову, кобилу. Рано ще. Ходить він по двору, нудиться. „Хіба піти? — дума. — Піду... її не побачу, — на поле налюбуюся..."

Знявся й пішов. Перехопивсь через місток, доходить до луки. Коли чує — знову той самий голос... Він увесь затрусився, а серце — отак заходило!

— Ні, постривай... тепер не так! — прошептав він. — Тепер не зчуєшся, відкіля й лихо складеться!.. Постояв ще трохи, послухав та присів у борозну й тихо, як той злодій, порачкував на голос.

Дівчина сиділа на обніжку, на зеленій траві, та плела вінок з ромену, сокирок, трав'янок й других польових квіток, що тут же недалеко на луці розстилялись чудовим цвітним килимом, напували пахощами повітря. Вона сиділа спиною до того місця, звідкіля підкрався Чіпка. Кругом неї обсіпано було квітками, натрушено травою; повна фартушина того польового добра розстилялась на колінах. Дівчина, знай, опускала туди то одну, то другу руку, витягала квіточку по квіточці, підбирала один колір до другого, сплітала до купи, перев'язуючи гнучкими петровими батогами. Одначе робота ця забрала не всі її думки: дівчина стиха співала... Тихенький подихав вітер, шевелив її невеличкими чорними кучерями, що повибивались на висках з грубої та довгої коси, мав червоною широкою стяжкою, заплетеною в косу, й розносив по полю журливу пісню... По сумному голосу, по задуманому личку можна було помітити, що дівчина не жила без лиха...

— Здорова була! — гукнув їй на саме вухо Чіпка, скравшись з-за спини. Дівчина кинулась, затряслася; схопилась, щоб утікати, та, висипавши на землю квітки з фартушини, похопилася, знову опустилась на траву й стала обома руками гарбати й кидати назад у фартушину польове добро.

— А куди ти тепереньки втечеш від мене? — пита її Чіпка.

— Я й тікати не буду... перевівши дух, одмовила вона, та й підвела на його свої оксамитні очі. — О-ох... та й злякав же ти мене... хай тобі! Од іскристого погляду, од її голосу,

свіжого та дзвінкого, так і звився Чіпка. — „А хороша ж яка! . . а люба та мила!” — промелькнуло у його в думці. Він стояв перед нею мовчки та милувався такою вродливою красою. Мовчала й вона, підбирала квітки. Він осмілювався — сів поруч з нею.

— Що це буде? — обізвався перший, показуючи на недоплетений вінок.

— Хіба не бачиш? — вінок! — аж скрикнула.

Знову замовкли обоє. Він схилювався біля неї трохи на лікоть та скося поглядав на її личко, що від такої несподіваної тривоги запарілось, здається — папіло полум'ям. Вона підбирала квітки та зв'язувала в невеличкі пучечки одномасних кольорів. Навкруги тихо, гарно, зелено; тільки буйні жита стиха шурчали довгими колосками, мов розмовляли з собою; од квіток пахощі разом з повітрям втягались грудьми — і легко й мило було дихати . . . — Се твоє поле? — трохи згодом, якимось боязко, спитала вона Чіпки, не одриваючи очей від вінка.

— Моє.

— І хліб твій?

— Мій.

— І то, під гаєм, твоє?

— Моє.

— А я ту місцину найдужче люблю . . . Бач, які на ній гарні квітки ростуть.

Чіпка не потрапив, що їй одмовити, — та замість того уставивсь на неї очима. Розмова перервалася. Хвилина . . . дві . . . Чіпка не спускає з неї очей.

— Чого ти дивишся на мене? — обізвалася вона, скинувши на його погляд. — Дивись, яку моду вигадав . . . мов з'їсти хоче . . .

Чіпка не одриває очей. Так йому мило дивитися на неї.

— Не дивись! — скрикнула вона та затулила йому очі своєю рукою.

Чіпка сам не свій . . . так йому любо, що вона доторкнулась до його виду своєю біленькою, пухленькою рукою . . . Здається, як би можна, так би й гамкнув за мізинчик — пальчик, що світився напроти світа, як рожева квітка . . . Вона в одну мить прийняла руку. Він знову, усміхаючись, уп'яв свої очі.

— Не дивись! чуєш? . . а то повернися! — Та взяла справді та повернулась до його спиною.

Чіпка, як мала дитина, переліз на другий бік, — та все таки заглядає в вічі.

— А-а-а, осоружний... причепа! Не дивись, кажу! Не дивись! — Та давай його вінком по голові й по виду бити.

„Бий, думає Чіпка, — бий дужче... бий хоч цілий вік так, тільки не прожени від себе... Мені так любо та мило з тобою!”

Вона тріпала об його вінок, а він тільки осміхався... Вінок швидко розсипався; головки од квіток поодлітали; бадилля вона кинула геть у траву й зацокотала:

— Бач, що ти наробив? Бач, що? Бач?! — Та згорнувши попід ліктями свої руки, — сама вже послала йому бісики очима...

Чіпка не видержав. Як кіт на мишу, — так він кинувсь на неї; міцно-міцно здавив її цупкими руками, вліпивши в щоку такий поцілунок, що аж виляски роздалися, наче хто ударив долонею.

— Пу-у-сти... пу-у-у-ст-и-и! — закричала дівчина, пручаючись. Він її ще міцніше пригортав, поки вона, випручавши руку, не мазнула його по виду. Тоді він пустив.

— Ну, та й ударила ж, — аж закрутило в носі — каже він, скривившись.

— А чого ж ти, безстиднику? Он послинив... ве-е! — та й стала витирати рукавом щоку.

Розмова знов унишкла. Вона кудись геть-геть дивилася, а він на неї. Повівув вітрець; розірвав димчасту хмарку, що заступала сонце; воно з-під неї виплило в своїй пишній красі й обдало її хвилями блискучого світу, наче гарячим золотим дощем осипало. Жита зашамотіли, піднімаючи догори свої похилені колоски.

Дівчина прямо глянула Чіпці у вічі; якраз стрілася з його очима та, спустивши вниз довгі й густі вії, запитала:

— Де ти був, що так довго тебе не видно було? Чому ти сюди не приходив?

— Ніколи було, — не признається Чіпка, а сам собі подумав: чому я її не зустрічав тут?

— Що ж ти робив? — вона йому.

— Коло хазяйства...

— А в тебе земля ще де є?

— Ні, нема.

— А хата є?

— Є.

— А батько та мати, брати та сестри?

— Одна мати.

- Де ж ти живеш?
- У Пісках. А ти де?
- Тобі навіщо?
- А ти ж мене питала...
- Нащо ж ти розказував?
- Скажи хоч: як тебе зовуть?
- Так, як хліб жують...
- Чия ти?
- Батькова та материна...
- Чудна ти!

Він приліг грудьми на землю, підпер своє лице обома руками під щоки та пильно-пильно дивився на неї.

— Чи ти справді налагодився мене з'їсти?... Чого ти витріщив очі?

— Бо хороша дуже...

Вона осміхнулася, навела на його свої чорні очі — гладила ними, вабила.

— Іди вже собі додому... Чого ти прийшов?... Ковтнуть хоче! Не дав вінка доплести...

— Нащо ж ти побила?

— Геть собі!.. — Та як пихорне його руки своїми, так Чіпка й кльонув носом у зелену траву. Вона зареготалася молодим та дзвінким сміхом, мов хто срібло розкотив по золотій тарілці.

Не вспів Чіпка підняти голову, коли чує, щось гукає: „Галю, Галю!”

Дівчина кинулась, стрепенулася. Чіпка дивиться то на неї, то в той бік, звідкіля вчувся голос.

— Хто то? — питає він.

— Не знаю! — промовила вона. — Та як сполохана перепілка, разом зірвавшись з гніздечка, прожогом пурхає вгору, — так вона одскочила од його, і — тільки оком моргнути — майнула подовж жита.

Чіпка підвівся, встав, випрямився, не спускав її з очей... Вона, як вихор, мчалася густим житом, воно тільки розлягалось за нею, як розлягаються хвилі під натиском дужої руки, що керує човном...

— Ну, тепер же я знаю, чия ти! — промовив голосно Чіпка й весело повернув назад. Ну, та й дівчина ж!!

Завдання: Будні в житті Чіпки. (Опис). Женихання Чіпки.

Піски в неволі

Та недовго прийшлося Миронові втішатись своїм малим онуком; недовго й онукові — дослухатись до дідових переказів. Життя круто повернуло своїм важким колесом — та й закрутило Піски... в неволю!

Їхала недоля до ляхів у гості, та завернула в Піски. Пронеслася, як грім грянув, чутка: піщан оддали генералові! Що ж то за пан? Хто він? Де він узявся?..

Кажуть би то, що то був небагатий шляхтич — з тієї „голопузої шляхти“, котра в Польщі, за панування магнатів кишила по їх дворах, пила їх меди, вина, їла хліб, надбаний „хлопством“, танцювала під панську музику, вибирала вельможного магната — свого патрона — в уряд, у сеймові посли, їздила з ним по сеймиках та сеймах, кричала, коли хотів її владика: згода! А тим часом готова була за свого хлібодавця витягати з піхов гострі шаблі — і розливати братерську кров... Гультяї, свавольники, дармоїди, вони іноді зраджували пана, перебігали до другого, котрий більше викочував їм бочок, котрий розкидав їм зароблені хлопськими руками гроші... Магнат лютився, розперізував свою калитку, кидав п'яній зграї золоті червінці, переманював ними щирих прислужників від третього магната, заводився з тим, що переманив його, бажав пімститися... і знову розливалася, шуміла річка братньої крові... Та так не раз, не два — таке життя тяглося довгі віки шляхетського панування, аж поки Польща впала, розібрана руками свого безпутнього вельможного шляхетства... Магнатам же байдуже! У них було землі неміряно: були хутори, села, навіть цілі міста — не десятки, а сотні сіл по нашій розкішній Україні, скрізь, скільки оком зглянь — од Сяну аж до Дніпра широкого; у тих хуторах, селах та містах жило десятки, сотні тисяч люду, з здоровими до праці руками, котрі трудилися на одного вельможного дармоїда... Магнатам було байдуже! Зате урвалася нитка „голопузим“... То було в пана в дворі — і ситий він і п'яний; а тепер — не треба вже панові кінниці, пікінерів, жовнірства: він тепер розкошує в Парижі, в Римі, в Бадені... Що ж було робити тим голодним ротам, котрі призвичаєні до гулянок, до сваволі, а не до праці?... Чим його й де його годувати, обувати?... „Голопузі“ сипнули по всіх усядах... поробились економами, управителями, посесорами невеличких маєтків, а деякі побрались на службу до сильного — колись ворога, а тепер владики — москаля! Подриптав пішки й пан Польський

з бистрої Стирі аж до самої холодної Неви... Заліз у якийсь полк, терся до передніх вельмож, поки таки дотерся до генерала... і до Пісок!

Не встигли піщани одуматись, як приїждить сам вельможний у Піски, — та ще й не сам, а з якимсь жидком — обтіпанім, обсмиканим, у довгополому, заяложеному балахоні, у ярмулці на голові, у патинках на ногах...

Генерал прочував піщан перший.

— Тепер уже ви не козаки, сказав він, зібравши громаду. — Годі вам гайдамацтво плодити! Тепер ви мої... За мої щирі послуги сама цариця подарувала мені Піски...

— Як це? Що це? З якої це речі?? — загула громада, як гуде море перед бурею.

Мирін одрізнівся од громадян. Виступив з лави, підійшов до генерала.

— То це, — каже, — так?! Це вже й до нас руки простягаєте?... уже й на вільні степи пора?... Помагайбі!.. А хіба там забули, яку мали угоду, га? Забули??

Генерал трохи подався назад, пильно дивився на Мирона; з-за генеральської спини виглядала перелякана жидівська пика з пейсами... Люди поторопіли... Тихо... ніхто ні пари з уст... Генерал чув, як тіпалось серце в Мирона...

А Мирін показав ото генералові та до громадян:

— А що, люди добрі? Не я вам казав? Не я вам пророкував...? Отже — радьте тепер!

Селяни, як жуки, загули... „Не діжде! Довіку не діжде!.. Щоб ми робили? Щоб ми йому служили?... Не діждеш, ляше!”

Генерал не витерпів. — Молчать! — закричав він, ще й ногою тупнув.

Жуки притихли... Посунулись назад трохи... Мирона не видно... Мирін під шарпанину десь дівся...

А генерал, мов по команді, викрикує:

— Земля моя!.. І ви мої!.. І все моє!!

— Брехали твого батька сини, та й ти з ними! — хтось йому зсередини...

Як би хто приском кинув на вельможного! Підскочив до лави, зацідив по вуху переднього, той аж стовбура став; закричав на звопика; пхнув у повозку жида, що вже давно вертівся коло повозки; вскочив сам — і тільки курява встала...

Крайній підвівся, покректав, підняв з землі шапку, почув за вухом і обізвався до товаришів: — Оце так! Оце поздоровкався!!

— Чом ти йому зубів не полічив? загомоніли кругом, з усіх боків...

— Еге... чом! Коли він — біси йому — не вздрів звідкіля і вихопився...

— Чому ж ти його хоч на повозку не підсадив? — жартує хтось зсередини.

— Тому, що за твоєю спиною не ховався! — одказав з обидою крайній.

— Та буде вам! Годі! — гукнув чоловік з чорними вусами, а з сивою, як лунь, головою. — Є чого реготатися!.. Кажіть краще, що робити?

Регіт затих. Громада загомоніла: — Та ми й до Києва... ми й у столицю... ми до самої цариці!.. Що це за напасть? Де ця проява вирискалась?..

Приходять до Мирона радитись: що робити, як би краще...

— Чи не з'їздили б ви, Мироне, в столицю розвідати... Що це за причепа така звідкіля вирвалася? Чи не перепросили б там кого?

— Щоб я їздив? Щоб я просив?? — закричав Мирін не своїм голосом. — Та краще я всю свою сім'ю під турка поведу! Легше в бусурманській землі зогнити, — ніж у себе дома, в панській неволі пропасти...

Громада пішла від Мирона ні з чим, міркуючи та сумуючи...

Зажурився й старий січовик. Не їсть, не спить... „Син, онуки... своя кров, своє добро... земля... худоба... все, в неволі!" Так шептав старий, по двору ходячи. Не знає, де місце знайти!

Коли це одного вечора пропав старий. А генерал тим часом не сидить, заложивши руки, не дожидає, поки піщанська громада самохіть підставить ярмо під шию: „Ори, мов, вельможний пане!" Генерал знає, що вола треба добре призвичаїти, щоб коли скажеш: ший!" він шию підставив... А поки то він обходиться — треба його силою неволити... Генерал своє робить... То немічний дбає про силу, а генералові що? Покотив у Гетьманське, розказав, який „бунт" підняли піщани, як не уважно прийняли царицину милість, обізвав їх за це бидлом, гадюками. А на другий день знову приїхав у Піски, та тільки вже не вдвох. Ще чуть зоря займалася, в Піски вступила москалів рота. Налетіли на Піски, як сарана на зелене поле, та й кинулись усе жерти, усе троштити...

Поки генерал переписував своє добро, справився й Мирін. — Не журись, сину! — скрикнув старий, увійшовши в хату, — забув і поздоровкатися. — Ось тобі — на! Поки світа-сонця, козаком будеш... А ті, що не слухали мене, дурного, — хай тепер, як самі знають! Та й віддав синові до рук бумагу.

Мов сонце зійшло в хату. Такі всі раді, веселі... І Мирін вернувся, й волю приніс! Тепер їх ніхто не присилує ні панциною, ні чиншем...

Мирін каже: „Хто записаний в „компут“, — той довіку вільний, і сім'я його, нащадки його навіки вільні, а хто не записаний, тому генераловим бути...”

Довідка: Панас Мирний — то псевдонім Панаса Рудченка з Миргорода. Іван Білик — то псевдонім його брата Івана. Їх спільна повість „Хіба ревуть воли, як ясла повні?” — вершок суспільного роману, якого сюжет і персонажі основані на психології. Панас написав також такі повісті: „Лихі люди”, „Лихий попутав”, „Лихо давнє і сьогочаснє”, „Повія” та психологічний нарис з дитячого життя „Морозенко”.

Іван Франко (1856-1916)

ВИБІР З ТВОРІВ

КАМЕНЯРІ

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна та пуста і дика площина.
І я, прикований ланцом залізним, стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кожного чоло життя і жаль порили,
І в оці кожного горить любови жар,
І руки в кожного ланци мов гадь обвили,
І плечі кожного додолу похилились,
Бо давить всіх один страшний якийсь тятар.

У кожного в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам згори мов грім гримить:
„Лупайте цю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не сплять вас! Зносіть і труд, і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбити”.

І всі ми, як один, підняли вгору руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боку розприскалися штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз-по-раз гримали о кам'яне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий,
Так наші молоти гриміли раз-у-раз;
І п'ядь за п'ядею ми місця здобували.
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кождий з нас те знав, що слави нам не буде,
Ні пам'яті в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,
Як наші кості тут під нею загниють.

Та слави ж людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не багатирі,
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт;
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець, і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десть у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги гнівнії та сердиті
І нас, і намір наш, і діло те кленуть.

Ми знали се, і в нас не раз душа боліла,
І серце рвалося, і груди жаль стискав;
Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла,
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не випускав.

Отак ми всі йдемо в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
І щастя всіх прийде по наших аж кістках.

(1878)

Завдання: Розкажіть своїми словами про цей Франковий твір, відповідаючи на такі питання: 1) Що бачив Франко у сні? 2) Де відбувається подія? 3) Чому каменярі приковані ланцями? Звідки йшли до них накази? Як вони виконали їх? Чому вони вважали за свій обов'язок рівняти правді дорогу? Яка то була неправда, та як її каменярі поборолі? Що означає зворот: на шляху поступу ми лиш каменярі? Кого розуміє поет під каменярями? Як відносилися люди до праці каменярів? Чому вони не розуміли їх? Що розуміє поет під молотами в руках? Чого надіються каменярі?

То алегорія, бо під різними знаками (символами) криється в цій творі глибока думка, яку треба зрозуміти та людям як ідеал подати.

Опишіть форму цієї поезії! Як побудовані тут строфи, який то ритм, яка рима їх. Назначіть буквами: абааб, абааб. Що означають ці знаки, символи? Почисліть в рядках склади: 1/ я, 2/ ба-/3/чив. В кожному складі мусить бути одна голосна!

Як треба зрозуміти такі звороти: 1) у кожного чоло життя і жаль порили, 2) і в оці кожного горить любови жар? То перенесення або метафори. Чим більше їх, тим глибша поезія! З чим порівнює поет удар і гук молотів? Порівняння має звичайно: предмети порівняння та їх подібність. Про яке щастя думас поет і каменярі?

ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ

Лірична драма

Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі,
Розвійтеся, як тихе зідхання!
Незгоєні рани, невтишні жалі,
Завмерлеє в серці кохання.

В зів'ялих листочках хто може вгадати
Красу всю зеленого гаю?
Хто визнає, який я чуття скарб багатий
В ті вбогіі вірші вкладаю?

Ті скарби найкращі душі молоді
Розтративши марно, без тям,
Жебрак одинокий на зустріч недоли
Піду я сумними стежками.

Завдання: Обговорити особисті почуття поета, про які він написав три частини або жмутки. Що він відчував у закінченні першого жмутка, або в так званім епілозі? Чому називає він свої почуття зів'ялими листочками? Які були вони колись, а які тепер?

Лірична поезія — то поезія почуттів. Вони можуть бути веселі, або сумні. В першому випадку: почуття щастя, успішного вдовілля, радості. В другому випадку: терпіння, біль спричинює смуток, почуття невдачі, горя, розпачу, песимізму. Характеристика Франка — песиміста.

Пригляньтесь до ритму цієї поезії! Тут акцентовані: друга, п'ята, восьма, одинадцята стопа, натомість неакцентовані: перша, третя, четверта, шоста, сьома, дев'ята, десята, дванадцята. Отже, кожна акцентована стопа є в оточенні двох неакцентованих. То амфібрах з грецької лірики, яким Франко послуговувався вільно. Це вершок ліричної мистецької форми. Подібний ритм амфібраховий в наступному вірші:

Полудне. (неакц., акц., неакц.)
Широкеє поле безлюдне.
Довкола для ока й для вуха
Ні духа!
Ні сліду людей не видать...
Лиш трави, мов море хвилясте,
Зелене, барвисте, квітчасте,
І сверщики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть у долину
І геть аж до синіх тих гір
Мій зір
Летить і в тиші потопає,
У пахощах дух спочиває, —
У душу тепла доливає
Простір.

Втім — цить!
Яке ж то тихеньке ридання

В повітрі мов тужне зідхання
Тремтить?
Чи се моє власне горе?
Чи серце стріпалося хорє?
Ах, ні! Се здалека десть тільки
Доноситься голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє
[потяглось,
В тім раю без краю воно
[заридало

Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало.
І стиха до строю сопілки
Поплив із народнім до спілки
Мій спів.

Довідка: Поет шукає розради в природі на селі. Але й тут розчаровується, бо ридання сопілки розбуджує в його серці почуття горя у спогадах про заведену любов. Чому це також лірична поезія? Поет докоряє любці:

Чого являєшся мені
У сні?
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене?
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них мов зарево червоне
Займається і знову тоне
У тьмі?

Чого являєшся мені
У сні?
В життю ти мною згордувала,
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті ридання голосні —
Пісні.
В життю мене ти й знать
[не знаєш,
Ідеш по вулиці — минаєш,
Вклонюся — навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,

Хоч знаєш, знаєш, добре
[знаєш,
Як я люблю тебе без тям,
Як мучусь довгими ночами,
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні.

О, ні!
Являйся, зіронько, мені
Хоч в сні!
В життю мені ввесь вік
[тужити —

Не жити.
Так хай те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засиха, —
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалопах живіше грас,
По-людськи вільно віддиха,
І того дива золотого
Зазнає щастя молодого,
Бажаного, страшного того
Гріха!

Довідка: Це також лірична поезія. В ній виступає почуття болю з приводу любовного розчарування. Поет висказує його в ямбічній формі, де перша стопа завжди не має акценту, бо він спочиває на другій стопі. Ямб — то характеристична форма в ліриці.

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

Виймок

Великдень! Боже мій великий! Людьми кишать. Всі до одного
Ще як світ світом, не було До церкви пруть. Як перший
Для нас Великодня такого! [раз
Від досвіта шум, гамір, крики, „Христос воскрес“ заспівали,
Мов муравлясько, все село То всі, мов діти, заридали,

Аж плач той церквою потряс...

Так бачилось, що вік ми

[ждали,

Аж дотерпілись, достраждали,

Що Він воскрес — посеред нас.

І якимось так зробилось нам

У душах легко, ясно, тихо,

Що, бачилось, готов був всякий

Цілій землі, і небесам

Кричать, співать: минуло

[лихо!

Найзліші вороги прощались,

Всі обіймались, цілувались,

А дзвони дзвонять, не стають!

А молодь бігає, мов п'яна,

Кричить щосили в кождий кут:

„Нема вже панщини, ні пана!

Ми вольні, вольні, вольні всі!”

Ба й дітвора, що в старших

[баче,

Й собі вигукує, неначе

Перепелята по вівсі.

А як скінчилась Божа хвала,

На цвинтар вийшов весь

[народ,

І як було нас стільки сот, —

Відразу ниць на землю впала

Ціла громада й заспівала

Величній той, хвалебний гимн:

„Тебе, о Господи, хвалим!”

Мов грім зарокотіли зрання

Слова високі, звуки втішні, —

Але кінець святої пісні

Покрили голосні ридання!

Дарма б і силуваться, діти

Щоб розказать хоч щось-

[нешось,

Що в той день славний

[довелось

Мені на власні очі зріти.

Народ мов безумів з утіх:

Старі скакали, мов хлоп'ята...

Той пару коників своїх

Цілує кожного мов брата,

Той приговорює, пестить.

А там гуртом сільські дівчата

Всі скиндячки з голов

[здіймають,

І б'ють поклони, і складають

Перед іконою. Кричить

Усякий на вітання друга:

„Христос воскрес, а панщину

Чорт взяв!” А там старий

[дідуга,

В селі найстарший чоловік,

На давню, ледве помітну

Могилку аж грудьми приник,

І обіймає дернину,

Й кричить щосили: „Тату,

[тату!

Ми вольні! Тату, озовись!

Таж ти цілих сто літ ту кляту

Неволю двигав, і вмирати

Не хотів, а волі ждав! Дивись,

Ми вольні! Бідний, ти діждати

Не міг, — аж нам той промінь

[блис!

Вже моїх внуків пан в палату

Так, як мене, не забере!

Возьміть мене до себе, тату!

Ваш син свободний вже умре!”

(1887)

ВЕЛИКІ РОКОВИНИ

Уривок

Пролог перед ювілейною виставою „Наталки Полтавки”
в пам'ять столітніх відродин української народности.

За сценою співають:

Ой, гук мати, гук
Де козаки йдуть!
Та щасливая тая доріженька,
Та де вони йдуть.

Козак (з виразом найвищої радості):

Боже, наше рідне слово!
Наша пісня ще живе!
І про нас ще пам'ятає
Покоління те нове!
Ще співає про козацтво,
Про його кривавий бій!
Ах, значить ще не в могилі
Той народ коханий, мій!

— о —

Мовиш: „Де нам взять

[Богдана?”

Тільки ти придатний будь
На святе, велике діло!
Загартуй думки і груди!
До високого літання
Ненастанно пробуй крил,
А Богдан прийде як сума
Ваших змагань, ваших сил.
До великого моменту
Будь готовий кождий з вас, —
Кождий може стать Богданом,
Як настане слухний час.
Мовиш: „Нині інші війни”.
Ну, то іншу зброю куй,
Ум гостри, насталою волю,
Лиш воюй, а не тоскуй!
Лиш борися, не мирися,
Радше впадь, а сил не трать.

Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!
Кождий думай, що на тобі
Міліонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти одвіт.
Кождий думай: тут, в тім місці,
Де стою я у вогни,
Важиться тепер вся доля
Величезної війни.
Як подамся, не достою,
Захитаюся мов тінь, —
Пропаде кривава праця
Многих, многих поколінь.
У таких думках держися
І дітей своїх ховай!
Коб лиш чистая пшениця, —
Буде паска й коровай.
„Чи побіди довго ждати?”
Ждати довго!” То й не жди ж!
Нині вчися побіджати,
Завтра певно побідиш.
Таж не даром пробудився
Український жвавий рід.
Таж не даром іскри грають
У очах тих молодих!
Чей нові мечі засяють
У правицях у твердих.

ЗАХАР БЕРКУТ

Уривок

(Боярин Тугар Вовк улаштував лови на ведмедів. Його дочка Мирослава взяла в них участь, бо була сильна й заправлена до небезпек, як були всі тоді дівчата, виховані в грізних часах XIII сторіччя).

Тоді товариство розділилося. Одну ровту (стежу) провадив Тугар Вовк, а другу Максим. Мирослава з власної охоти прилучилася до другої ровти, хоч і сама не могла собі вияснити, длячого. Мабуть, шукала небезпеки, бо Максим виразно казав, що дорога другої ровти небезпечніша.

Знов заграли роги і обі ровти розійшлися. Ловці йшли де парами, де одинцем, то сходячись, то розходячись, щоб вишукувати дорогу. Купами йти було зовсім неможливо. Зближались уже до самого верха: верх сам був голий, але пониже був цілий вал каміння, звалищ і вивертів. Туди пройти було найтрудніше і найнебезпечніше.

В одному місці стирчала купа звалищ, мов висока башта. Ломаччя, каміння і навіяне від давніх-давен листя загороджувало, бачилось, усякий приступ до природної твердині. Максим поповз понад самим краєм глибочезної пропасти, чіпляючись де-де моху та скельних обривів, щоб туди винайти прохід. Бояри ж, ненавиклі до таких неприступних і карколомних доріг, пішли здовж валу, надіючись знайти далі перерву й обійти його.

Мирослава зупинилася, немов щось держало її близь Максима; її бистрі очі вдивлювалися пильно в настобурчену перед нею стіну лому, шукаючи хоч би й як трудного проходу. Не довго так і вдивлялася, але сміло почала вдиратися на великі кам'яні брили та виверти, що завалювали прохід. Стала на версі і гордо озирнулася довкола. Бояри відійшли вже були досить далеко. Максима не видно, а перед нею безладна сутолока скель та ломів, через яку, бачилось, прохід був неможливий. Але ні! Онтам, трохи віддалік, лежить величезна смерека кладкою понад те пекло, — туди безпечно можна перейти до вершка! Не довго думаючи, Мирослава пустилася на ту кладку. А вступаючи на неї, ще раз озирнулася, і горда зі свого відкриття, приклала гарно точений ріг до своїх коралевих уст і затрубіла на весь ліс. Луна покотилася полонинами, розбиваючись у дебрах та зворах чимраз більше, аж поки не сконала десь у далеких,

недоступних гущавинах. На голос Мирославиного рога відізвався здалека ріг її батька, а там і роги інших бояр. Ще хвилюк завагувалася Мирослава, стоячи високо на виверті. Смерека була вже стара і наскрізь порохнява, а у споду в непроглядній гущавині ломів, здавалось їй, що чує легкий хрускіт і муркотання. Прислухалася ліпше — не чути нічого. Тоді вона сміло ступила на свою кладку. Але ледве пройшла з п'ять кроків, коли затріщала перетрупішила смерека, зламалась під ногами Мирослави, і сміла дівчина враз із перегнилим трамом упала додолу, в ломи та звалища.

Впала на ноги, не попускаючи своєї зброї. В руках стискала сильно сріблом оковане ратище; через плечі в неї висіли міцний лук і сагайдак зі стрілами, а за гарним шкіряним поясом, що мов вилитий обхопував її стрункий дівочий стан, застромлений був топір і широкий мисливський ніж з кістяними черенками. Звалившись несподівано у тьмаву пропасть, вона проте не почула ані на хвилину страху, а тільки почала озиратися довкола, щоб доглядіти який вихід. Зразу не могла нічого виразно добачити, але швидко її очі привикли до півсмерку і тоді побачила такий вид, котрий і найсмілішого міг переняти смертельною тривогою. Не далі як на п'ять кроків перед нею лежала величезна ведмедиця у гнізді коло своїх молодих і гнівними, зеленкуватими очима гляділа на несподіваного гостя. Мирослава затремтіла. Чи вдаватися в боротьбу зі страшним звірем, чи шукати виходу і спровадити поміч? Але не легко було знайти вихід; довкола їжилися ломи і обриси скель, і хоч перелізти через них з тяжким трудом було би можна, то на очах дикого звіря була така робота крайно небезпечна. Не довго надумуючись, рішилася Мирослава не зачіпати звіря, лиш боронитися в разі нападу, а тим часом дати трубкою тривожний знак і закликати поміч. Але скоро тільки вона затрубіла, ведмедиця схопилася з леговища, і виючи, кинулась до неї. Не час було Мирославі братися до лука, — звір був надто близько. Вона вхопила обома руками ратище й опершись плечима об кам'яний облаз, наставила його насупротив ведмедиці. Звір, побачивши блискуче залізне вістря, зупинився. Обі неприємельки стояли так довгу хвилю, не зводячи ока одна з одної, не схибляючи ані одним рухом зі свого становища. Мирослава не сміла перша нападати на ведмедицю; ведмедиця знов шукала очима, куди би напасти на ворога. Раптом ведмедиця вхопила в передні лапи великий камінь і, зводячись на задні ноги, хотіла шпурнути ним на Мирославу. Але в тій самій хвилі, коли зводилася

на задні ноги, Мирослава одним могутнім рухом пхнула їй ратище між передні лопатки. Рикнула страшенно ведмедиця і перевернулася горілиць, обіллявшись кров'ю. Але рана не була смертельна і ведмедиця швидко зірвалася на ноги. Кров текла з неї, та, не зважаючи на біль, вона знов кинулася на Мирославу. Небезпека була страшна. Розжертий звір садив просто, грозючи вже тепер своїми страшними зубами. Один рятунок для Мирослави був — видряпатися на облаз, об котрий була оперта плечима. Хвилька, один рух — і вона стояла на облазі. На серці в неї полегшало — тепер її положення не було таке небезпечне, бо в разі нападу могла вдарити звіря згори. Та ледве Мирослава могла дослідити, що робить ведмедиця, а вже звірюка стояла близько неї на камені, ревучи грізно і рознявши закривавлену пащеку. Зимний піт виступив на чоло Мирослави; вона бачила, що тепер настала рішуча хвиля, що на тій вузькій кам'яній плиті мусить розігратися боротьба на життя і смерть, і що того буде перемога, хто зможе вдержатися на цьому становищі й зіпхнути з нього противника. Ведмедиця була вже близько; Мирослава пробувала заставитися від неї ратищем, але ведмедиця вхопила дрючину зубами і шарпнула її так сильно, що мало не зіпхнула Мирославу з каменя; ратище виховзлось їй із рук і звір кинув ним геть у ломи.

— Тепер прийдеться загинати! — блиснуло в думці в Мирослави, але відвага не покинула її. Вона вхопила обома руками топір і стала міцно до останньої оборони. Звір сунув чимраз ближче; гарячий його віддих чула вже Мирослава на своїм лиці; мохната лапа, насторожена гострими кігтями, грозила її грудям, — ще хвиля, і їй довелося б, пошарпаній, кривавій, упасти з каменя, бо топористе було за коротке супроти лап величезного звіря.

— Рятунку! скрикнула у смертельній тривозі Мирослава, і в тій хвилі понад її головою блиснуло ратище і пхнута в горло ведмедиця, мов колода впала з каменя. У щілині кам'яних звалищ понад головою Мирослави показалося радісне, живим вогнем палаюче лице Максима Беркута. Один вдячний погляд урятованої дівчини пройняв Максима наскрізь. Але слова не було між ними ані одного. На те не було часу. Ведмедиця ще жила і ревучи зірвалася з місця. Одним скоком була коло своїх молодих, що не розуміючи цілої тої страшної боротьби, бавилися й переверталися в гнізді. Обнюхавши їх, ведмедиця кинулася знов до Мирослави. На це Мирослава була приготована, й піднявши обіруч топір, одним замахом розрубала ним голову

ведмедиці. Впала опосочена звірюка і метнувши собою кілька разів у боки, сконала.

Тим часом і Максим, продершись крізь навалені ломи, став обік Мирослави. В очах дівчини заблисли дві перлові сльози; і не кажучи ні слова, вона гаряче стиснула руку свого порятівника. Максим чогось немов змішався, почервонів, спустив очі і, запиняючись, проговорив:

— Я чув твій тривожний знак... але не знав, де ти... Богу дякувати, що й так додряпався!

Мирослава все ще стояла на місці, держачи руку гарного парубка у своїй руці і дивлячись у його хороше, сонцем опалене і здоровим рум'янцем осяяне, отверте, щире лице. В тій хвили вона не почувала нічого крім вдячності за рятунок від нехибної смерті. Але коли Максим, трохи осмілившись, стиснув її ніжну, а таку сильну руку, тоді Мирослава почула, як щось солодко защемило їй коло серця, як лице її загорілося стидливим рум'янцем — і вона спустила очі, а слово подяки, котре готове було вилетіти з її уст, так і завмерло на губах і розлилось по лиці дивним чаром розгоряючого сердешного чуття.

Максим перший отямився. В його серці, смілім і чистім, як щире золото, відразу блиснула щаслива думка, котра тут же перемінилася в незломне рішення. Це вернуло йому всю смілисть і певність поступовання. Приклавши ріг до уст, він затрубів на знак побіди. Тут же за стіною вивертів обізувалися роги Тугара й інших бояр. Звинна, як вивірка, Мирослава швидко видряпалася назад на той вал, із якого була впала, і відтам оголосила цілому стрілецькому товариству свою пригоду й поміч, якої зазнала від Максима. З трудом видряпався сюди Тугар Вовк, а за ним інші бояри; Тугар довго держав доньку в обіймах, а побачивши кров на її одежі, аж затремтів.

— І ти, тї, моя доню, була в такій небезпеці! — І він раз-по-разу обіймав доньку, немов боячись утратити її.

Потім він ізліз униз до Максима, що порався коло ведмедиці й коло молодих ведмедят. Молоді, що не знали ще свого ворога в чоловіці, муркотіли любенько у гнізді й бавилися собі, мов малі психи; вони давали себе гладити руками й зовсім не боялися людей; Максим узяв їх на руки й поклав перед Мирославою й Тугаром.

— Оце ваша добича! — сказав він. Ви чейже радо приймете у своїм домі таких гостей.

Згромаджені бояри гляділи радісно на малі ведмедята, то зі страхом на вбиту ведмедицю, обзирали рани й подивлялися

силу і смілість Мирослави, що могла вдатися в боротьбу з такою страшною звірюкою.

— О, ні, — сказала, сміючись Мирослава, — без помічі оцього чесного молодця була б я тепер лежала так, як ця звірюка, пошарпана й закривавлена! Йому від мене належиться велика подяка!

Тугар Вовк якось немов нерадо слухав тої бесіди своєї доньки. Хоч і як він любив її, хоч і як радувався її вибавленням із великої небезпеки, але все таки він волів би був, як би був вибавив його доньку боярський син, а не цей простий тухольський мужик, не цей „смерд”, хоч і як зрештою той смерд умів подобатися Тугарові. Та все таки йому, гордому бояринові, що виріс і великої чести дослужився при князівському дворі, важко було прилюдно віддавати подяку за вирятування доньки — мужикові. Але нічого було діяти... Обов'язок вдячності так був глибоко вкорінений у наших лицарських предків, що й Тугар Вовк не міг від нього виломитися. Він узяв Максима за руку й випровадив його наперед.

— Молодче, — сказав він, — донька моя, єдина моя дитина, каже, що ти вирятував їй життя з великої небезпеки. Я не маю причини не вірити її слову. Прийми ж за своє чесне діло подяку батька, котрого вся любов і вся надія в тій одній дитині. Я не знаю, чим тобі можемо відплатити за це діло, але будь певний, що скоро це колибудь буде в моїй силі, то боярин Тугар Вовк не забуде того, що тобі завдячує.

Максим стояв при тих словах, мов на грані. Він не привик до таких прилюдних похвал і зовсім не надіявся, ані не бажав нічого подібного. Він змішався при боярських похвалах і не знав, чи відповідати щонебудь, чи ні, і вкінці сказав коротко:

— Нема за що дякувати, боярине! Я зробив це, що кожний на моєму місці зробив би, за що ж тут дякувати? Нехай донька твоя буде здорова, але на вдячність ніяку я не заслужив.

Сказавши це, він пішов, щоб закликати своїх тухольських товаришів.

Завдання: Франкове мистецтво в зображуванні картин із життя. Опис на основі наведених виїмків з його творів.

Повторіть життєпис Івана Франка з 5 і 6 читанки. Запам'ятайте найважливіші події з його життя та найкращі його твори!

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX І XX ВВ.

Після перших спроб прийшло до створення театру „Руської Бесіди” у Львові, що в 1864 р. розпочав свої вистави в цілій Галичині.

„Року 1883-го, коли по забороні 1876 року знов дозволено було одновити український театр, Михайло Старицький став на чолі першого драматичного товариства, і з ним подорожував по цілій Росії, скрізь показуючи українську драму і здобуваючи пошану до неї навіть по столицях...

В драматичних творах Старицький виставляє життя українського села („В темряві”) та роботу нової інтелігенції з її добрими та лихими сторонами (найкраща з його драм — „Не судилось”). Останніми часами Старицький писав переважно на історичні теми і дав такі гарні драми, як „Богдан Хмельницький”, „Маруся Богуславка”, „Остання ніч” та інші.

Марко Кропивницький найбільшої слави зажив собі як артист, але був з його й письменник не абиякий. Народився Кропивницький 1841-го р. на Херсонщині і там служив з самого молодю. Але більше тягла його натура до театру, і незабаром сталося так, що де тільки з’явиться Кропивницький (у Бобринці, в Єлисаветі), там зараз збірає кругом себе гурток охочих до театру людей, щоб давати вистави; Кропивницький завжди визначався в них своєю прегарною грою. Найбільш любили по тих гуртках ставити українські твори — „Наталку Полтавку” тощо. І коли згодом розгорнувся вже український театр і побільшало драматичних творів, то Кропивницький і зовсім обличив усяку службу й перейшов до театру. Склав він р. 1881-го свою театральну дружину і з нею об’їздив теж цілу Росію, всіх чаруючи своєю надзвичайною грою. Справді, рідко можна стрінути такий великий хист на сцені, який був у Кропивницького. Він не грав, а просто ніби жив на сцені, і тих живих його образів довіку не забуде той, хто хоч раз бачив цього великого артиста. Помер р. 1910-го, переїздячи з одного міста, де грав, до другого. Граючи в чужих п’єсах, Кропивницький вже замолоду, в 60-их роках, пробує й сам писати драми. Першим його твором була гарна на той час драма „Дай серцю волю, заведе в неволю” — про багатського сина, що не знав упину своїм примхам. За нею пішли інші — „Глитай”, „Дві сем’ї”, „Олеся”, „По ревізії” тощо. Кропивницький у своїх творах малює здебільшого селянський побут: сільських глитаїв, родинне життя, знуцання

над бідними, безпорадками; цими картинами автор на довго записав ім'я своє в історії рідного письменства.

Так само визначним був артистом, а ще кращим письменником-драматургом Іван Тобілевич, що виступав на сцені й свої твори підписував прибраним ім'ям — Карпенко-Карий. Він народився 1845-го року в селянській сем'ї на Херсонщині, близько міста Єлисавета, з якої вийшли такі славні артисти театральні, як Микола Садовський, О. Саксаганський та М. М. Садовська. Після міської школи став службовцем в Єлисаветі й Херсоні та разом з Кропивницьким грав на сцені в Єлисаветі та творив драми на соціальному тлі. Після арештування перебував на заслання в Новочеркаському п'ять років з дружиною, що була знаною тоді артисткою. Після заслання, став на чолі однієї з найкращих театральних труп разом з своїм братом Опанасом Саксаганським і до самої смерті вже не кидав свого діла. Бачити його на сцені було великою втіхою — так просто й щиро, з такою глибокою красою грав він свої ролі. Помер у 1907 р. Його цікавило внутрішнє життя українського народу, його душа. Тим то Тобілевич захопив наше життя ширше і глибше, ніж його попередники, й дав яскраву картину внутрішніх переживань. Починаючи вже з першої своєї драми „Бурлака“, Тобілевич малює нам на сільському обрії людей, що наживу поставили над усе і йдуть до неї, шляхів не розбираючи, толочать усе, що трапляється на дорозі. Постать такого „хазяїна“ дав Тобілевич справді невмірущу (Калитка в комедії „Сто тисяч“, Пузирь у „Хазяїні“ й інші). Тобілевич любить зазирати в людську душу й одшукувати в ній те, що може людській вчинки пояснити, заплутане життя і відносини між людьми аналізувати. Про це написав він цілу низку драм і комедій, як „Безталанна“, „Наймичка“, „Мартин Боруля“, „Суста“ і інші. Він умів надзвичайно влучно вибрати одмітні риси людської натури і через те велика більшість його дієвих людей — то немов справжні люди, живцем схоплені й перенесені на картини його драматичних творів. Глибокі змістом, гарно оброблені, легко й дотепно написані, ці твори довго ще чаруватимуть читачів і глядачів, даючи їм і добру науку й глибоке задоволення“. За С. Єфремовим, Коротка історія українського письменства.

Врешті треба зазначити, що драми Тобілевича та його дії на сцені стали поштовхом для інших наших творців драми, як для Івана Франка, Володимира Винниченка, Лесі Українки, Людмили Старицької-Черняхівської, Миколи Куліша.

СУСТА

Виймок з комедії

Твір побудований за правилами драматичної поезії. Спочатку: експозиція, потім в IV яві (сцені) започаткована дія, за-в'язок: Макар дістає телеграму про приїзд „учених синів”. Він радіє: „Так мені радісно, сину, на серці, що я і сказати не можу! Як ти прочитав мені телеграму . . . , то я цілу ніч не спав, а вранці, до схід сонця, встав, ходжу по леваді та одно думаю: як то Господь благословив мої труди, поміг нам з тобою вчить дітей і піднять свій рід . . . Тепер, сину, нам легше буде, всіх вивели в люди! Мені Михайло торік казав, що незабаром буде статський совітник, це все одно, що генерал . . . ”

Але ці надії батька розчаровують родину дуже скоро, бо вчені сини тільки знають їх для матеріальної користи, щоб дістати від них гроші. Натомість син Карпо, що залишився з жінкою у батьків на господарстві, виявляє справжню вартість простої людини. Він помагає батькові у видатках на виховання старших братів, а то й не цурається його. Впродовж трьох дій автор проводить ступенювання акції з допомогою добрих і поганих прикладів. Карпо, Василина, Євдоха, Демид — то люди з пошаною для народних звичаїв, люди праці, посвяти. Натомість інші, як от: Терешко з Матюшею, Тарас Гупаленко, Іван — то люди з претенсіями, що їх виставляють на сміх і глум. В IV. дії розвій акції доходить до вершка (кульмінації). Простота батьків зневажена докраю дітьми. Розв'язка в назві самої комедії. Труд батьків та кошти виховання показуються даремними супроти непослуху дітей.

Для прикладу наведемо тут IX яву з IV дії:

Михайло, потім Наташа.

М.: Від кого ж це? (Розриває конверт, виймає листа і повертає до підпису). Твій брат Карпо Барильченко . . . Подла фамілія!.. Так неприємно для слуху: „Барильченко”. Зараз видно простоту роду. Совітник (радник) — Барильченко. Чорти батька зна що. І перемінить не можна: куди не поверни, все чується погане якесь „барило”! (Пробігає письмо). Не доставало! (Читає тихо). І чого б я їхав за п'ятсот верств, та ще у такий день . . . прямо наче навмисне змо-вилися . . . І що його робить?

Входить Наташа, тихенько підходить.

Н.: А від кого це лист?

М.: Та від одного знакового.

Н.: Дай, я прочитаю.

М.: Не варт!..

Н.: Дай! Може, це від жінчини?

М.: Ну, от! Коли хочеш по правді, це від брата.

Н.: Від артиста, від босячка? С, це дуже цікаво! Дай!

М.: Ні, це брат нецікавий. Вік прожив в селі.

Н.: Ну, дай!

М.: Ти не прочитаєш. Поганий почерк. Я сам прочитаю. ..Коханий брате, Михайле! Що з тобою сталося, що ти два роки не приїдеш? Перше писав, то сим, то тим заспокоював батьків, а тепер замовк, і мама мучиться тут і всіх мучить своїм неспокоєм. Оце днями так плакала, що мусили згодитись, щоб їхала одвідати тебе з празниками. Потім нагадали, що ти скоро іменинник, і от, мама приїде на цей день до тебе. Дома все благополучно. Іван пішов на сцену (за актора), де має великий успіх і заробляє гроші немалі. Петро женився з дочкою председателя окружного суда і нині вже судовий слідчий. Батько і мати, ми всі кланяємося твоїй жінці, хоч і не знаємо її. І чому б то не приїхать, щоб матір заспокоїть? А тепер доведеться нам турбуватись, як то вона добереться до тебе в такім великім городі. Хіба, може, батько поїде з нею. Твій брат, Карпо Барильченко.

Н.: Яка я рада, яка я рада! Нарешті таки побачу твою матір, а може й тата, бо ти наче навмисне ховаєш їх від мене! Де ж таки! Два годи, як ми побрались, і ти досі мене не повіз додому до своїх! Я думала, що ти в сварці, а тепер бачу, що мама тебе любе, коли старістю приїде на твої іменини. Побіжу зараз, скажу татові.

М.: Стривай! Наташа!.. Прости мені, що я тобі раніше не говорив... Все збирався, та й досі не зібрався... Не легко, знаєш, випутатись, коли запутаєшся, як муха в павутину!.. Як би ти знала, як мені й тепер не хочеться говорити, то ти б пожаліла мене...

Н.: Та що там? Ти мене лякаєш. Говори мерщій!

М.: Ти роду дворянського. Дід твій генерал, батько — був полковник на шляху до великих чинів, і я боявся одкрито сказати, що я...

Н.: Втік з каторжних робіт, чи що?

М.: Я з простого роду... Розумієш? Батько мій — багатий ко-

зак, просто сказати — мужик, гречкосій, і мати така ж сама проста людина! Вони добрі, чесні, розумні, трудолюбиві, — нас повчили, і через науку ми стали рівні всім панам, а вони, як були, так і zostались простими мужиками. І от тепер вони йдуть сюди, може от-от одчиняться двері — і на поріг; а тут у нас збереться городська знать: баронеса, председатель земської управи, директор і другі. Я не знаю, що мені робить, як мені перед світом показати своїх батьків мужиків? Порай.

Н.: Ах! Ах! (падає на диван і закриває лице руками): Боже мій! Так ти мужик?

М.: Я статський совітник, а батько й мати...

Н.: Мужик! Фі! Як же ти посмів так обманити нас?

М.: Неправда! Я не обманював: мене не питали — я промовчав!

Н.: Ох! Ох! Боже мій! Жінка мужика! Від нас же відступиться все панство. Як же я тепер людям покажусь? Що батько бідний буде почувати? Генерал — і мужики! Слава Богу, що він осліп, принаймні не бачитиме своїх сватів.

М.: Що ти говориш, опам'ятайся! Наташа, мила моя!

Н.: Не підступай до мене близько! Від вас житнім хлібом пахне! Ви — мужик, я вас не люблю, я з вами розведуся.

М.: Розумні люди будуть сміятися над твоїм горем!

Н.: Неправда! Всі люди будуть жаліти мене, нещасну... Ах, ах! Яка подлість на світі завелась: мужик кінчає університет, і його не пізнаєш, хто він. Попадає у вище коло людей, їде на Рів'єру і ловить благородну з діда-прадіда дівчину, як дурну рибку в сітку, обнімає її ніжний стан своїми мужицькими лапами, цілує її мужицькими губами... Фі! Обман, низький обман, від якого не можна навіть встергтися!

М.: Ха-ха-ха!

Н.: Він ще й сміється! Нахал, мужик!

М.: Неправда! Твій муж статський совітник, а ти дурочка! (Підходить до неї).

Н.: Ай! Не підходьте! Я не виношу запаху житнього хліба. (Входить генерал).

Ява Х. Ті ж і генерал, його веде Ваня.

Генерал: Чую — баталія! Ну, думаю, Федор за картами! Пробили барабани, і зелене поле відкрилось...

Н.: Ваня, вийдіть! Я вас покличу. (Ваня виходить).

Г.: Що з тобою, Наташа? Ти заговорила таким голосом...

- Н.: Ах, таточку, голубчику, я все програла! Я нещасніша людина! (Хлипає).
- Г.: Що там? Пропала провізія на кухні, розбили вино?
- Н.: Осудовисько, осудовисько!
- Г.: Заспокойся! Все можна достать в ресторані; хоч і дорожче, але що робить? Де Миша?
- М.: Я тут.
- Г.: Що з нею?
- М.: Я одержав лист з дому...
- Г.: Ну, і що ж?
- М.: Сьогодні буде моя мати, а може й батько.
- Г.: Ну і слава Богу! А все ж таки не розумію: в чім же тут осудовисько, Наташа?
- Н.: (плачучи) Його мама... і тато... (Рече). Мужики!
- Г.: Ха, ха, ха! Ну і прекрасно! Через мужа і ти зіллешся з великим народним океаном, обновиш кров дітей, не будеш родити сліпих! От проста яблуня, її колірували, прививку зробили — і родяться кальвілі, вищій сорт яблук... Корінь простий, а яблука — кальвілі! Ха, ха, ха! А Михайло, твій муж, через науку єсть благородна щепка... Розумієш? Я думав, Бог зна, що трапилось... Ну, заспокойсь!
- Н.: Як? І тобі, таточку, нічого? І це тебе не ображає?!
- Г.: Ні краплі! (Михайло його цілує). Я знаю давно, мені сказав дядя Федор: із формуляра видно! Тепер тільки дурні носяться з своїм, може незаслуженим, часто случайним аристократизмом... Чесність, образования, наука, ум, талант — важно, а решта — плюють!
- Н.: Таточку! Ти не смієшся? А батько, мати... вони мужики і сьогодні приїдуть.
- Г.: Сьогодні приїдуть, а завтра поїдуть... Ну, помирись, я чую, що ти образила Мишу!
- Н.: (Поглядає на Михайла). Миша! Іди сюди!
- Г.: Ні, брат, ти іди до нього...
- Н.: (підходить і обіймає Михайла). Прости! (Цілує його).
- М.: А чим пахну?
- Н.: Пахощами...
- М.: Як скоро випарився житній хліб. (Дзвінок).
- Н.: Гості! (Кидається до дверей). Акіла Акілович, гості! (Акіла в дверях).
- А.: Єрунда!

Завдання: Напишіть зміст із цього уривка!

VI. МОДЕРНІЗМ У ЛІТЕРАТУРІ

Михайло Коцюбинський (1864-1913)

НА КРИЛАХ ПІСНІ

Картка із щоденника

... Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині? Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний згук, один образ рідний, ладен буваш заплатити роками життя?..

У такому, власне, стані блукав я одної весняної днини понад річкою Прутом, у південній Басарабії. Якось не тішили мене око ані розлогі, ярозелсні, порізані блакитними озерцями та гірлами плавні, що розляглися за річкою в Румунії, ані жовті, залиті хвилею виноградників по підгір'ю шпильасті гори, що тиснуться понад Прутом з сього боку...

Від заходу насувалася чорна хмара, душний вітер нахрапом бив об гори, хвилював комиш у плавнях, обривав виноградне листя та гнав його по чорній, каламутній, немов поораній хвилями, річці... Лагодилась буря. Але я байдужно дивився на грізні розрухи натури, не торкала якось мого серця дика краса південної бурі... Роз'ятрений нудьгою, затоплений в задумі, посувавсь я тихою ходою берегом річки не помічаючи навіть, як чорна хмара обіймала крайнебо, тихо лізла догори... драгліла вже над головою моєю... і тільки перші краплі густого дощу, що з глухим гуком упали на землю серед раптової тиші, змусили мене озирнутися навкруги, пошукати певного захисту від зливи. Але не встиг я ще й озирнутися гаразд, як по моїх напружених нервах ударила хвиля рідних, близьких мені згуків. Я виразно почув журливо-поважний голос української пісні. Що се? У сьому глухому закутку Басарабії — пісня моєї країни? Чи не омана се, чи не хороблива часом уява моя викликала галюцинацію слуху? Я навіть трохи змішався. Але ні, се не уява: я чую, як пісня дужчає, здіймається еґору, перекочується могутнім грюкотом і гине тихим акордом в плюскоті

зливи. Так, се співають, але де і хто? Я почав прислухатися та роздивлятися й незабаром помітив, що голоси лунали з молдуванської „колиби”, себто островерхої комишової халабудки, яку звичайно ставлять по виноградниках про вартового. „То, мабуть, заробітчани, — подумав я, — яких загнав дощ у колибу”, — та наважився й собі податися туди, щоб у гурті перечекати дощеву годину.

У колибі було темно; на превелику силу, натуживши зір, здолав я розглядіти своїх товаришів негоди: було їх чоловік з десять. На моє привітання вони відповіли в один голос і посунулися, поступаючи місцем на колоді край дверей. Пісня замовкла. Спочатку було якось варівко (боязно); чужа людина, очевидячки, псувала трохи настрої. Дехто кинув увагу про дощ, дехто обізвався жартом, тихим сміхом... Але мелодія, опанувавши душею, загіздившись там, не хутко німіє... Вона виповняє груди, рветься наверх і, прибравшись в поетичні шати слова, вільна, як пташка, шукає простору...

Тим то й мої співаки не надовго замовкли. Хтось стиха завів пісню, до нього пристав ще один голос, а за хвилину підхопила й решта... Співано чумацьку пісню.

Не знаю, чи то з усіма таке діється, чи то лише зо мною, спраглим усього рідного, тепер далекого від мене, але згуки пісні, що торкалися мого вуха, лягали перед очима фарбами, малювали мені з дивною яскравістю цілі образи. Я перелітав на крилах пісні в давнє минуле, я жив у минулому, я бачив, чув, з тріпотанням сердечним відчував смуток, радість та всі перипетії тих почувань.

Ясно, ясно сонечко сходить,
А хмарнесько заходить...
Смутен, смутен чумацький отаман,
Він по табору ходить...

І уявляється мені степ. Широкий, необмежений, незайманий степ. Передранішній вітер злегка хвилює тирсу. Бліде небо мигтить зірками до блакиті, що оповила степову далечінь. У синьому тумані ледве мріють могили. Чорніють здалеку лози. Межи небом і землею якась тасмна змова. Чи то вони чаклують удвох, чи що, бо якоюсь тасмницею віє від них, чарами віє від того необмеженого синього простору...

Край шляху, в долині, догоряє вогнище. Білий димок, хвилюючись, здіймається догори понад чумацьким табором, що чорніє у півтімі здоровими мажами, немов якесь дивоглядне чу-

дище. Табір ще спить. Степова тиша жадливо підхоплює всі згуки... Ось чутно, як сопуть ситі воли, жвакаючи росяну траву... Десь за комишами в озері квакають жаби... Табір ще спить. Тільки не спить чогось чумацький отаман... не спить, по табору ходить... Від буйного вітру, від ясного сонця змарніле обличчя його повите задумою й смутком. І хто його зна, яку думу дума чумацький отаман в степу, серед ночі, чого немов журно йому, важенько на серці? Чи тим, що сторона чужая, чи то тим, що згадалась родина близькая, дружина вірная, а чи серце віщує якусь лиху пригоду в цьому степу широкому, необмеженому? Хто його зна... А тим часом сон тікає від очей, і ходить отаман по сонному табору, поглядаючи то на товаришів своїх, що сплять навкруг багаття, то на далекі обриси степу, що йно мріє крізь синю імлу. Але помалу-малу синя імла рідшає, яснішає, східній край неба обливається широким усміхом світання, світова зірка блідне й тремтить, догораючи... Починає дніти.

Табір прокинувся, але сон ще не встиг пірхнути з ночівля, ще кида на нього свою тінь. Тасмичність раннього ранку оповила й чумаків своїми чарами.

Ось кухар напина тагани, повісив казан і, червоно осяяний палаючим вогнем, нагнувся над чумацьким сніданням...

Поставали лавою ватажани, звернулись до сходу й тихо проказують молитву. Злотистий обрій зазира в надхненні вірою обличчя, тихий вітер на легких крилах своїх розносить по степу гарячі благання...

А за хвилину бряжчать ложки об казани, вусате чумацтво привітно осміхається до гарячої страви. Ясне сонце впливає на небо, зриває з землі темне заминало мороку, відкриває безкраю далечінь степу, вкритого росяною тирсою, позолочує високі могили, кида дивовижні тіні від чумацьких маж, вітає мальовничо розташований табір.

Пора! Пора рушати!

Гей, ви, хлопці, ви добрі молодці,
Уставайте, вози мажте,
Вози мажте, ярма наривайте,
Сиві воли запрягайте...

І вмить по слову отамановому —

Хлопці встали, вози підмазали,
Нові ярма понаривали,
Сиві воли позапрягали.

Готово!

— Гей, соб, волики, соб, сиві...

Рушають.

Одвічним, закуреним шляхом тихо посувається валка. Немов вуж-велетень плазує серед степу. Голова занурилась у придорожні терни, а хвіст ген-ген зникає в густій хмарі куряви. Згори, з блакитної високості впаде на землю сріблом жайворонкова пісня, долине клекіт вірлиний, а широкий степ відгукнеться на ті згуки тихим шелестінням тирси. Сайгак прудконогий шмигоне десь далеко-далеко і зникне вмить між густими травами. Палюче сонце висить над степом, нерухоме повітря пашисть жаром... Душно так, млосно... Коли б хоч легенький подих низового вітру приніс на своїх крилах прохолоду та увілляв струмок життя в цю задуху, в цю степову мертвоту... А валка посувається.

Степом ідуть — нові вози риплять,

Сиві воли ремигають...

Довідки й запитання: Після реалізму наступає в українській літературі доба модернізму, що зображує настрої героїв, а не тільки їх справжнє життя. Про цей новий напрям Іван Франко написав таке в Літературно-науковому Віснику в 1901 році:

„В останніх роках минулого десятиліття на нашій літературній горизонті появилася група молодих письменників, вихованих на взірцях найновішої європейської літератури, тої, що, сприкривши собі широкі малюнки зверхнього оточення, головну вагу творчості поклала на психологію, головною метою твору штуки зробила: розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології і так званої психофізики...

Не об'єктивне, протоколярне представлення мають на меті автори, а збудження в душі читачів подібного чуття чи настрою всякими способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії. Нова повість — це незвичайно тонка робота; її змагання — наблизитися, скільки мога, до музики. Задля цього вона незвичайно дбає про форму, мелодійність слова, ритмічність мови”.

Між письменниками, що писали модерні (нові) твори, треба поставити Михайла Коцюбинського, що походив із Вінниці на Поділлі, де закінчив середню освіту. Він творив нариси, напр.,

„На камені”, „Цвіт яблуні”, „Intermezzo”, повісті „Фата морґана”, „Тіні забутих предків”.

Які настрої викликає у нього чумацька пісня? Опишіть картини з життя чумаків, що їх змалювала поетова уява. Чому Коцюбинський переживав так глибоко й докладно (пластично) чумацьке життя? Які ще твори Коцюбинського викликають у читачів настрої, та які саме?

Ольга Кобилянська (1865-1942)

Кобилянська походила з Буковини, як Юрій Федькович. Після народної школи вона здобувала собі знання читанням книжок у різних мовах. Її твори: „Людина”, „Царівна”, „Мелянхольний валець”, „В неділю рано зілля копала”; це повісті; але її короткі оповідання й нариси („Акорди”, „В долах”, „Поети”) належать до перлин української літератури. Кобилянська боролась за зрівняння жіночих прав з правами мужчин, отже була еманципанткою. Померла в Чернівцях.

У НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЛЯ КОПАЛА

Виймок

Було коло першої години ночі, як молода красна жінка отамана циганів Раду, Мавра, уступалася йому з своїм білим сином навіки з його шатра і його дороги.

Цигани разом з Раду спали, мов убиті, і лише двоє усунулися з-поміж них котячими рухами. Був то старий Андронаті і його вірний товариш музикант-цимбаліст, що ніколи з ним не розлучався. Обидва вони змовилися не пити стільки, що інші, а як всі поснуть, винести Мавру з шатра враз з дитиною і тим способом вирвати її з рук Раду та охоронити від смерті або щонайменше від каліцтва якого. Постанови старшини між циганами бували іноді страшні і тому вони порадилися між собою, не втягаючи нікого в тайну, винести скоріше, як за чотири дні, Мавру з шатер та вирятувати її від лиха, смерті. А маючи її раз поза шатрами, вони вважали її врятованою. Мавра була мудра і хитра, і певно дасть собі раду в життю, заки знову коли стрінуться. Дитину її підкине Андронаті бездітному багачеві... от там десь в однім з сіл за горою Чабаницею і буде все добре. Ліпше так, ніж загинати або бути покаліченою на весь вік. Раду любив іноді каліцтвом мститись на своїх ворогах, і того боявся старий музика.

І коли справді всі заснули сильним сном від трунку, заправленого Андронаті усьпляючим зіллям, за яким ходив він два дні по горах — Андронаті і товариш винесли Мавру з дитиною з шатра.

Не гинути мала вона, молода і гарна, самотня дитина його, як яка звірюка, але жити. Жити між добрими людьми ще далі. Світ широкий. Бог годує всіх і її вигодує також. При Раді їй оставатись годі, він пімститься на ній на ціле життя, наколи вона лише підійметься на ноги. В свого славного батька, семиградського отамана циганів, з своєю злобою вдавсь. Лихий, мстивий, як смерть, дарма, що гарний, як місяць, і понад свій вік мудрий.

Мавра також, упоєна зіллям, спала, мов мертва, як її виносили, і не чула нічого. Лише місяць бачив та зорі, що діялось, більше ніхто.

Андронаті дзвонив зубами, як її виносили, з жалю угинався. Але ліпше нести на ласку між чужих людей, як бачити вбитою, або навіки покаліченою. Так все ще побачить її колись у життю, пізніше або скоріше віднайде, але калікою бачити гірше, як смерть.

Ішли Чабаницею (горою) по-при гучливу ріку, що пінилася і металася в своїм ложиску диким розгоном, розбиваючися від часу до часу об велетні-камені.

Ішли в противну сторону від своїх шатер, аж найшли відповідне місце, де були певні, що воно й оподалік від села, і... навідуване людьми.

Недалеко млина недавно повдовілої багачки Іванихи Дубихи, геть від села, уклали Мавру під високою, розложистою смерекою і оставили.

Смерека уважалася циганами святим деревом, що охороняє від смерті і є товаришем цигана. Покищо була вона тепер самотньою охороною нещасливої, доки не змилюється над нею яка людська душа. Обабіч сплячої поставили клунок з всіма її речами і червінцями, що зібрав товариш цимбаліст з землі і подарував тепер доньці свого вірного приятеля Андронаті.

Відтак пішли.

Товариш вперед, щоб лягти на своє місце, не збудивши в нікого підозріння, а Андронаті вернувся на хвилинку сам до доньки.

Ще спала...

Поплакавши коло неї гіркими сльозами, та промовивши над нею чарівні якісь слова, що мали охороняти її в дальшій життю від зла, забрав її білого сина і пішов. Тулив його ніжним рухом до себе, водно промовляючи та проклинаючи, щоб той ворог, що збаламутив його матір, довів до цього нещастя, не діждав ніколи стати перед Господа Бога... а тинявся вічно в злиднях і журбі... в голоді і холоді по світі. Щоб він цього не діждав.

Куди ніс сиротину? — питався. — Не знав ще. До якого батька-матері? Він їх не знає, не бачив, не чув багато про них — а іде. Чи підкине в щасливу годину? Доки життя його, він буде заєдно ворога проклинати. А його прокльони страшні, їх боялися всі. Вони справджувалися.

І йшов.

Ішов під гору вузькою стежкою, що розпочиналася недалеко млина Іванихи Дубихи і обвивала по правій стороні Чабаницю, ховалася чимдалі в ліс, а праворуч вела саме понад край глибокого яру-пропасти, якою гнав якийсь шумливий потік.

„Біла” та стежка, як її звали люди в селі, то пнулася вгору, то спускалася знову нижче, відповідно до формації гори Чабаниці і все праворуч попри глибокий темний яр, що ділив Чабаницю від дальшої сусідньої скалистої гори, зверненої до Чабаниці стрімкою залісною стіною і її білої стежки.

Та біла стежка тягнулася то густим лісом Чабаниці, то знову гарними левадами і царинками, а все оставала однакова біла й вузька.

Врешті скінчилася.

Скінчившись, вона неначе прилягла, розпливалася в якійсь дорозі, що тяглася впоперек звідкись попри білу стежку і підтинаючи її дальший шлях, поглинула вузький мов ріка, потік в себе. З сірою дниною враз увійшов Андронаті в третє село від Чабаниці, що лежало вже недалеко одної гори, яка піднімалася саме на уторській границі.

Недовго він так ішов, а був уже весь зіпрілий.

Сів край лісу на горі і розглянувся. Сонце саме заповідало схід, а смереки дихали холодним запахом живиці. Ранок ішов до розцвіту, але всюди панувала ще свята ранкова тиша.

Всюди ще сон.

Старий батько з білим внуком на руках шукав чогось гострим оком там, внизу села.

Не міг віднайти, дарма що в нім душа дрижала.

Там в долині в селі, під горою Чабаницею, недалеко бистрої ріки, в лісі, де лише самотній млин з рікою враз гуде, покинув хору доньку, мов звірюку, щоб власні люди не стратили, не покалічили, а тут держить її нещасного сина, щоб підкинути його чужому бездітному багачеві в долах, і от якось не щаститься.

Сива мряка мов умисне, мов не хоче здійматися з села, щоб відслонити йому дорогу, якою має іти, показати оселю заможнішого газди. А день чимраз розвиднюється, чимраз зростає.

Зідхнув тяжко. От, чого дожив. Що судилося чинити. Вчора розбив з жалю, прощаючись з донькою піснею, свою скрипку, лишив жінку і пішов. А як повернеться, хто знає, чи застане живу. Циганів лише циган знає — що в них кипить, що в них коїться. От що значить циганське життя. Нині тут, завтра там, а позавтра може і мертвий. Йому пригадалася нараз казкова вже майже тисячлітня легенда про причину вічної циганської мандрівки і злиднів. Будучи ще в Єгипті, вони не прийняли Марії з Йосифом та Божим Дитятком у себе на відпочинок, — і через те, за кару, тиняються, мандрують споконвіку по світі. І чи скінчиться коли оця кара Господня? Відбудуть її? — питався.

Усміхнувся гірко, мов у сні.

Правдоподібно доки плем'я циганське буде існувати, — вона не скінчиться.

А тепер його вчинок з донькою та з білою невинною її дитиною, чи не кара це ще, не покута яка? Господи Боже, змилосердися над грішним Твоїм — він кається. В злиднях і покорі, в голоді і холоді кається він тяжко.

Прошептавши ці слова, він жде.

Мряка висить над селом, не здіймається ще. Вона чи не спинає дитині вступ. Чи це заповіт, що його судьба така туманна колись жде?

Сонце от вже туй-туй зіjde, туй-туй розжевріється, а туман не уступає.

Нараз що це?

З протилежної гори, відділеної від нього лише невеликою долиною, обзивається голос трембіти.

Так. Це справді голос гірської трембіти, як щось заповідає сумно і протяжно, мов виразний жаль. Андронаті здається, що її голос всім своїм смутком звалюється на нього. Довкола тихо — жодна деревина не рушить вітами, а голос трембіти заєдно ішов верхами. Так, як він.

Андронаті не здержався і сплакав при звуках цієї трембіти. Не добре відчував цей голос трембіти вчасним ранком. Андронаті глянув на сонце, а воно вже висувалося з-за якоїсь гори, жевріючи кров'ю, пишне, осліплююче. Туман в долині рідшав. Тоді він встав і спустився в долину. В долину, і ще вдруге подався в гору. Там, не надто високо на горі, стояло пишне обійстя, що вже своїм видом зраджувало багатство. Тоді він приступив нечутним кроком до приспи і поклав на неї обережно білого сплячого внука.

Сам оглянувся.

Чи в добру годину поклав хлопця? Не знати.

Господи Боже, дай, щоб в добру...

А далі... чи об'явить що долю дитини?

Ніщо не відповіло на його думку. Довкола тихо і тихо. Ні шелесту, ні руху, ні шуму. Сказано, сам сон ще дихав. Поранкові тумани здіймалися зніжна вгору і все перед його оком закрили.

Коли вернувся назад на свою дорогу, стрінув на стежці якогось чабана. Вмить задержав його.

„Чому ще перед сходом сонця десь трембіта озивалася? І не те, щоб озивалася, а ридала”.

„Мабуть якийсь багач помер. Бідний не має овець ні полонини, то за ним не буде трембіта жаліти” — відповів чабан коротко і почав окрилений кроком спускатися з гори.

„Го-ов!” — задержав його ще на хвилину Андронаті, відійшовши вже кілька кроків.

Чабан станув неохоче. „Чого вам?”

„Чис це обійстя... он то на високій тій горі, з стогами сіна близько хати?” — спитав, указуючи на газдівство, де залишив унука.

„Це першого багача в нашій селі. Не знаєте?”

„Ні, я чужий”.

„Михайла Дончука”, — додав ще чабан.

„А дітей має?”

„Ані одного. Та зате сотки овець і стадо коней. Там...” і не доповівши слово, з поспіху почате речення, чабан зробив лише рукою рух, що в „багача гаразд не-абиякий...” і зник між деревами.

Пішов і Андронаті, не оглядаючись більше, утерши сльозу з очей, що насилу втиснулася в очі.

Йшов морем живичного запаху, що розходився тут чистим ранішнім повітрям. Смереки наче злінивіли в нім, наче з сонливості всякий рух забули. Десь високо під небом кружляли самотньо плавким летом тут і там два хижуні, роззираючися з висоти за здобиччю на днину.

Опинившись на хребті гори, з якої побачив угорську границю, згадав Андронаті тепер і покинені свої шатра. Що там діялося? Доброго певно нічого.

Бачив в душі лють Раду. Без бійки, або може і убивства певно не обійшлося. А може за всіх відпокутує жінка. Але ні. Її всі бояться. Вона страшна, могутча з своєю силою чарів. А потім і тим, що з жінок в їх громаді віком найстарша, і через те забезпечена від всяких нападів, ушанованням, яке віддається циганами в кожній громаді найстаршій жінці. Раду певно також, хоча і який мстивий та скорий в учинках, не посміє їй заподіяти лиха. Але може товариш його потерпів, як повернувся в шатро між сплячих і збудив його. Йому одному Раду не все довіряв, закидуючи, що він не Раду, а його бідного музиканта, уважав за старшину. Та будь-що-будь, добре, що вже Мавра вирвана з його рук. Хоч і яка її дальша доля між чужими жде, особливо спочатку, то хоч остане при життю, не буде калікою. А дитина її також, будь її батько і не циганом, не буде вбита, мов звірина. Знайдуть добрі люди, змилосердяться, і ні мати, ні син не загинуть між ними. А з часом, якщо він, Андронаті, не загине... віднайде їх і вони прилучаться до іншої громади. До того часу і лють Раду остигне.

„Бідна Мавро, яке буде твоє пробудження в лісі під смерекою?”

„Мавро!” — кричала з болю душа, ридало серце батькове, і знов сльози залляли його вид, що йшов далі майже напмацки. Ніколи такого гіркого жалю не зазнавав ще в своїм життю, як цими днями. Воліла би була вона малою вмерти, як в найкращих літах от таким способом осиротіти, змарнуватися. „Через що?” — крикнув розпачливо, ударивши так само з дикого жалю в долоні.

Коли взяв її гріх в свої сіті?

Вона ж не сміла чужого чоловіка і рукою діткнутися, а вона грішна... Господи Боже! — Та ба! Він вже знає, як стала між пани ворожити і за його, Андронаті, скрипкою смутні пісні співати, а йому, Раду, ненаситному на гроші, зносити від панів

за ворожбу і спів золото. Тоді знайшовся вовк на її красу і молодість — до чого дійшло.

Андронаті бідолашний? Куди йому вертатися? Хіба піде просто до пусти і прилучиться там до якої громади, прикликавши до себе й жінку. Так. Інакше ні. А колись... за кілька років може примандрує знову в ці околиці і погляне, як живеться внукові в багача. За кілька років... а до того часу нехай має його Господь в своїй опіці, і його, і Мавру.

Коли Мавра пробудилася рано, побачила над собою замість закуреного і лахмановатого шатра зелені вітки смереки і опам'яталася, що вона в лісі. В першій хвилині не знала, що думати, побачивши себе самою, без своїх людей, без Раду, без матері, батька, що досі не відступали від неї.

Почала кликати. Але слабкий її голос розходився лише слабим відгомоном по лісі і не приликував нікого. Лежала якийсь час, вижидуючи матері і надслушувала.

Не йшла мати. Ніхто не приходив. Довкола неї тишина і лише широкий крилатий шум лісу гойдався живичним повітрям та десь-не-десь зачувся шелест вивірки, що дряпалася блискавкою по смереках. Тут і там зазірало сонечко золотим сявом крізь смерекове галуззя — і десь знов недалеко шуміла ріка, а враз з тим шумом розходився і гук млина. Отже вона десь недалеко якогось млина. Однак, чому вона тут сама? Де ділася її мати? Де ділися вже шатра? Чому біля неї не чути ні голосу батька, ні лайки і наказів Раду, ні дзвонення мідяних китлів, як їх направляли, ні нічого. Чому це так? Лише тишина, тишина, і вона ось тут сама. Що таке сталося?

Чи вона покинена? О, Господи Боже!

Як це могло статися? Покинена і матір'ю?

„Мамо, мамо!“ — почала з гарячковим переляком кликати, а її волосся підносилося вгору. Справді, вона покинена? „Мамо!“ — крикнула з невимовним перестрахом і почала плакати. Плачучи вголос, мов мала дитина, кликала то матір, то батька напереміну. А не діждавшись ні батька, ні матері, змінилася, раптом, мов очі в її душі отворились. „Це Радова робота“, заплакала вона з неописаним жалем. Він її викинув з свого шатра і поїхав. Забрав усіх, батька і матір, забрав своїх людей, і як той вітер своїм звичасм вночі утік. Це Радова робота. Він обіцяв пімститися за „зраду“, за „білу дитину“, і зробив, як

сказав. „О! О! О!” — заридала бідна вголос, заривши з розпуки пальці у волосся і аж заносилася з плачу.

Нараз перестала плакати. Блискавкою пригадалася їй її дитина і вона замовкла. Піднявшись насилу, почала шукати коло себе. Дитини не було. Був звиток усіх її речей, найменші її дрібнички, але дитини не було. Напів-зімліла з остраху повалилася назад. Тепер зрозуміла. Було, як вгадала відразу. Раду покинув її — і забравши всіх разом з дитиною і родичами, від'їхав потайки вночі.

Почала кричати, кликати. Всіх людей, яких лише знала. Кликкала по імені. Між тим засдно і батька, і матір, ба навіть і самого Раду. Та дарма. Ніхто не з'являвся. Шум сосон, тиша, самотність, — а більше ніщо.

На її чолі виступають великі каплі поту. А її голову пронизала, як перше, одна страшна гадка. Тато, мама, Раду і всі покинули її за „зраду”, за її білу дитину. Покинули. Мов те лахміття, що обтулювало її, викинули з-поміж себе і забралися. Заридала страшно вголос. Тепер уже все зрозуміла і віддалася нечуваній розпуці. Та тут же знов схаменулась. Але дитина. Господи Боже Милосердний, Добрий, де дитина? Забрали? Вкрали? Що з її дитиною зробили? З її дорогою дитиною?

Наново вибухла плачем. Всею душею, всім тілом ридала.

Що тепер буде? В сотий раз перебирає клунки обіч себе, оглядається вокруг себе, шукає дитини, і нема її. О, це ти, Раду, зробив! — кличе вона і підносить свої тонкі руки розпачливо вгору. „Це ти! Обіцяв убити, як собаку, — й убив. Але було вже і Мавру з дитиною убити. А то...” Тут вона вриває раптом і знову попадає в розпач. Ріє у волосся руками, б'ється по грудях, термосить одіж на собі... перестас, надслухує, і знову нова розпач, знову те саме, але все дарма. Дитини нема. Біля неї лише порозкидане, порозриване її лахміття, густий ліс і шум дерев.

Ослабши з ридання і розпуки, вона лягла і вмовкла. По її блідім худім обличчі з-під затулених повік капають гарячі сльози...

От і по всьому. Як обіцяв пімститися, так і зробив. Дитину вбив, її покинули, і мусить умерти. Сили встати і піти за ними — в неї нема, — тож мусить тут лежати і умирати, або ждати, аж надійде може хто лісом. Може ще з її людей хто. Може їх силоміць вигнали з села... і вони лиш покищо залишили її тут, а пізніше прийдуть і знов заберуть.

Може... Але дитина? Дитина належить до неї. Вона лежить і слухає...

Скрізь тихо-тихесенько, лиш лісовий шелест.

Десь ніби гуркає недалеко млинське колесо... шумить якась ріка... але Господь знає, де то. Господь знає, де люди.

Вона починає знову плакати, знову кликати. Пробує встати, та бачить, що ледве вдержується на ногах. Вона ж ще хвора. Господи Боже, що їй робити?

Зсувається знову на землю, припадає лицем до землі і заходиться з божевільного плачу, розпачу. Нічого не чує, не знає, лиш один біль. Вже починає і на тілі палити з якогось внутрішнього вогню. Та що їй по собі, в неї нема дитини. Д и т и н и ! Убили. Їй темніє в очах, в ушах дзвонить, потім стає якось так слабо... гаряче... глухо... Нараз хтось шарпає її, підносить. „Не спи вже, жінко. Не спи!”

Насилу розтулює очі, вдивляється вперед себе, опам'ятується. Над нею схилена висока постать якоїсь немолодої жінки, мабуть, панії якоїсь чи щось, а коло неї якісь люди: жінки й чоловіки.

Жінка чи панія в чорно заповитій голові, сама бліда й худа, дивиться милосердно на неї і говорить: „Вставай і ходи зі мною. Будеш у мене. Ти хвора. Лежала тут більше ніж добу. Мої люди запровадять тебе помалу до моєї хати”.

Мавра все ще не розуміє, але слухає і намагається встати.

„Де мої люди — цигани? — питає слабим голосом з чужим виговором.

„Між ними зчинилась бійка за якусь крадіж, як розказували, між тим поранено одного чоловіка цимбаліста, а відтак, розділившись по своїх підводах, від'їхали вночі, що й ніхто не бачив.

Довідки й запитання: Ольга Кобилянська то визначна українська символістка. В її оповіданнях, картинах і повістях зустрічаємо нову тематику, особливо цікаво закресну на тлі незвичайної вдачі та долі чужих нам характерів і типів. Тут авторка зображує особливості циганської натури. Як відносилися наші селяни до нещасної жінки-циганки? Чому цигани серед нашого суспільства викликають зацікавлення? Які ще мотиви подибуємо в творах Кобилянської? Чим визначаються її героїні?

Леся Українка (1871-1913)

ВИБІР 3 ПОЕЗІЇ

Гетъте, думи!

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
Тож тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть, і настане
Ще й для мене весела весна.

Ні, я хочу крізь сльози
[сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать,
І несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать. '

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіяь барвисті квітки,
Буду сіяь квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвилюк очей,
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! — Геть, думи сумні!

Давня весна

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомоніло, —
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і брентіло, —
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: „Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна”.

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

1894

Слово, чому ти не твердая криця...

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?

Ти, моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця проллєш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Местники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам!

1896

Епілог до збірки: 3 подорожньої книжки

Хто не жив посеред бурі,
Той ціни не знає силі,
Той не знає, як людині
Боротьба і праця милі.
Хто не жив посеред бурі,
Не збагне журби безсилля,
Той не знає всієї муки
Примусового безділля.
Як я заздрила тим людям,
Що не мали відпочинку,
Поки їх нелюдська втома
З ніг валила на часинку!
День і ніч — вони на варті, —
Довгий труд, коротка зміна.

День і ніч вони в роботі,
Аж німіли руки й спина.
Певне їм тоді здавалось,
Що немає гірше муки...
Ох, борці, якби ви знали,
Що то є безсилі руки!
Що то є — лежати тихо,
Мов сумний розбиток долі
І на ласку здатись бурі.
На чужій сназі (силі) і волі.
Що ж зосталося такому?
Тільки думати-гадати...
Ви, борці, прийміть сі думи.
Більш не маю що вам дати.

Довідки: Леся Українка — то псевдонім Лариси Косачівної-Квітки, родом з Волині. Вона хворіла довго й постійно лікувалась у Криму, західній Європі, Єгипті, на Півкавказзі, де й померла молодо в Сурамі. Похована в Києві.

Хоч була слабосила, та проте в її поезіях виступає сила духу. Її лірика неперевершена, її техніка віршування дорівнює поезії Франка, її думка глибока й патріотична. Між збірками її віршів найдавніші: „На крилах пісень” (1892), „Думи й мрії” з виразними вже настроями й технічною блискучою формою, „Мелодії” із замітними грецькими анапестами (2 склади неакцентовані і третій акцентований), напр.:

То була тиха ніч чарівниця

То була тиха ніч чарівниця,
Покривалом спокійним, широким
Простелилась вона над селом,
Прокидалась край неба зірниця,
Мов над озером тихим, глибоким
Лебідь сплескував білим крилом.

І за кожним тим сплеском яскравим
Серце кідалось, розпачем билось,
Замирало в тяжкій боротьбі.
Я змаганням втомилась кривавим
І мені заспівати хотілось
Лебедину пісню собі.

У збірці „Відгуки” (1902) поетка досягає вершини в поезії „Талого снігу платочки сивенькі”, що належить до найславніших елегій (поезій смутку) з чотирьохстоповим дактилем (1 акцентований і 2 неакцентовані).

Талого снігу платочки сивенькі,
Дощик дрібненький, холодний вітрець,
Проліски в рідкій травиці тоненькі. —
Се була прівесна, щастя вінець.

Небо глибоке, сонце ласкаве,
Пурпур і золото на листі в гаю,
Пізніх троянд процвітання яскраве
Осінь віщує — чи тож і мою?

Що ж, хай надходить! Мене навіть радує
Душного літа завчасний кінець;
Провесни тільки нехай не нагадує
Дощик дрібненький, холодний вітрець.

1900

Окремий і найцінніший розділ в її творчості — то її драма. Починаючи з модерної (на зразок норвезького драматурга Ібсена) „Блакитної троянди”, що не з’єднала собі всієї громади, поетка розвивається ступнево з кожною новою появою.

Акція цієї драми, написаної в 1896 р., зосереджується на проблемі щастя. В експозиції героїня Любов Олександрівна Гощинська говорить про матір, а саме про її божевілья, що може бути успадковане; тому вона виключає подружжя, а на його місці ставить ідеальне кохання, як у Данте й Беатриче. За її думкою: „Краще блиснути раз і згоріти”.

Друга її драма з 1898 і 1909 рр., названа письменницею драматичною поемою, то „У пущі”, основана на психології пуритан у ЗДА. Пуританська громада в Масачусетс осуджує мистця Річарда Айрона за те, що він як імігрант у пущі займається скульптурою та ліпить фігуру дівчини індіанки. Річард покидає колонію та переходить до Род Айленду як учитель. Але тут розчаровується, не знайшовши зацікавлення мистецтвом. Давня громада домагається повороту та упокорення через післанця Джонатана, що був колись його товаришем студій в Римі. Але Річард не покорається навіть своїй матері. Його відвідує тут

Антонію, товариш з часів студій у Венеції, що колись захоплювався його талантом. Але й Антонію зражує собі Річарда суворою оцінкою його останньої праці, в якій бачить тільки холодний розум, а не фантазію. Річард відмовляється від повороту до Європи.

На тлі української історії з доби Руїни та часів Петра Дорошенка (XVII. ст.) створена драматична поема п. з. „Бояриня”. Героїня, що вийшла заміж за боярина Степана та виїхала з ним у Москву, тужить за Україною й гине від туги (ностальгії), бо московський побут та чужі, непривітні для неї обставини ломлять її безпощадно.

Інші драми Лесі Українки мали за тему чужий світ, наприклад, добу римського царства та переслідування перших християн у драматичній поемі „Адвокат Мартіян”, „Руфін і Прісцилла”, поневолення євреїв, греків, а врешті культ кохання в драмі „Камінний господар”, що його поетка розв’язує самостійно й окремо від інших європейських драматургів.

Для наглядності поміщуємо тут деякі уривки з драматичної поезії:

БЛАКИТНА ТРОЯНДА

Уривок з 1. дії, 3. сцени драми на 5 дій

Мілевський (спиняється перед завішеним мольбертом): Любов Олександровно, можна подивитись на ваш малюнок?

Острожин (вдалека поглядаючи на картину): А? Ви малюєте?

Може нової якої школи тримаєтесь?

Любов: Куди там „школи”! Я малюю якраз настільки, щоб повіситись.

Орест: Як це?

Любов: А так, пам’ятаєте, в одному романі Золі маляр вішається з розпачу, бо не може барвами змалювати свій ідеал. Отож, я знаю, що треба малювати, та не знаю як, хисту бракує!

Орест: Що ж, навчитесь іще. Ви ж не так давно почали.

Любов (махає рукою): Шкода, на це треба витривалости — не моєї.

Мілевський (дивлячись на картину): Чого ж ви так? Це дуже мило...

Любов: Іменно! (Підходить до піаніна і бере скільки акордів, не сідаючи).

Острожин: Заграйте щонебудь, як ваша ласка. Ви певно граєте новітніх композиторів?

Любов: Просить краще Саню, вона ж піаністка, а я вже напевно піаністкою не буду, знаю музику настільки, щоб це розуміти...

Орест: Ну, що це у вас такий песимізм сьогодні?

Любов: Зовсім ні, а просто самосвідомість; краще ж завжди дивитися правді в вічі. Обман завжди обманом і буде.

Острожин (сів, роздивляється альбом): Любов Олександровно, що це за пані в такому чудному убранні? Красива, тільки... якби це було не в вашому альбомі, то сказав би, що це якась зірка з півсвіту. Це певно актриса в ролі божевільної?

Любов (підходить ближче, глянула в альбом, спустила очі): Це моя мама, вона була тоді слаба, портрет знятий в шпиталі.

Острожин (збентежено): Ах! (Згодом підходить до столу й починає ворухити газети).

Мілевський (півголосно): Ото вже!

(Орест мовчить, насупився, Саня теж мовчить, перегортає якусь книжку).

Любов (нервовим голосом): Чого ви, панове, так збентежились? Ні, справді, чому про душевну слабкість не можна говорити без того, щоб не вийшло ніяково? Так наче це щось ганебне! (Змінила тон, лагідно, сумно): Ні, це не ганебне, це тільки дуже, дуже сумне для родини... От як мій бідний татко... Коли б ви бачили його в ті дні, як він приходив від мами з шпиталю... (Зовсім тихо): Я думаю — це його вбило. (Знов голосно): О, той, кому загрожувала страшна хвороба, не повинен би дружитись; це просто злочин!

Орест: Ну, хіба ж хто може це передчувати?

Любов: Чому ж ні? А, приміром, діти таких слабих? Не тільки можуть, а навіть повинні думати про це...

Орест (палко): Боже мій! Хіба ж це так фатально, що мусить одбиватись на дітях? Може бути так, а може й зовсім інакше.

Любов: Тут досить одної можливості... Мій бідний татко, з якою тривогою він дивився на мене... (До Острожина): Скажіть, правда ж я похожа на мамин портрет?

Острожин: Так, здається! (Дивиться на неї): Справді фамілійна подібність...

Орест: Ні, ні... (Поспішно): Де ж там! Нічого спільного! Ви — вилитий батько.

Любов: Оресте, я ж бачу себе в свічаді (дзеркалі) . . . Та все одно.
Це добре, що я все це знаю, бо я знатиму, як направити своє життя.

Острожин: Це надто педантично для модерної жінки . . .

Любов (здержано, але суворо): Пане Острожин, ця розмова серйозна, хоч теж модерна, коли хочете. (До інших, напружено всміхнувшись): Справді, панове, розмова наша виходить ніби Ібсен. Що ж робити? Наше бідне покоління стільки вже ганьби прийняло за необачність, егоїзм, що нарешті задумало поправити свою репутацію й поставило ребром питання про спадковість. Це, панове, варто давньої християнської і філософської моралі. Закон причинности, спадковість, виродження, — от наші нові боги . . .

Орест: Веселий Олімп, нема що казати!

Любов (не зважаючи на слова Ореста): Спадок — це фатум, це мойра, це бог, що мститься до чотирнадцятого коліна. На кого ж він наложити важку руку, той мусить пам'ятати, що за одну хвилину його солодкої втіхи ціле безневинне покоління заплатить страшною ціною. Це, панове, така відповідальність . . .

Орест: Між нашими богами є закон причинности, а він виключає всяку думку про повинність і відповідальність.

Мілевський: Що нам до невідомих поколінь, аби скрасить своє життя!

Острожин: Ми мусимо дбати тільки про своє власне „я” і прислухатись до його емоцій.

Саня: Що там думати про тих, кого нема на світі? „Що нема нігде нічого”, як каже моя служниця . . .

Мілевський: Як мило ви це сказали!

Саня: Та й, нарешті, за віщо я маю каратись за других? Відцуратись радощів життя з-за других — це тяжка кара. Пам'ятати про різні спадки варто хіба задля себе, щоб своє здоров'я берегти, жити гігієнічно . . .

Любов (перебиває, наслідуючи Санін тон): І отруїти вкінці вже й так отруєне життя. Ні, Саню, ради цього не варт. „Ніж доходить на лютім, повільнім вогні, краще блиснути раз і згоріти!”

(Орест дивиться на неї з докором й хитає головою).

Любов (раптом сміється): Ну от, який ви смішний, Оресте, дивитесь на мене, як тьотя Ліпа! . .

У ПУЩІ

Уривок з III. дії драматичної поеми

Антоніо:

Се студія мистцева? Ні, се пустка!
Се не подібне до світлиці тої
Рікардо молодого, де, бувало,
і музи й грації єднались любо.
Стоїть якась фігура одинока,
мов пам'ятник могильний, а до неї
кісткяк сміється реготом безгучним.
Невже й мешканець хати їй під стать?
Се страшно й здумати!..
(На порозі з'являється Річард; побачивши
Антонія, жахається).

Річард:

Небесна сило!

Мессер Антоніо... Я стратив розум!
Се привид!

А.: Не жахайтесь, любий друже!

Постарів Тоніо, та ще живий,
ще й хоче торг у вас тут оживити.

Р.: (спочатку без слів гаряче вітається з ним):
Шановний друже! Се ж у мене в хаті
зійшло весело сонце італьянське!

А.: Се в пору, бо таки у вас темненько.
(Річард кидається запалювати більше світла.
В одчинене вікно раптом вривається голосний
гук органа).

А.: Що се таке? Gloria in excelsis? (Слава на вершинах)
Що за музика?

Р.: Тут близенько церква.

А.: (прислухається).

Тутешній органіста гарно грає.

Р.: На всю колонію артист єдиний.

А.: Я бачу, ви навчилися покори,
як справжній пуританин.

Р.: Не покора,
а щира правда. Тут нема артиста
окрім того, що грає там у церкві.

- А.: Та ще господаря сієї хати?
- Р.: Я тут не артист. Був ганчарем
і муляром, тепер учителюю.
- А.: З konieczности бере артист роботу,
яку прийдеться. Навіть Аполлон
узявся раз до мулярської праці.
- Р.: Якби згубив кітару Аполлон
і стратив голос, мурував би тільки,
то певне б звався муляром, не богом.
- А.: Гай, гай, маестро! Се ж ота покора,
що гідна гордощів. Чи я ж повірю,
щоб справді ви могли згубити в пущах
Нової Англії талан ваш?
- Р.: Мій талан?
Ох, як давно не чув я сього слова!
Мессер Антонію, вам я скажу
те, що й промовить важко . . . Мій талан
тепер мені здається метеором,
що вже погас. Блиснув він так раптово,
не дав ні світла, ні тепла . . .
- А.: Адже ж він
всім погляд зчарував, хто тільки бачив
його блискучий лет.
- Р.: Та хто ж те бачив?
- А.: Ми, академія, венецький цвіт.
- Р.: Прийшли до мене ви, мов Одисей,
що викликав з Еребу Ахілеса
умерлого і розмовляв з марою
про давні справи, про геройські вчинки.
Між мертвим і живим лежав поріг
Еребової брами, а розмова
безкровній тіні жалю завдала,
що аж заплакали погаслі очі . . .
Академія мистецтва!
То інший світ, тепер чужий для мене.
- А.: Він міг би бути вашим. Ви, маестро,
в Італії були б не метеором.
У нас ви б стали другим Бонаротті
і дорівняли б славі Донателля.
- Р.: Я пізнаю концентті італьянські.

А.: Се не концетті, ні, не компліменти,
я тільки те кажу, що пам'ять каже,
вона ж усе те вірно доховала,
що ви колись творили й говорили.

Р.: Що говорив, того вже й не згадаю.

А.: Хто в нашому ценакольо (їдальні), бувало,
так високо здіймав просвітле чоло,
так весело злотистим кубком брязкав,
так голосно гукав: „Хай живе мистецтво!”
найголосніш од всіх?

Р.: Те все минуло.

Геть розкотились золотії кубки
і сохне марно добреє вино,
а чоло молодече похилилось
і помарніло.

А.: Що вам не дає
в Італію вернутись, в край щасливий,
де лаври й мірти путь вам устилали?

Р.: І там були не тільки лаври й мірти, —
були ще й інквізиції декрети.
Ви чейже пам'ятаєте?

А.: Не бійтесь,
тепер часи змінились.

Р.: (сумно). Так, змінились,
не буде ні декретів, ані лаврів.

А.: Така розмова і сумна й даремна.
Ви краще покажіть мені роботу, —
не вірю я, щоб не було її.
Хоч би артисту руки відрубали,
він все таки творить не перестане.

Р.: Нема чого показувати багато.
Хіба оце... (Іде й розкриває статую).

Ви в нас, шановний друже,
були здавен „над хистами суддя”.

Тепер од вас я ви року чекаю.

Не знаєте, як дорогий для мене
І присуд ваш, і кожне ваше слово!
Так, мов я досі був десь у пустині,
де й голосу людського не чував,
а тут одразу чую рідну мову.

Хіба ж вона не буде дорогою,

- хоч би у ній почув я смертний вирок?
- А.: Про смертні вироки нема і речі.
Nunc delectandum est. (Тепер треба налюбуватись).
(Довго й уважно дивиться на статую.
Річард тривожно стежить за його поглядом).
Скажіть, маестро,
коли ви почали отсей утвір?
- Р.: Коли почав? Не знаю, як сказати:
в Венеції з'явилась перша думка.
Я вже тоді робив маленькі проби,
бо скрізь мені отся ідея мріла,
де б я не був. Колись у Масачусеті
зробив я статую... її нема.
- А.: А де ж вона?
- Р.: Велика ласка буде
не вимагати відповіді на се.
- А.: А се ви хутко маєте скінчити?
- Р.: Раніше, мабуть, путь моя скінчиться.
- А.: Се буде шкода. Статуя хороша.
Хоч, як то кажуть, трохи tormentata (вимучена).
- Р.: Не диво... Сам я вимучений вкрай.
- А.: Так не беріте слів моїх, маестро.
Я, друже, сим сказати не хтів, що вам
вже справді сили творчої бракує,
а тільки те, що ви дали над нею
запанувати розмислу, що видно
вагання в сьому творові... (Замовкає,
шукаючи виразу своїй думці).
- Р.: Мессер,
не жалуйте: я не прошу пощади.
- А.: (Намагаючись сховати ніяковість).
Та вам у ній нема й потреби, друже.
Се ж критика, а критика, звичайно,
ускіплива, часами то й над міру...
Пригадую, ви тількищо казали,
що мали проб чимало. Я хотів би
їх порівняти до статуї сієї.
- Р.: (іде і достає з шафи маленьку фігурку воскову).
Отсе одна зосталася від них,
і ту я виніс, наче тіло друга,
убитого в останнім бойовиську.

- А.: (придивляється до фігурки; обличчя його хутко приймає екстатичний вираз).
Маестро! Слухайте! Та се ж перлина!
Се ж гріх — таке од світа заховати!
Ви — пуританин, ви зросли на текстах,
а притчу про таланти і забули.
- Р.: Шановний друже, я ту притчу знаю,
аж надто визнавав...
- А.: На ймення Аполлона
і всіх Камен! Скажіть мені, маестро,
коли ви утворили сю перлину?
- Р.: Та ще в Венеції. Я потім трохи
переробив обличчя їй.
- А.: Здається,
сей ваш утвір скидається з фігури
на Кароліну д'Орсі.
- Р.: Може бути.
- А.: Не дарма ж то чужинець геніяльний
до італіянки залицявся!
- Р.: Ні,
ви помиляєтесь. Не залицявся.
Релігії краси при ній я вчився.
Якісь зальоти я вважав би просто
за профанацію (пониження).
- А.: Сама синьйора
(становить тим часом фігурку на стіл коло себе)
десь не такої думки про зальоти, —
у неї завжди три зальотники,
крім чоловіка.
- Р.: Замужем вона?
- А.: Давно. За тим гладким, багатим Фяскі.
- Р.: Вона й тепер так ідеально гарна?
- А.: Тримається незгірш. Хоч, звісно, літа.
- Р.: Мессер Антоніо, навіщо ви
мені се розказали?
- А.: Любий друже!
Нехай вас не вража мій розповідок,
оте, що я вам розказав — життя,
а се, що тут мене чарус —
(показує на фігурку!) мрія.
Життя і мрія в згоді не бувають

і вічно борються, хоч миру прагнуть.
В наслідок боротьби — життя минає,
а мрія застається. Се ж то й значить:
Pereat mundus, fiat ars (Хай гине світ,
хай буде мистецтво)! (показує на девіз,
виписаний на п'єдесталі фігурки).
(Річард не відповідає на се і задумується).

А.: (бере Річарда за руку). Маестро!
Як другові, артистові, раджу вам,
прошу і заклинаю вашим хистом:
верніться бо в Італію! Я певен,
там оживуть і мрії ваші й слава,
і розцвіте талан під нашим небом.
Мій корабель до вашої послуги
з господарем його. (Кладе собі руку
до серця і вклоняється Річардові).

Р.: Спасибі, друже,
хоч я прийняти не можу призовлення;
пробачте ви мені і зрозумійте.
Хоч ясне ваше сонце італ'янське, —
осліплого воно не просвітить,
а сльози викличе з очей незрячих.
Тепер вже пізно. Як мені вернутись
в той край, де бачили мене колись
у розцвіті, де всі колись на мене
великі надії покладали?
Що ж я там покажу? Чим похвалюся?
Так я почав (показує на фігурку) і ось, як я
[скінчив!]

(Показує на статую).
Ні, після сього вже не воскресають!
Ви кличете мене на корабель?
Ні, друже, не беріть з собою трупа,
се, кажуть мореходці, не годиться...
(Гірко усміхається).

Чоловік (увиходить):

Шановний пане! Може ваша ласка
до збору в дім громадський завітати,
щоб діло завершити.

А.: Зараз буду! (Чоловік виходить).
Я мушу йти, а там час і в дорогу, —

я вже давно по Новім Світі їжджу,
а до Старого путь назад чимала —
баритися не можна мореходцям.
Так що ж, маестро?

Р.: Тяжко знов казати

те, що не легко вимовить і раз...
Вклоніться там Венеції від мене
і скульптурам, хто з них ще не забув
товариша. Сінйорі Кароліні
перекажіть, як зайде річ про мене,
привіт мій вдячний і глибоку шану.
З усіх людей, яких я знав на світі,
вона мені в житті дала найбільше, —
вона дала мені найкращу мрію.
Хай Бог її благословить за те!
А вам, шановний друже, щира дяка
за вашу приязнь.

А.: Шкода, що вона
не придалась ні на що вам, мій друже!
(Стискають руки, Антонію подається йти).

Р.: Мессер Антоніо!

А.: Що, любий друже?

Р.: (дає йому фігурку).
Візьміть сю „мрію”, хай вона іде
в святу країну, що її зродила.
Не хочу я загинути з душею.
Візьміть її, постановіть її
там, де колись мене квітчали лавром,
і всім скажіть: „Се Річарда душа”!
(Антоніо бере поважно, мов релігійно,
фігурку до рук. Мовчазні поклони.
Антоніо виходить).

Р.: (сам).

Душа моя за океан полине,
а я зостануся бездушним тілом,
серед костей, з потворою сією
мертворожденною. (До статуї). Яка бридка!
Ненавиджу тебе! Горить лице
від сорому, що показав тебе!..
Так згинь же проклята, зо мною вкупі!
Не хочу я себе переживати!

Хай згине все і сліду не лишиться!
(Замахується, щоб скинути статую з п'єдесталу,
але спускає руки).
Ні, не здійметься рука на тебе,
дитя моєї розпачі й туги.
І жаль мені тебе, так тяжко жаль,
мов батькові нещасного дитяти,
що вічною калікою вродилось...
(Чутно орган, грає Requiem (Вічная пам'ять)).

БОЯРИНЯ

Виймок з драматичної поеми ч. III.

Дальня кімната у горішньому поверсі в Степановім домі.

Степан (уводить гостя козака):

Ось тута поговорим, пане-брате,
бо знаєш, там... тут буде захисніше.
(Оглядає сіни через двері, потім замикає
двері на замок і зачиняє вікна. Сідає з гостем
далі від дверей. Розмова ведеться не голосно).
Великі чиняться там кривди, кажеш?

Гість:

Та там такі напасті, що крий Боже!
І просвітку нікому не дають
московські посіпаки! Все нам в очі
тією присягою тичуть...

С.: Правда,
що присяга таки велика річ.

Г.: (голосніше).

Чому ж вони сами забули Бога?

С.: Помалу, пане-брате, ще підслуха
який слуга.

Г.: Та правда... я й забув...
(Тихше). Ми присяги не хочемо ламати,
але нехай же цар нас оборонить
від тої галичі.

С.: То трудна справа.
Адже когось він там держати мусить
для нагляду, а всі ті воєводи
один від одного не ліпші. Звісно,
за ними й інші всі порозпускались...

- Г.: Послав би цар з українців кого,
в Москві ж тут є такі, от хоч би й ти,
що здавна і цареві служать вірно,
і рідний звичай вміють шанувати.
- С.: Нас не пошлють . . .
- Г.: Чому?
- С.: Бо нам не вірять.
- Г.: Отак! Та ви ж тут наче всі у ласці!
- С.: То тут на очах, а з очей спустити
нас надовго не зважаться. Так, часом,
не надовго послами посилають,
і не самих, а вкупі з москалями . . .
Щоб воєводами настановити,
того не буде й зроду!
- Г.: Не здивуйте ж,
як ми відкинемось до Дорошенка!
- С.: (робить рух рукою, мов хоче гостеві
затулити вуста).
Крий Боже, пане-брате, що ти кажеш?
- Г.: (схаменувшись).
Так часом зірветься з досади слово . . .
Найгірше, пане-брате, догаряє
оте, що нам не вірять . . . Мій свояк,
Чорненко, знаєш?
(Степан потакує головою).
Так був уклепався,
що ледве-ледве вирвався з душею!
- С.: Чорненко? Він, здається, з найвірніших
царевих приятелів.
- Г.: То-то й ба!
А хтось там наклепав при воєводі,
що ніби він послав у Чигирин
листа якогось. От було біди!
Що жінка плакала, в ногах валялась
у воєводи . . .
- С.: (гірко всміхнувшись). Є прислів'я, брате:
„Москва сльозам не вірить”.
- Г.: Щира правда!
- Проте знайшлись такі, що помогли . . .
- С.: Се хто ж?

- Г.: Побрязкачі.
- С.: Хіба, що так!
(Мовчання).
- Г.: Вже так, що цупко затягли супоню
на наших боках... А проте є люди,
що не бояться, йдуть, мов на одчай,
бо сказано, терпець їм увірвався!
(Присунувшись зовсім близьенько
до Степана, говорить пошепки).
Дівчата наші, — декотрі ще вкупі
були з дружиною твоєю в братстві, —
гуртом пошили корогву й послали
у Чигирин... звичайне, крадькома...
Іван, твій шурин, сам її одвозив...
Ніхто не знає ще. Якби дізнались,
то страшно здумати, що б там було!
(Одсунувшись, трохи голосніше).
Отак, як бач, одважуються люди...
(Степан в мовчазній задумі сіпає кінець
свого пояса. Гість устає).
Що ж, пане-брате, то нема надії
полегкості дістати від царя?
- С.: (отямившись з задуми, теж устає).
О ні, чому ж, я спробую. От згодом
в царя я буду на малій беседі.
Як буде він під чаркою, то може
я догожу йому, він часом любить
пісень „черкаських” слухати та жартів,
та всяких теревенів, не без того,
що й тропака звелить потанцювати.
- Г.: Ото! Хіба ти в нього пахоля?
- С.: Ба, знаєш, як то кажуть: „скажи, враже,
як пан накаже”... Та ладен я, брате,
уже хоч би й на голові ходити,
аби чогось добути для тебе
та для України. Дай мені супліку,
оту, що ти приготував цареві, —
як влучу слухний час, то я подам
до власних рук йому.
- Г.: (виймає загорнений у хустину папір з печатками).
Ось, пане-брате.

Хай Бог тобі поможе! Не минути
розливу крові, як тільки
супліка сая марна буде.

С.: Боже,
не допусти!

Г.: Бувай здоров. Піду вже.

С.: Хай Бог тебе провадить, пане-брате.
(Чоломкаються, гість виходить).

Оксана (швиденько увіходить з інших дверей
швидким кроком):

А я тебе, Степане, скрізь шукаю.

С.: Що там таке?

О.: Порадитися треба.
Мені Яхненко тут листа привіз
від братчиці-товаришки.

С.: (з поспіхом). Де лист?
Його спалити треба!

О.: Бог з тобою!
Чому спалити? То вона прохас,
щоб я по змозі грошей їй послала,
якусь вона потребу має пильну.

С.: Не посилай. Крий Боже! І не думай!

О.: Та що тобі Біг дав? Я й не гадала,
що ти такий скупий. Коли вже так —
я з посагу свого послати можу.

С.: Та я не грошей жалую, Оксано.

О.: А чом же ти не хочеш?

С.: Небезпечно.
(Нахилившись до неї, зовсім нишком).
Вони там з Дорошенком накладають...

О.: (здивована мовчить, потім загадково усміхається).
Ну, що ж, так може й треба.

С.: Схаменися!

Ти ж так боялася розливу крові,
а ся війна найпаче братовбійна,
що Дорошенко зняв на Україні, —
тож він татар на поміч присєднав
і платить їм ясирем християнським.

- О.: (сідає мов знесилена на ослін і спирається на стіл).
Скрізь горе, скрізь, куди не обернися...
Татари там... татари й тут...
- С.: Оксано!
Що мариться тобі? Татари тут?
- О.: А що ж? Хіба ж я тут не як татарка
сiju в неволі? Ти хіба не ходиш
під ноги слатися своєму пану,
мов ханові. Скрізь палі, канчуки...
холопів продають... Чим не татари?
- С.: Тут віра християнська.
- О.: Тільки ж віра!
Та й то... прийду до церкви — прости Боже! —
я тут і Служби щось не пізнаю:
заводять якось, хто зна й по-якому...
- С.: Оксано, се вже гріх!
- О.: Ой, чоловіче!...
Та й осоружна ж ся мені Москва!
(Схиляється головою до стола).
- С.: (сумно стоїть над нею).
Я так і знав... Хіба ж я не казав,
що я тобі нічого дати не можу
тут на чужині?
- О.: (кидається до нього). Ні, моє кохання!
Се я недобра! Так немов не знаю,
що бідний мій голубонько страждає
за всіх найгірше, — треба ж завдавати
жалю ще більше!
(Степан пригортає її).
Ну, скажи, мій любий,
чи довго нам ще мучитися так?
- С.: (зідхнувши). Бог знає, серденько!
- О.: Невже й загинем
у сій неволі?
- С.: Май надію в Бозі,
що якось може зміняться часи.
Коли б утихомирилося трохи
там на Україні, попрошу царя,
щоб відпустив мене хоч у гостину.

О.: Тепер ніяк не можна?

С.: Ні, єдина,
тепер нема що й думати! От саме
я маю до царя супліку нести,
що люди з України привезли,
жаліються на утиски, на кривди...
Я маю боронити ту супліку,
то вже ж не час проситися з Москви.
„От, скажуть, речі солодко розводить,
а сам в ліс дивиться”. Тепер, Оксано,
нам треба стерегтися так, „щоб муха
не підточила носа”, як то кажуть.
Крий Боже, схибити в чому, — пропала
вся наша справа і громадська вкупі.

О.: Ну, як його ще більше стерегтися?
Вже й так немов замазались у піч!

С.: Та от, наприклад, ти послати хочеш
ті гроші братчиці...

О.: (спустивши очі). Вже не пошлю.
Нехай пробачить, що ж, коли не змога...
Я напишу їй...

С.: Краще не пиши
нічого, серце.

О.: Як же так, Степане?
Се ж навіть незвичайно!

С.: Як листа
десь перехоплять — чи то раз бувало? —
то ще готові взяти на тортури,
як викриють ту справу з Дорошенком,
щоб ти призналася, в чім накладала
з товаришками...

О.: Я перекажу
через Яхненка...

С.: Мушу я просити,
щоб ти його у нас тут не приймала.

О.: Та я ж його просила, щоб прийшов!
Вже ж не прогнати!

С.: Накажи слугою,
що ти нездужаєш.

О.: Не випадає.

- С.: Як хочеш. Тільки, як візьмуть „на дибу”,
то вже не жалуй!
- О.: Звідки вже й „на дибу”?
- С.: А що ж ти думаєш? За тим Яхненком
шпиги московські цілим роєм ходять.
Я знаю їх.
- О.: (зажурена). Так я й не передам
родині ні листів, ні подарунків...
- С.: Та знаєш, люба, покищо, то й краще б
не озиватись, надто до Івана,
бо він в непевні справи устряває.
- О.: До брата рідного не озиватись?
(У неї стають сльози в очах).
- С.: Се ж не навіки, рибонько, тим часом,
поки утихомириться... (Знов пригортає її).
- О.: (не відповідаючи на пестоші, безвиразно).
Гаразд,
нікому не писатиму. Нащо?
(Оксана виходить).

Завдання й запитання: Учні прочитають „Бояриню” в оригіналі та дадуть письмові відповіді на такі питання й теми:

1. Причини хвороби ностальгії в героїні драми. 2. Характеристика доби Руїни в історії України. 3. Розвій акції в драматичній поемі „Бояриня”. 4. Характеристика Степана та його матері.

На підставі прочитаних в Хрестоматії уривків з творів Лесі Українки учні напишуть реферати на такі теми:

5. Лесині ідеали. 6. Символіка в „Лісовій пісні”. 7. Найкращі вислови, записані в зшитку, з творів Лесі Українки. 8. Збірка перенесень (метафор), уосіблень (персоніфікацій), метонімії, записаних при читанні Лесиних творів. 9. Форма й зміст веснянок з „Лісової пісні”. 10. Зміст діалогу між Річардом і Антоніо в драматичній поемі „У пущі”.

Богдан Лепкий (1872-1941)

НА СВЯТИЙ ВЕЧІР

Смеркається. Ослизлий день
Між мурами конає.
В печі червоний блис огонь,
А в сінях вітер грає.

Той тихий і сумний настрій
Несе мене світами,
І я лечу на крилах мрій
До батька і до мами.

Сніжок паде, як срібний пух,
Мороз малює квіти;
Накритий стіл, в куті дідуж,
Пустують в сіні діти.

Знайшли собі свистун горіх
І свищать в перегони;
Ляцить в ухах діточий сміх,
З дзвіниці дзвонять дзвони.

Гей, кілька то минуло літ!
А я так добре чую
Кожухів шелест, скрип чобіт
І щирі пісню тую.

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою,
А я все пам'ятаю вас,
Як йдете з колядою.

Ще й нині чую, як Юрко
Співає: „Бог Предвічний”,
Як сопраном пищить Федько,
Баском реве Зарічний.

Чи й нині мерехтять зірки
Над хатою старою?..
Гей, краю мій, не знаєш ти,
Як тужу за тобою!

І В МЕНЕ БУВ СВІЙ РІДНИЙ КРАЙ

І в мене був свій рідний край,
Цвіли там квіти у діброві,
Шумів тасмну пісню гай,
Збіжжя стелилися чудові
На паску і на коровай...
І в мене був свій рідний край.

А нині там земля порита,
Біля рова стрілецький рів;
Квітки столочили копита,
Ліс потсрощений зчорнів,
Пшениця ніби градом збита —
Щаслив, хто бачив і не здурів!

Скрипливий наболілий спів,
Такий, як хлопські груди.
Та хто його раз зрозумів, —
До смерти не забуде.

Ще й нині бачу, як Федір
„Вінчованє” голосить.
Бтворились двері нароствір
І батько в хату просить.

І починається річна
У пан-отця гостина.
Ціле село єднається,
Немов одна родина.

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою,
Гей, що чувати там у вас?
Чи йдете з колядою?

Чи ще живий Федір, Юрко,
І мій сусід Зарічний?
Чи й нині, як колись, давно,
Співають: „Бог Предвічний?”

І в мене був свій рідний
[край, —
Хати в садочках потопали;
Коли настав чудовий май
І соловейки заспівали,
Здавалось не земля, а рай.
І в мене був свій рідний край!

А нині з сіл сліду немає, —
Де хочеш, вітре, там гуляй.
З могили череп визирає,
Хрести стоять, як чорний гай,
Між ними смуток похожає,
І сльози ллються, як Дунай.

О краю мій! Свята руїно,
Новітня Трос в попелах!
Перед тобою гну коліно
І кличу: Боже в небесах,
За кров, за муки, за руїну,
Верни нам, Боже, Україну!

Верни нам прежню нашу волю,
І добре ім'я нам верни,
Людською кривдою важкою
Землі святої не скверни, —
Досить вже кривди, муки
[й болю —
Верни нам Вітчину, зерни!

СОТНИКІВНА

Історична картина. (Уривок)

(Олеся і старий дід Авдій озирають босвище).

Хвилину не бачила нічого. З болот піднімалася імла, її місце курява й пилюга займала, після кожного вистрілу дими великими брудними ганчірками снувалися. Ніби весь копіт, весь дим з-понад Десни, Сейму і Сосниці в туя долину збігся і великою, могутною, сивою, аж чорною хмарою понад нею повис. Аж повіяв вітер від сходу і туя хмару трохи на захід посунув.

Тоді Олеся побачила вузьку, синю стрічку, що аж по видно-круг химерними закрутами викрūчувалася. А як гаразд у туя стрічку вдивилася, то завважила, що в одному місці крізь неї ніби гадюка довга, груба, різноцвітна перевалювалася. То червоні, то жовті цятки і перстені на тій гадюці вилискувалися, то грубшала вона, то знов тоншим валком витягалася, іноді таким тоненьким, що здавалося, ось-ось прорветься.

Іноді та потвора спинялася і тоді ригала наперед себе вогнем, сіркою, димом, як гаспид на образі страшного суду під окапом церковним.

„Бачиш, дитино?“ — спитався дідусь.

„Бачу“, — відповіла Оріся. „Що це таке?“

„Москалі крізь Сосницю по мості переходять“.

Олеся очі туди вп'ялила.

„І багато ж бо їх!“ — аж крикнула тривожно.

„А вже ж що не мало. Тисяч з тридцять, коли не більше. Пожарський половину московської армії з-під Конотопу проти них двигнув“.

„А наші де?“

„Наших звідци не видно. Гетьман головні свої сили перед москалями у захисточку добромυ заховав, а татари направо до урочища Торговиці пішли“.

„Боже ти мій! Звідки тих москалів стільки назбиралося! Так вони наших заллють!”

І дійсно, москалі крізь Сосницю перейшовши, по широкій долині розливалися. Ніби тая гадинка крізь річку переповзла і тепер по зелених луках крутилася, перстенилася, скрутами грубими, важкими на супочинок лягала.

Це Пожарський полчища свої боєвим строєм порядкував, гармати на вигідні позиції підкочував.

Ще сонце не сходило, ще навіть не розвиднювалося, як він тую роботу почав, а все ще військо його плило і плило, ніби долину цілу затопити взялося.

Олеся дивилася на цей перехід і турботно зідхала. Її конюх і собі на дерево ще вище від неї виліз. Старші діди біля коней залишилися.

В цей мент, як козаки ровом до мосту під проводом молодшого Гуляницького наближались, на долині ніби буря звіялася. Щось загуло, зашуміло, заграло, заготовіло. Це гетьман з кількома тисячами козаків на армію князя Пожарського, що перейшовши через Сосницю до бою готовилася, в божевільному розгоні наскакував. Блискали шаблі, як крила маяли рукави різноцвітних контушів, тисячами блискучих язиків кінці списів повітря перед собою кололи...

„Ось-ось і ударяться!”

Олеся до дідуся притулилася. „Наші йдуть!” — прошепотіла. „Наші...” — відповів, зідхаючи дідусь. Він, хоч колишній козак, до атаків кінниці привиклий, не міг спокійно дивитися на цей божевільний гін. Кілька тисяч козаків і поляків на кількадесят тисяч московської армії неслося. Що це гетьманові до голови прийшло? Він же не молодик, не новик у воєнному ремесві, як він може щонайкращу свою кінницю на певну погубу вести! І сам він на переді з шаблею на білому коні. Жупан на ньому синій, як те небо над ним і весь він горить, як святий архистратиг Михайло, золотими красками мальований. Шкода і їх і його! Пропадуть, пропадуть до одного!

Нараз ревнули московські гармати, заторохтіли мушкети, світ димами вповився... Олеся очі повіками накрила, — не могла бачити того, що творилося перед нею. Може там, поміж тими вірлами і її батько і Петрусь на певну загибель, в обійми смерті свої летять.

А все ж таки цікавість перемогла. Розплющила зіниці. Боже ти мій! Невже це правда? Невже ж вона від того безнастан-

ного гуку й реву гармат, від того шуму, що мов повинь грізна в долині гоготіла, з ума зійшла! Гетьман перед москалями втік. Перше він як архистратиг перед полками своїми летів, а тепер на тилах, як засць перед хортами шульгає. Москалі нашим на карках сидять... Щораз більше й більше летить їх наздогін. Щораз далше й глибше вдираються в долину, відбиваючися від мосту і від тих позицій, які після переходу заняли були... А гетьман утікає! Боже ти мій, це ж сором, це зневага доброго імени козацького! Олесині очі сльозами зайшли. Таку ж то битву вона бачити хотіла?! Краще б була залишилася в монастирі, волосінницю вдягла, чотки за пояс заткнула! Гетьман Іван Виговський перед москалями з поля бою втікає!

Аж дідусь заспокоїв її: „Побачиш, що це підступ, дитино. Кажу тобі — підступ. Гетьман князя Пожарського від мосту відтягає. Глянь лиш, як далеко вже світліший загнався. Пожарський гаряча голова. Не вдоволиться чимбудь. Він нараз усіх побити хотів би. А що не казав я?! Бач, яку штуку придумав нині гетьман! Не даром він у школі старого Хмеля вчився. І не дурний з нього полководець. Під його булавою і служити не жаль!.. Так їх, чортових синів, так, щоб не налазили на нас...”

За той час, як москалі під проводом Пожарського збитою лавою рушили на кінницю Виговського, гадаючи, що гетьман не сподівався такої великої московської сили, зжахнувся і соромно втікає, за той час Гуляницький зі своїми людьми тим ровом, який вони так справно й скоро вирили, непомітно до самого мосту підступив.

„Ламайте його!” — гукнув. — „Хуткіш, хуткіш!”

Кілька сотень кинулося на довгий, доволі кріпко збудований міст. Сокирники відрубували бальки, теслі зривали поміст, столярі поралися коло поруч. Все те кидали в воду, між палі, так що на ріці виросла гать. За хвилину моста ніби й не було. Вода спинювалася на гаті, але все ще таки протікала.

„Загати її до останку!” — наказав Гуляницький.

Козаки, як муравлі розбіглися здовж річки. Одні косили траву й очерет, другі рубали верболіз та рокиту і все те кидали на гать скоро й справно, ніби вони ніколи іншого діла й не робили. А що Гуляницький мав під рукою людей п'ять тисяч, так Сосниця в один мент спинилася в бігу. Лиш болотнисте корито чорнілося там, де ще перед хвилиною синя струя шуміла. Козацька гадючка геть дочиста воду із Сосниці висмокчала.

І тоді то з п'яти тисяч широких грудей залунав по долині голосний, очайдушний регіт... Козаки свої радості затаїти не вміли...

Пожарський, почувши цей крик на своїх тилах і побачивши за собою козаків, зрозумів підступ. Припинив погоню за гетьманською кіннотою і почав свої полки назад завертати.

Але й гетьман зі своїми теж повернувся. Вже він не зайцем перед Пожарським утікає, але знов як архистратиг на білому коні перед полками своїми за москалями скаче. Жупан на ньому синій, як те небо над ним, чаплине перо на соболевій шапці.

„Наші знов до атаки пішли”, — відідхнула Олесья.

„Наші”... — повторив весело дідусь.

Пожарський, побачивши, що за ним Виговський знов з тими самими силами, що й перше, жене, пробував зупинити полки й прийняти бій. Зупинялися останні лави й робилися першими, налаштувався стрій, артилерія стала знов на козаків палити. Деякі кулі попадали й викликували чималий заколот.

„Ох, дідусю, ох!” — тривожно скрикнула Олесья, бо серце її задрожало за долю своїх лицарів, тих „наших”, що перед хвилюю так гарно, мов вірли легіли.

Але в цей момент вереск, якого вона з роду не чула, наповнив собою всі луги і всі левади, всі поля й гаї, весь красвид по межі виднокруга. Ніби всі чорти вихопилися з пекла і всі душі грішників, які там каралися і з нестямним вереском на погібель світу йшли.

„Дідусю, а це що?” — крикнула й собі Олесья.

„Не бачиш?” — відповів дідусь. — „Татари збоку на ліве московське крило напали. Тут і султан Калга і мурзи Дзяман-Сайдак і Шурин-бей тут. Бачиш, як хмарами стріл москалів обсіпають”.

І дійсно, ніби рої кусливих чмелів татари на Москву стріли свої затруті випускали, півколесом ліве їх крило околюючи.

А на друге крило напірав Виговський.

Хоробрий князь Пожарський не встояв. Даром на породистому коні, не жахаючись ні стрілів татарських, ні козацьких шабель з одного крила на друге перескакував, порядкуючи, захожуючи, картаючи. Тридцятьтисячна московська армія, з двох боків козаками й татарами, як залізними кліщами стиснена, стала подаватися назад.

Та не було куди. Гуляницький греблю, яку так дотепно і скоро збудував, в одному місці якраз проти тилів армії По-

жарського прорвати велів. Відчинилися заставки, бухнула вода і повинню по долині розлилася, широко й далеко, кругом. Спереду ворог, козаки й татари, а ззаду другий, ще гірший, бо непередбачений ворог, — повідь. Москалі опинилися в такій халепі, з якої виходу не було.

Вода, розливаючись по лузі, робила з нього непрохідне bagno. Не котилися гармати, по черево грузли в тім багні коні, як мухи в мазі, піші, в довгих плащах, в чоботях важких, навантажені воєнним тягарем, бовталися, караскалися, як таргани, і — потопали.

Широкі луки понад Сосницею перемінилися в якусь страхотливу китловину, з якої нікому живим виходу не було.

Не хочеш гинути від козацької шаблі, або татарського списа, так пропадай у тому болоті. Гусло воно, бухтіло, кисло від туловищ людських і кінських, як тісто в діжі. Клекотіло, пищало, скавуліло, аж Олеся вуха пальцями закрила, бо зойків тих і того людського, передсмертного скомління слухати не могла.

А гетьман останки московських полків у тую пекельну розчину мечем своїм невпинно, безпощадно вганяв.

„А подошли б вони!“ — гукнув нараз дідусь і стрімголов став спускатися з дуба. Олеся за ним, конюх перший на землю стрибнув, Авдій у стремена скочив.

Ціла валка в один момент на поготові стояла.

Князь Трубецький свіжий полк від Конотопу на підмогу Пожарському вислав. Посувався він пільною, глибоко врізаною дорогою, вивозом так, що здалеку його й не видно було. Там, де дорога не мала досить високих берегів, щоб люди могли сховатися, москалі на черевах повзли. Тому їх наші й не побачили.

Виговський, загнавши москалів у болото і набивши їх та натопивши великі тисячі, кинувся з невеликим відділом за князем Пожарським, котрому все ж таки вдалось вихопитися з того пекла, перебитися з великими стратами крізь козацькі лави і втікати в напрямі Конотопу. Виговський гнав за ним. Відбився від босвища і оп'янілий перемогою та охотою ворожого вождя в свої руки дістати, не бачив, що з боків заходить його цей свіжий полк Трубецького. Ось-ось і попадеться гетьман у два вогні та замість дістати Пожарського в полон, сам стане його бранцем.

Саме того налякався дідусь! Що б не було, треба цей московський полк зупинити. Може, міжтим гетьман упорається

з Пожарським, може козаки або татари побачать небезпеку і наспіють на відсіч, — треба спинити москалів. І дідусь зі своєю невеличкою валкою кинувся в напрямі тієї дороги, котрою наступали москалі. Хто галуззя ламав, хто землю рив і впоперек дороги сипав, досить що за часок провалля широким валом загатили. На щастя, в гайку нарубане дерево стосами поскладане стояло. Розбирали їх і скочували та скидали в рів. А потім і сами за стосами укрилися, мушкети й пістолі на поготові тримаючи. Олесь біля дідуса стояла. Підсипала порошу і поправила скалку. То на гетьмана дивилася, котрий на кількасот кроків перед нею, допавши москалів з Пожарським у хороброму двобою мірявся, то наслухувала тупіт тисячки чобіт, що все ближче й ближче настигали.

„Пали!“ — почула нараз завзятий голос дідуса і потягнула за курок. Залопотіли стріли, як ціпи на тоці, обдало її димом, запахло сіркою, по висках хтось ніби молотом застукав. Ах, як гаряче зробилося нараз! Чого ж ті золоті мужи перед очима літають! Звідки тії червоні колеса беруться! Крутиться світ, підскакує земля: гурра, гурра, гурра!.. Невже це битва, невже ж так виглядає бій?!

Нараз чорно зробилося. На устах почула щось млісне й солодке, по жилах розіллявся вогонь... Де її пістоля? Авдію, порошу підсип! А батько де? Де Петро? Чорно... Невже вона не побачить Богуна? Гарний такий... Де він? Де пістоля? Авдію!!! Чого це дідусь деревляною ногою так голосно тупоче? Годі це стерпіти! Дідусю, не гримай так! Чорно... чорно... чорно...

Ніколи ще сонце не заходило над Конотопом так криваво, як у вівторок, 27 червня ст. ст. 1659 р.

Широка долина між Сеймом і Соснівкою кров'ю спливала. Тридцять тисяч московського трупа на боєвищі лягло. Такої кривавої купелі з роду-віку не бачила тутешня земля. Долину дими смертельною паполомою вкривали. Хмарами галки з усіх сторін налітали, стривожені ластівки стрілками чорними повітря прошибали, що котра крилом води торкнеться, — труп. Журливо кигикають чайки, гнізд своїх у верболозах понад Соснівкою шукаючи. Крізь занавіси димів і крізь чорні хмари галок, що над трупами кричуть, бовваніють вежі далекого конотопського замку і, як ясні зірки, мерехтять золочені хрести на куполах замкової церкви. Боротьба звільна ущухає...

Не діброва це грає, не тирса шумить, не повідь гуде, з усіх сторін з тисячів грудей: „Слава! Слава!” — несеться. Олеся не чує і не бачить того. Над нею висить склепіння келії чернечої, на віконці з дрібними шибками пахнуть у глечиках квіти, в углі перед образом Пречистої вічна лямпадка горить. Ігуменя її рани мастями гоїть, жар зіллям гасить... Аж одного ясного ранку в келію сотник Шелест з осавулом увійшов. Він поблагословив Олесю й Петруся.

Довідка: Богдан Лепкий, народжений в родині священика в Кругульці на Поділлі. Вчився в гімназії в Бережанах, в університетах у Відні, Львові й Кракові. Був гімназійним учителем у Бережанах і Кракові. Від 1926 р. став професором Краківського університету й викладав українську літературу. Його збірки поезій: „Осінь”, „Листки падають”, „Над рікою”, „З глибини душі”, „Поезіє, розрадо одинока”, „Тим, що полягли”. Писав оповідання з життя селян та інтелігенції. Але найбільша його ділянка — то повісті: „Під тихий вечір”, „Сотниківна”, „Крутіж”, „Веселка над пустирем” і інші. Найкраща його історична повість — то „Мазепа” в шести томах і „З-під Полтави до Бендер”, що творить закінчення славної його трилогії.

Повість має таку будову: широке тло, розповідь, що розвивається та закінчується, конфлікти, інтригу, роман, епізоди. Оповідання й нариси короткі, але глибокі змістом.

Василь Стефаник (1871-1936)

ВИВОДИЛИ З СЕЛА

Над заходом червона хмара закаменіла. Довкола неї заря обкинула свої біляві пасма і подобала та хмара на закервлєну голову якогось святого. Із-за тої голови промикалися лучі сонця.

На подвір'ю стояла гурма людей. Від заходу било на них світло, як від червоного каменя — тверде і сталє. З хорім іще сипалося багато народу. Як від умерлого — такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок із обстриженою головою. Всі на него дивилися. Здавалося їм, що та голова, що тепер буяла в кервавім світлі, та має впасти з пліч — десь далеко на цісарську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем впаде на дорогу та буде валятися. Мама стояла на порозі.

„Ти вже йдеш, синку?”

„Йду, мамо”.

„А ти ж на кого нас покидаєш?”

Жінки заплакали, сестри руки заломили, а мама була головою до одвірка.

Підійшов до сина тато.

„Сідаймо, синку, на фіру, бо колію спізнамо”.

„Ще цу ніч переначуй у нас, синку. Я тебе так гірко пістувала, дула-м на ть, як на рану... Я тебе разом з сонцем вірідю і плакати не буду. Переначуй, переначуй, дитинко!”

Бзяла сина за рукави та й повела до хати.

Мир подав ся д воротям. Незабавки вийшла мама з сином. Твар мала бліду, як крейда.

„Синку, — питав ся тато, — а міні хто, небоже, кукурудзки вісапас?”

Хлопи заревіли. Тато впав головою на віз і тряс ся, як лист.

„Гай, ходім”.

Мама не пускала.

„Николайку, та не йди бо! Та заки ти обернеш ся, то поруги в хаті поскривлют си, то вугли погниют. Мене не застанеш уже і відай сам не прийдеш”.

Ймила сина за ноги.

„Воліла бих ть на лаву лагодити!”

Пішли. Хто стояв коло воріт, то йшов рекрута виводити.

Переходили ліс. Листє устелило дорогу. Позагинало ся у мідяні човенця, аби з водою осінню поплисти у ту дорогу за рекрутом. Ліс переймав голос мамин, ніс його у поле, клав на межі, аби знало, що як весна утворить ся, то Николай на нім уже не буде орати.

За лісом стали в поли. Рекрут взяв ся прощати з селом:

„Бувайте здорові і свої і чужі. Як чим докорив-єм, то забудьте, але благословіт у дилеку дорогу”.

Всі поскидали капелюхи.

„Повертай си здоровий назад та не забавльий си”.

Син з татом сіли на фіру. Мама ймила ся руками за колесо.

„Синку, озми мене з собов. А ні, то буду полем бічи направці та й тебе здогоню”.

„Люди добрі, озміт-ко жінку, бо руки собі полomit”.

Люди силоміць відтягли від воза і держали. Фіра рушила.

„Йди здоров, Николаю!” — кричала громада.

Тої ночі сиділа на подвірю стара мама та захриплим голосом заводила:

„Відки тебе візирати, де тебе шукати?!”

Доньки, як зозулі, до неї говорили.

Над ними розстелило ся осіннє склепінє небесне. Звізди мерехтіли, як золоті чічки на гладкім, залізнім тоці.

Завдання: Розкажіть зміст цього оповідання. Які його прикмети?

ВОНА-ЗЕМЛЯ

Присвячую пам'яті мого Батька

То як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще й колиска наверху була. Коні коло возів добрі. А на приспі сиділи старі й молоді, самі незнайомі. То Семен, старий і босий, з черевиками через плечі, сказав:

— Слава Ісусу Христу, люди добрі! Відки ви і як вас маю звати?

— Ми буковинські, війна вігнала нас з дому; я є Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже; а це мої дві невістці з дітьми, та донька, також з дітьми; та хочемо у вас переночувати, як приймете.

— Ночуйте та будьте гостями. Седу я коло вас та побалакаю з вами, а жінка най варит вечерю. Вона в мене друга, молода і годна, як схоче.

— А це в мене перша, вже п'ятьдесят років, як за мною, та тепер здуріла, та поховаю я її дес на розродожу, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, то заніміла. Та сидит отут німа межи внучами...

— Бадю Даниле, не дивуйте! Вона лишила слова свої на вікнах та на золотих образах в свої хаті, то вони, як пташечки, б'ються по порожній хаті, як сироти. Молитви щебечут по вуглах, а баба без них німа буде... А підіт ви до великої хати та перед світлим Николаєм проведіт її молитву; може народитси в ні слово.

То оба старі затягнули бабу перед образи і глосно говорили молитву. Та баба мовчала.

— Загубила вона свої слова коло своїх світих та й там їх відшукає.

Знов на приспі.

— Не моє діло питати, але чого ви кованими та вороними кінями та з дітьми молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковані я склав свої діти, аби їх на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взяли вночі Бог вість кудя, а віта повісили серед села і поклали жовніря, аби хто не поховав, то я відрікси землі та й кров свою наклав на ковані вози, аби ніхто єї не споганив. Царь православний, а ми православні, та й зрада. Це раз; а другий раз — москаль іде і сонце залігає. І Хіна і Сибір та дикий нарід з цілого світа; старих ріжут, молоді жінки гвалтують, а малі діти ведуть у колію та розкидають по пустих землях у далеких царстві... Та вікна в селі посліпли, а дзвони заніміли. Кара Божа спустилася на нас за гріхи цілого світа. І від тяжкої руки Господа милосердного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрещений.

— Кличуть вечеріти, Даниле, а Бога не гнів'їт своїм нерозумним жалем.

— Їжте та досгайте ви, птахи, що летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба покушіймо цєї гиркої та може старі наші плечі від землі відвернутись вгору.

Вечеря немила була нікому, лиш оба діди попивали горілку та також страви не брали в рот.

— Ідіт ви, діти, спати із своїми дітьми, най вам Бог ясні сні намалює, а ми старі ще побудемо.

— Даниле, коби-сте не гнівалися, то я би шос сказав вам.

— Я розум і гнів лишив на своїм подвір'ю; можете мене і вібити, бо я, видите, старий птах та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби єго голова в старім гнізді застигла, як у яру при чужі дорозі.

— Правда, Семене, правда, за це слово я вам дякую...

— Та куди ви си вибрали? За панамі й за жидами? Цісар має для них касу отворену, а вам каса заперта. Як увідете у чужий язик, у великі студені мури, то доля розфурєє вас по каміню і лиш снитись вам буде наша красна земля, руки закостенілі будут з непам'єти сіяти на сміх панам, шо спацірують, яру пшиницу по каміню. Бог не прийме вас до себе з того каміня, але віде перед свої ворота, як вас уб'ють на наші землі. Вертайтись на свою мнєконьку землю, а там буде вас благословити і на шибениці...

— Грішний я, Семенку, грішний перед Богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучерські. Я зараз завертаю вози до схід сонця, аби Бога не гнівити...

— Наше діло з землев; пустиш її, то пропадеш, тримаєш її, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу; ти припадаєш до неї, горбишся, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочуться, як срібні дзвінки, і червоніють, як калина. Не йди, Даниле, з панами та з жидами, не шукай царя, бо тобі царя не треба; все якис прийде до мужика, аби податок брати...

— За ваше слово, Семене, най вам Бог дасть усе найліпше; я вертаю додому, най си діє Божа воля.

— Ідім, Даниле, додому, ідім!

— Ат баба, як вішло на її, то зараз заговорила!

— А тепер пиймо на „будьте здорові”; дай Боже, аби-м лиху годину перебули, а як пімremo, аби наші кости зогнивали на наші землі.

І пили оба діди, та й стара баба з ними, та співали. Баба сиділа всередині та кріпко обіймала обох руками та проводила пісні:

Лишень моя мила,
Як голубка сива,
Вона спати не легась!
Дитину колише,
Дрібне листє пише,
З буйним вітром розмовляє...

Та так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози за-
клекотіли, і Данило вертав додому.

А як сонце сходило, то оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіні через межі далеко по землі.

Довідка: Василь Стефаник — то мистець у зображуванні душевних і суспільних переживань покутських селян. Поруч Марка Черемшини (або Івана Семанюка) та Леся Мартовича, що писали теж новелі, Стефаник — найглибший письменник і знавець душі. В його творах виступає покутський говір. Збірки нарисів: „Синя книжечка”, „Камінний хрест”, „Дорога”, „Кленові листки”, „Моє слово”, „Земля”...

МОЛИТВА В ТЕРПІННІ

Хто на весні життя голубить мрії,
В рожевім сні марного щастя жде,
Прокинеться колись — і не надії,
А нагу правду житні він знайде!

Бо це життя — то труд, не нагорода:
Бо нагорода є за чин, за труд;
Життя — то не перемога, не свобода;
Життя — боротьба! Боротьба свободить з пут.

Тож нести дай з Тобою хрест Твій, Христе,
Щоб досягнути неба нагород;
Погоду духа дай і серце чисте,
Що родяться в боротьбі з терпінь-скорбот.

Я на Твою у всім здаюся волю.
Без жалю буду тонути в сльозах.
З Тобою хрест Твій понесу без болю —
Бо біль терплю, покинувши Твій шлях.

ЗАРВАНІЦЯ

З татарських рук приймав смерть Київ.
Чого живцем вогонь не виїв,
Ішло під меч, ішло в неволю,
Втік лиш один чернець на волю.
Степом, яром, здовж рік лісами,
Як заєць витровлений псами,
Біг не спиняючись на хвилю,
Аж став на галицькім Поділля,
Аж став над Стрипою рікою.
А темна ніч над головою,
У тілі жар, на тілі рани,
Куди не звернеться, не гляне,
Самотно, пусто, мертво, глухо.
Не бачить зір, не чує вухо.
Лиш у блакиті мріють зорі,
Лиш вітер з листям плаче в борі.
Заплакав же й чернець в знесилі:
„О, Ти, що в найприкрішій, хвилі,

Ведеш усіх до свого Сина,
Моя Провіднице єдина,
Вкажи мету моїм дорогам,
Моїм стражданням і тривогам!"
Впав на коліна, серце томить,
А сон підходить, силу ломить.
Заснув сердешний на мураві.
І бачить в сні, немов на яві:
Над ним Пречиста; коло Неї,
Два ангели; в руках лілеї.
Він руку простягає вгору,
Вона край Свого омофору
Йому дає, дає і підносить...
Аж ось і небо землю росить.
Проснувся чернець. Глядить: поляна
Над річкою. А річка зрана
Під ясним сонцем аж палиться,
Зирк на траву — щось в ній блищиться
Іде, криничку бачить чисту,
А над криничкою Пречисту
З малим Дитяточком на лоні.
Пізнав Її в святій іконі.
Впав під іконою святою:
„От тут зрівнявся я з метою!" —
Сказав, — тут я молитись буду,
Щоб на всяк час для всього люду
Моя мета метою стала.
А місце, де крізь сон зарвала
Край риз святих слаба десниця,
Нехай назветься — Зарваниця”.

Довідка: Василь Щурат — глибокий релігійний письменник, професор-україніст в гімназіях та в Таємному українському університеті у Львові.

ОЛЕКСАНДЕР КАНДИБА-ОЛЕСЬ

Олександр Олесь — це наш великий лірик. Його життєві умови не могли розвинути його таланту. Він народився 4 грудня 1878 року на Слобожанщині у верхоріччі Сули, в околиці міста Недригайлова, де його дід був орендарем панського маєтку. В Деркачах під Харковом закінчив середню хліборобську школу, а потім учився у Ветеринарному інституті в Харкові і Петер-

бурзі. Був земським статистиком і ветеринаром у міській різні в Києві, від 1919 р. жив на еміграції у Відні та Празі, де й помер 1944 р. Його перша збірка поезій „З журбою радість обнялась” появилася в січні 1907 р. в Петербурзі накладом видавництва „Будучина”. Громадянство привітало Олеса як поета-громадянина й виразника своїх дум. Схвильоване і розбуджене революцією сприйняло з одушевленням його легкий і музичний вірш. Навіть Сергій Єфремов цитує Олеса: „Вам казано: любіть братів”, погоджується, що від Шевченківського „Послання” українська поезія мало знала таких щиро-поетичних, біблійним патосом обвіяних слів, наче виразу „музи гніву”.

О, СЛОВО РІДНЕ!

О, слово рідне! Орле скутий!	О, слово рідне! Шум дерев!
Чужинцям кинуте на сміх!	Музика зорь блакитнооких,
Співочий грім батьків моїх,	Шовковий спів степів широких,
Дітьми безпам'ятно забутий.	Дніпра між ними левій рев...

О, слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним.

ДЛЯ ВСІХ ТИ МЕРТВА І СМІШНА

Для всіх ти мертва і смішна,
Для всіх ти бідна і нещасна,
Моя Україно прекрасна,
Пісень і волі сторона.

Поглянь: народ твій — раб з рабів,
Чужими й рідними забутий,
Гниє віки в неволі лютій
І віру в долю загубив.

О, дух України, орел!
Дух вільний, смілий і високий,
Злети, стурбуй цей мертвий спокій
І влий життя з своїх джерел.

Мовчиш? Заснув? Ганебно спи...
Ні, певно ти поліг в курганах,
Бо ти не зміг би бути в кайданах,
Як ці невольники — раби...

Ти, дужий в вільності своїй,
Розніс би хмари і тумани,
Розбив би всіх неволь кайдани,
Розбив би... чуєш, краю мій?

ПОДАЙТЕ ВІСТОНЬКУ...

Подайте вістоньку через усі перепони,
Чи в Великодну ніч у нас дзвонили дзвони,
Чи усміхалися і очі і уста,
Чи вірили в воскреслого Христа, —
Подайте вістоньку через усі перепони.

Подайте вістоньку, — чи ще не всі в могилі
Мої брати і сестри милі,
Чи ще розірваний наш стяг
Живе в поранених серцях, —
Подайте вістоньку, чи ще не всі в могилі.

ЖИТА!

Жита! Пригадую...
Як сон... дитячий золотий
Схиляюся і падаю на землю
І серце біля них кладу...
О дорогі мої!
Шуміть мені забуту казку,
П'яніть мене своїм диханням,
Щоб я упився і не знав —
Де зараз я, — чи на чужині,
Чи там, ах там, в краю коханім.
(1919 Баден)

ЖИВИ, УКРАЇНО

Живи, Україно, живи для краси,
Для сили, для правди, для волі!
Шуми, Україно, як рідні ліси,
Як вітер в широкому полі.

До суду тебе не скують ланцюги,
І руки не скрутять ворожі:
Стоять твої вірні сини довкруги
З шаблями в руках на сторожі.

Стоять, присягають тобі на шаблях
І жити, і вмерти з тобою,
І рідні прапори в кривавих боях
Ніколи не вкрити ганьбою.

ЯК ЖИТИ ХОЧЕТЬСЯ!

Як жити хочеться! Несказанно, безмірно...
Не надивився я ні на зелену землю,
Ні на далекі сині небеса.
Я не наслухався ні шуму рік широких,
Ні шелесту лісів дрімучих,
Ні голосу пташок, що вихваляють світ.
Я все життя горів на огнищу людському,
Я все життя неначе був розп'ятий
За злочин чийсь на вічному хресті.
Я все життя збирався тільки жити,
Дивитись, слухати і пити
Нектар із келиха краси...

(1919)

ТАКА ГЛИБОКА ВТОМА

Така глибока втома...
Хотілося б у лісі десь
Забратися в пожовклий лист
І звірем до весни проспати.
Не чути ні пташок, ні вітру...
Нехай метуть сніги всю зиму
І коврою мене вкривають...
Хотілося б, щоб навіть сни не снилися...
Така глибока втома...

Хотілося б прокинутись тоді,
Коли вже струмні потечуть
І серця промені торкнуться,
І збудять разом дерево і звіря...
Заснути б в лісі десь у листях до зими...
Така глибока втома...

(1919)

НАРОДЕ-СТРАДНИКУ

Народе-Страднику, навчи і нас в вигнанні
Любити свій Єрусалим . . .
Навчи в солодкому стражданні
Пройняти серце ним.
Щоб на чужині, над річками,
Поклавши кобзи жалібні,
Ми тихо сходили сльозами
В жалю по рідній стороні.
Народе-Страднику, навчи і нас в вигнанні
Любити свій Єрусалим,
Навчи в солодкому стражданні
Пройняти серце ним.

(1919)

ЯКА КРАСА: ВІДРОДЖЕННЯ КРАЇНИ!

Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут нісся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по-мертвому гудів.

Коли відкільсь взялася міць шалена,
Як буря все живе схопила, пройняла,
І ось дивись — в руках замаяли знамена
І гімн звият співа невільна сторона.

Так спить орел — і враз, розкривши очі,
Побачить світ, красу і простір голубий,
І легко з скель спурхне і в небі заклекоче
Про вільний лет орлів, про ранок золотий.

Так море іноді всю ніч дрімас
І нагло хвилями, як крилами заб'є,
І дивним жемчугом і барвами заграс,
І очі всесвіту до себе прикує.

Летить воно, хвилюється, іллється,
В обіймах соняшних і сяє, і тремтить,
І щастям все життя йому в той мент здається,
І все в путі йому і годить, і щастить.

.

І де взялися ті хвили сніжнобілі,
Хто дивно так навчив їх грати і шуміть?
З яких ясних країн чайки ті прилетіли,
Що вміють ніжно так і плакати, і жаліть?..

Чайки, чайки! Тоді не треба плачу,
Коли іде борня за волю, за життя,
Коли на хмарах я вже дивний відблиск бачу,
І сонця жданого блискуче вороття.

НАШ КРАЙ В НЕВОЛІ

Наш край в неволі і нарузі,
Великі святощі в смітті...
О, в тихих скаргах, в тихій тузі
Заплачте, струни золоті.

Приспіть на мить народні болі,
Людські серця заколишіть...
Дивіться — люд кона в неволі,
В ярмі залізному кричить.

Але послухайте! Погляньте!
Хто топче прапори святі?..
О, струни, грати перестаньте,
Порвіться, струни золоті!

ГРИЦЬКО ЧУПРИНКА

Грицько Чупринка народився у 1879 р. в Гоголеві на Чернігівщині, вчився в рідному місті, а потім у Києві. Захоплений підпільною працею проти царату належав до революційної організації та був ув'язнений у 1905 р. і сидів у Лукіянівській тюрмі, а після звільнення мав заборону повернутися на Чернігівщину; тому перебував у Києві і брав участь у редагуванні та виданні поетичних збірників і „Української Хати”, де поміщував свої блискучі щодо форми поезії. „Розвага”, „Українська Муза”, „Терновий вінок” — то були збірки вибраних віршів різних молодих поетів, модерністів, що захоплювали читачів слуховими враженнями від музичних віршів. Займався тоді теж організуванням Просвіт, драматичними гуртками на своїй рідній Чернігівщині, особливо в добі революції в 1917 р. Служив там у лісництві, а згодом вступив до українського національного війська та був козаком І. українського полку ім. Богдана

Хмельницького. У 1919 р. зорганізував повстання проти большевицької влади на Чернигівщині, був полонений більшовиками і розстріляний 1921 р.

Вже в перших збірках своїх творів „Огнецвіт”, „Метеор”, „Ураган” (1910), „Сон-трава”, „Білий гарт” (1911), „Контрасти” (1912) виявив оригінальне майстерство форми, захоплення природою, чарами кохання, проблемою смерті і загробним життям, вірою в чарівний огнецвіт Купальної ночі, який приносить щастя, а також мотивами громадської національно-патріотичної лірики з образами прекрасного рідного краю.

У 1926 р. видано в Празі збірний том його поезій за редакцією Павла Богацького із вступною статтею Володимира Дорошенка. Тут сказано: „Новиною, що нею блиснула поезія Чупринки, це була її зовнішня музикальність” — що її вражали легкість римів та швидкість і рвачкість ритму. Дзвінкі асонанси, неологізми надавали віршам Чупринки своєрідного стилю, що викликав наслідування серед сучасних йому модерних поетів України. Форма його поезії висловлює рух і звук, а хорей є улюблений його розмір; особливо в дрібних поезіях багато особистих переживань поета. Порівнювано його з французьким поетом Верленом. Дорошенко ділить поезії Чупринки на такі доби: 1901-8 на громадські теми, про боротьбу з лихою годиною, про братерство й волю, про чорний прапор помсти, 2) песимістичні мотиви із зневірою, могильними квітами, тайною життя і смерті, 3) бунт проти міщанства.

З ВІКНА

Зимовий етюд

„Мов пушинки,
Порошинки
На покрівлі,
На будівлі
Ніжно падають сніжинки,
Так легенько
В'ються, в'ються
В сніговій молочній млі,
Мов не хочуть пригорнутись,
Мов бояться доторкнутись
До змертвілої землі, —
Там, де квіти,
Первоцвіти,

Де лілеї,
Орхідеї,
В світлосяйнім колориті
Пишно, ніжно
Розвивались,
Дивовижно
Розцвітались
Під одчиненим вікном,
Там сніжинки, порошинки
Обгорнули всі будинки
Сріблом витканим рядном”.

Сон-трава, 1911.

МОЇ КВІТИ

Під водами теплими
В сонці, в комишах, поміж стеблами
Розцвілися,
Розвилися
Ніжні квіти, пишні квіти, білі квіти водяні.
Обгорнені тінями
Десь на темному дні з баговіннями
Повилися,
Поплелися
Білі квіти, дивні квіти в непрозорій глибині.
Під чорною тугою,
Під нещастям лихим, під наругою
Розцвілися
Розвилися
Ясні мрії, ніжні мрії, вільні думи молоді.
З піснями крилатими
Дивні мрії під тяжкими втратами
Повилися
Поплелися
З колючками, з реп'яхами, наче квіти у воді.

ВЕЛИКИЙ ХРАМ

Огнем небесним осіяний
Велично сяє пишний Храм.
— Прийди ж, мій брате довгожданий...
І друже зраджений, коханий,
Назустріч радісним думкам.

Ввійдіть у Храм цей потихеньку,
Замкніть побожністю уста;
Тут били нашу рідну Неньку!
Ідіть же тихо, помаленьку,
Як потаснці до Христа.

Тут ще в збентеженій уяві
Лунає смертний стогін-гук.
Тут били нашу рідну Неньку!
Ввійдіть же, праві й неправі,
В народний Храм великих мук.

Великих мук борців народних,
Що матір славили своєю,
Що в думках смілих та свободних
Та в почуваннях благородних
Поклали голови в бою.

Тепер велично осіянний
Горить у безлічі огнів
Твій Храм, народе нездоланий, —
Світи ж свої огні, коханий,
Та йди путями без тернів.

ПІСНЯ НОЧІ

День зайнявся! Схід в огні.
Сонце вдарило промінням.
В даліні,
В височині
Ллються хорами пісні
Над недавнім безгомінням.

Ніч таїла все в собі:
Тихий настрій молитовний,
Гніт журби
Без боротьби,
Сон забитої юрби,
І душевний жах безмовний.

Ніч давила нас у тьмі,
Ніч душила гук тривоги.
Ми самі
Були німі,

Навіть дихати грудьми
З повних сил не мали змоги.

Ми стрічали ніч в біді,
Всі заглушені й беззбройні

І бліді
Од давніх дій,
Од провалених надій,
Мали рани незагойні.

День зайнявся! Схід в огні.
Куймо ж щастя, поки видно!

В далині
В височині
Ллються радісно пісні
Так чаруюче й побідно...

Запитання: Якими засобами послуговується поет, щоб надати своїм віршам зовнішньої краси? Виберіть їх з поданих тут віршів та опишіть поетову музику слова. Яких символів уживає поет?

ПАВЛО ТИЧИНА (1891)

Цей поет розпочав свою літературну діяльність у 1913 р., розсипавши свої мистецькі чари по нових формах творчості. У своїх „Сонячних кларнетах” та в „Золотому гомоні” він дав читачеві життя, радість, віру в перемогу правди і майбутність України. Його вірші побудовані на законі доброзвучності та музики слова:

„Гаї шумлять —
Я слухаю, —
Хмарки біжать
Милуюся.
Милуюся, — дивуюся,
Чого в душі моїй
Так весело.
Гей, дзвін гуде —
Іздалеку,
Думки пряде
Над нивами,
Над нивами-приливами,
Купаючи мене,
Мов ластівку.

Я йду, іду —
Зворушений,
Когось все жду —
Співаючи,
Співаючи-кохаючи,
Під тихий шепіт трав
Голублячий.
Щось мріє гай над річкою,
Ген неба край —
Як золото
Мов золото-поколото,
Горить-тремтить ріка,
Як музика.

Велика краса супроводила його молодечі надхненні твори, як, напр., „Скорбна Мати”, елегія на муки Марії-України, „Квітчастий луг”, що відбиває журбу самоти поета. Він стоїть одинокий і молиться немов перед образом Мадонни.

Але ті настрої перед масстатом Вічності змінились у поета на звеличувальні пісні нових володарів.

КВІТЧАСТИЙ ЛУГ

Квітчастий луг і дощик золотий.
А в далині, мов акварелі, —
Примружились гаї, замислились оселі...
Ах, серце, пий!
Повітря — мов прив'ялий трунок.
Це рання осінь шле цілунок
Такий чудовий та сумний.

Стою я сам посеред нив чужих,
Немов покинута офіра.
І слухає мій сум природа. Люба. Щира.
Крізь плач, крізь сміх.
Вона сама — царівна мила —
Не раз свій смуток хоронила
В самій собі, в піснях своїх.

Стою. Молюсь. Так тихо — тихо скрізь, —
Мов перед образом Мадонни.
Лиш від осель пливуть тужні, обнявшись, дзвони, —
Узори слів.
Лише з-над хмар часом прилине
Прощання з літом журавлине —
Погасле, як грезет із риз...

Гей, над дорогою стоїть верба,
Дзвінки дощові струни ловить,
Все вітами хитає наче сумно мовить:
Журба, журба...
Отак роки, отак без краю
На струнах Вічності перебираю
Я, одинокая верба.

СКОРБНА МАТИ

Пам'яті моєї матері.

I

Проходила по полю
Обніжками, межами.
Біль серце опромінив
Блискучими ножами!

Поглянула — скрізь тихо.
Чийсь труп в житах чорніє...
Спросоння колосочки:
Ой, радуйся, Маріє!

Спросоння колосочки:
Побудь, побудь із нами!
Спинилась Божа Мати,
Заплакала сльозами.

Не місяць, і не зорі,
І дніти мов не дніло.
Як страшно!.. людське серце
Докраю обідніло.

II

Проходила по полю —
Зелене зеленіє...
Назустріч Учні Сина:
Возрадуйся, Маріє!

Возрадуйся, Маріє:
Шукаємо Ісуса.
Скажи, як нам простіше
Пройти до Емауса?

Звела Марія руки,
Безкровні, як лілеї:
Не до Юдеї шлях вам,
Вертайте й з Галілеї.

Ідіте на Україну,
Заходьте в кожну хату —
Ачей вам там покажуть
Хоч тінь Його розп'яту.

III

Проходила по полю.
В могилах поле мріє —
Назустріч вітер віє —
Христос воскрес, Маріє!

Христос воскрес? — не чула,
Не відаю, не знаю.
Не будь ніколи раю
У цім кривавім краю.

Христос воскрес, Маріє!
Ми — квіти звіробою,
Із крові тут юрбою
Зросли на полі бою.

Мовчать далекі села,
В могилах поле мріє.
А квітка лебедіє:
О, зглянься хоч Ти, Маріє!

IV

Проходила по полю...
— І цій країні вмерти?
Де Він вродився вдруге, —
Яку любив до смерті?

Поглянула — скрізь тихо.
Бує дике жито.
— Защо Тебе розп'ято?
Защо Тебе убито?

Не витримала суму,
Не витримала муки, —
Упала на обніжок,
Хрестом розп'явши руки!..

Над Нею колосочки
„Ой, радуйся!“ — шептали,
А янголи на небі —
Не чули і не знали.

МИКОЛА ЗЕРОВ

Між останніми поетами неокласиками перше місце займають: Микола Зеров і Максим Рильський. Перший народжений на Полтавщині в 1890 р., закінчив історично-філологічний відділ Київського університету, вчив у гімназіях, в університеті та був засланий на Соловки. Він знаний як творець критичних нарисів про письменників (До джерел) та поезій, а далі перекладів з класичних мов (Камена, Сонетаріум...).

КИЇВ З ЛІВОВОГО БЕРЕГА

Сонет

Вітай, замріяний, золотоголавий
На синіх горах! Загадався — снить...
І не тобі-молодшому — бринить
Червлених наших літ ясна заграва.

Давно в минулім дні твоєї слави,
І плаче дзвонів стоголоса мідь,
Що вже не вернеться щаслива мить
Твого буяння, цвіту і держави.

Але, мандрівниче, тут на пісках стань,
Глянь на химери бароккових бань,
На Шеделя білоколонне диво.

Живе життя і силу ще таїть
Оця гора зелена і дрімлива,
Ця золотом цвяхована блакить.

Запитання: Як представляється Київ з Лівобережжя? Чому поет називає його золотоголавим? (глава — то голова, баня церков). Що вчувається поетові у звуках стоголосої міді дзвонів? Чому поетові здається, що вже не вернеться давнє Києва? Як виявляє він своє захоплення вежею-дзвіницею Києво-Печерської Лаври, що її побудував архітект І. Шедель у 1736-1764 роках? Про яку то силу життя думає поет, що втаєна в зеленій горі Лаври?

ЧИСТИЙ ЧЕТВЕР

Свічки і теплий чад. З високих хор
Лунає спів туги і безнадії;
Навколо нас кати і кустодії,
Синедріон, і кесар, і претор.

Це долі нашої смутний узор.
Для нас на дворищі багаття тліє,
Для нас пересторогу півень піє
І слуг гуде архієрейський хор.

І темний ряд євангельських історій
Звучить, як низка тонких алегорій
Про наші підлі і скупі часи.

А за дверми, на цвинтарі, в притворі
Свічки і дзвін, дитячі голоси
І в теплому повітрі вогні зорі.

(29. IV. 1921)

ТО БУВ...

То був щасливий, десятилітній сон.
Так повно кров у жилах пульсувала,
І екстатичних сонць ясні кружала
Злітали в неба голубий пляфон.

І кожний рік звучав на інший тон,
На кожному дні своя печать лежала,
І доля, бачилось, така тривала,
Не знатиме кінця і перепон.

Вмить розійшлося чарування щасне:
Осінній день, тепло і сонце ясне
Побачили мене сухим стеблом.

Стою німий і жити вже безсилий:
Вся думка з білим і смутним горбом
Немилосердно ранньої могили.

(29. XI. 1934)

Запитання: Чому поет після днів життя жде ранньої могили?

Запитання: Як виглядає тут зображення Страсного Четверга, коли відправляють Христові терпіння (страсті)? Чому поет вбачає в сучасності „підлі і скупі часи”? Чому говорить про катів і сторожу (кустодію) і про синедріон (збір), і кесаря, і претора (цісаря, його почот)?

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

Також Максим Рильський захоплювався старогрецькою поезією, перекладав класиків, мріяв про синю далечінь минулого, співав пісні кохання, прославляв свій садок осінній, перекладав „Пана Тадеуша” А. Міцкевича та писав поему „Марина”, що оспівувала нещасну долю дівчини з доби кріпаччини. Але прийшов час зміни.

НА БЛИХ ОСТРОВАХ

З моїх думок

Життя іде кудись невинною ходою

І поруч смерть іде,

І трупи скрізь кладе,

Розмахує сталевою косою...

І те, що сяяло і славою й красою

Вкриває забуття...

Куди ж іде життя?

А люди в метушні зростають і вмирають

У вічній боротьбі —

Безсилії раби —

І ненавидять щось, і палко щось кохають,

А те, за що вони і мучаться й страждають,

Укриє забуття...

Куди ж іде життя?

О, чом я не пророк, що сонцеві ясному

У небі стать велів?!

Ах — я не маю слів

І знаю: таємниць у цім житті земному,

Великих таємниць не розгадять нікому...

Життя іде, іде,

І трупи смерть кладе...

ПІД ОСІННІМИ ЗОРЯМИ

Сніг падав безшелесно й рівно,
Туманно танули вогні,
І дальній дзвін стояв так дивно
В незрозумілій тишині.

Ми вдвох ішли й не говорили.
Ти вся засніжена була,
Сніжинки грали і зоріли
Над смутком тихого чола.

І люди млисто пропливали,
Щезали й гасли, як у сні, —
І ми йшли й мети не знали
В вечірній сніжній тишині.

Як Одисей, натомлений блуканням
По морю синьому, я — стомлений життям —
Приліг під тінню осокара старого,
Зарився в листя і забув за все.

Якісь думки — чи тіні їх — снуються
В дрімоті тихій. Листя миготить,
Упав на стовбур білий відблиск сонця,
І комахинка лізе по йому.

І я засну під безтурботний шелест
З надією, що, граючись м'ячем,
Мене розбудить ніжна Навсікая,
Струнка дочка феацького царя.

Завдання: Напишіть розповідь про різні мотиви неокласичної поезії!

ЮРІЙ КЛЕН

Юрій Клен (Освальд Бурггардт), народжений у 1891 р., помер на еміграції в 1948 р. Належав до неоклясиків, в 1937 р. видав збірку „Прокляті роки”, з якої поміщено тут уривок:

„Помолимося за тих, що у розлуці
Помруть, відірвані від рідних хат;
Помолимося за тих, що у розпуці
Вночі гризуть залізні штаби ґрат,
Що душать жаль у невимовній муці,
За тих, кого веде на страту кат.
Над ними, Господи, в небесній тверді
Простри свої долоні милосерді!

Помолимося за тих, кому на герць
Піти не вистачить снаги і сили,
За всіх отих, кого гірка, як смерть,
Недоля під ярмо важке схилила,
Хто чашу горя п'є, налиту вщерть
Вславляючи життя своє немиле.
За тих співців, які за хліб і чай,
Виспівують нам пекло, наче рай.

Бо, може, жереб їх з усіх найгірший:
Вони вславляють тиск чужих долонь,
На самоті ж їм груди дишуть ширше:
Як ніч обвіє пахощами скронь;
Вони складають потай п'яні вірші,
Де плаче сонце... й кидають в огонь.
Не вчує світ: весна крізь ті канцони
Ридає так, що на душі холоне.

Тож ревно помолімося за всіх,
Кого сувора доля не пригорне,
Хто не зазна ні радості, ні втіх,
За всіх, кого нещадно чавлять жорна,
Кому завмер у горлі криком сміх,
Чиї неясні дні, як ночі чорні,
Ти, Боже, їх у темряві не кинь,
Благослови їм шлях серед пустинь.”

Довідка: Знані теж його „Каравели”, „Попіл імперій”, „Спогади про неоклясиків”, нарис. Поміщуємо тут уривок з його новелі: „Яблука”, що визначається легким, принадним стилем

у зображуванні козацького побуту. Ось зміст, що попередить саму новелю:

Молодий козак Антін Перебийніс повертається з Січі додому, де навчився багатьох чеснот: бути чуйним, завжди готовим, щедрим, оборонцем бідних, знедолених, а передусім одчайдушним в захищенні своєї віри. Проїжджаючи пізнім вечором повз багату, обгороджену садибу, побачив приманливі спілі яблука в саду. Не думаючи довго, прив'язав свого коня до явора та перескочив огорожу. В ту ж мить почув звуки клявісину та жіночий голос, що наспівував пісню про нещасну дівчину. Підібрався до вікна, але саме тут попався в руки кремезних велетнів, що повели його до полковника, який не повірив у випадковість цієї пригоди, але підозрівав, що то жених Оксани, Антось. Тому присудив йому вибір: або таки ранком іти до шлюбу з його дочкою, або готуватись до двобою з голодними двірськими вовками. Відповідь повинна наспіти після наради з Оксаною, в якій полон передано козака Антона. Виявилось, що полонений не був її давнім коханням Антосем, який потаємно залицявся до неї шляхом умовлених знаків. Оксана хотіла допомогти козакові та відкрила таємний хідник попід будинок, але тут перехопили його сторожі. Саме тоді зловлено теж її Антосю в саду й випущено.

Тоді тільки помітив він, що Оксана плаче, що ридання стрясає все її тіло. Це його трохи зм'якшило, підійшов і спитав:

— Чого ж ви, панночко, плачете, коли все для вас склалося так гаразд?

— О, як ви мене мусите ненавидіти, — хлипаючи, крізь сльози показала вона.

— Чому ж ненавидіти? — безрадно запитав він.

— Чому? А чи не пішли ви, не заперечуючи, отим підземним ходом, щоб тільки утекти від отого ненависного вам шлюбу? Чи ж не дивилися, як би вискочити вам з вікна? Чи ж не волієте піти у вовчу пащу, аніж під вінець зо мною?

— Таж Антось...

— Хай собі той Антось світ-заочі йде! Не хочу його ні знати, ані бачити.

Перебийносові все в голові переверталось. — Таж я тільки чинив те, що вимагала від мене моя честь лицарська, — лише спромігся він сказати.

— А що та ваша честь лицарська наказує робити козакові, коли дівчина каже, що його кохає, що жити далі не може без нього, та й не хоче; що серце їй розірветься, коли він геть відійде та покине її самотню!

— Оксано! — То був крик тріумфу, що вихопився з грудей юнакові, коли він раптом пригорнув дівчину до себе. А вона все ще хлипала, поклавши голову йому на плече, та то вже радше були сльози щастя. Волосся її запашною хвилию розсипалося йому на руки, він його тихенько пестив і казав їй: „Підемо з тобою до батька твого, удвох йому все з'ясуємо, і все буде гаразд, бож його згоду ми вже наперед маємо”.

— О, який же ти милий та благодійний, — сміючись крізь сльози казала вона йому. Та коли ми підемо до батька, то він справді повірить і тоді попросить у тебе пробачення, а мене примусить чекати, поки з'явиться Антось, який їм висмикнувся сьогодні з тенет.

— Правда твоя, — засміявся він. І коли, обнявшись, вони обоє увійшли до покою батькового, Антін урочисто промовив: — Пане полковнику! Я за ніч надумався і зі щирим серцем і любов'ю беру за дружину вашу доньку.

— Давно би так, — промовив старий: — Чи не простіше було так учора сказати? Отже ходім! Сонце зішло, і панотець певне вже чекає у церкві.

Хвилин за двадцять усі зібралися в полковниковім покої. Господар частував вином, що наливалось в позлотисті пугарі. Пілося за здоров'я молодят. Трьом тут присутнім козакам було трохи ніяково. Один, напівжартома, просив пробачення за „контумелію”, вчора заподіяну пану підхорунжому. Другий, плеснувши Перебийноса по плечу, запевняв, що справу з вовками не треба було аж надто поважно брати, бо полковник в останню хвилину однаково надумався б та мабуть до грецьких календ відклав би змагання. А як би справді прийшло до цього, то напевно не всіх вовків разом, а по одному, щонайбільше по два пускав би на нього. Третій запевняв, що в усьому завинив Макар, отой 16-літній хлопак, що мав доручення стежити за непроханим гостем, який поважився вечорами ходити до паночки. Отой дурний хлопак і запевнив, що заподатливий відвідувач яблуневого садка то Антось Кшетуський. Тому й сталося, мовляв, таке прикре непорозуміння.

Перебийніс казав на те, що найбільше йому дошкуляє думка, що всі присутні одної певне думки, а саме, що він, Антін

Перебийніс, злякавшись вовків, до шлюбу йде. Щоб довести противне, він ще сьогодні, після вінця, готовий приступити до змагання. Зовсім інші причини, про які зараз не хоче говорити, спонукують його принаглити вінчання. Отже, хай вовків ще не ведуть до пивниці.

На це старий засміявся і сказав, що тепер йому, як батькові, належить виключне право визначити день, годину й умови змагання вовчого. Отож, хай ніхто інший тим не турбується.

Ще хвилин за десять усі гуртом рушили до церкви. Похід замикав старий полковник. На півдорозі наздогнав його Макар і, захеканий, заговорив:

— Пане полковнику, пане полковнику! То ж отой молодий, що з панночкою до вінця йде, то ж не є той самий, що заходжував до неї в садок.

Та старий кинув на нього погляд з-під насуплених брів і мовив:

— Та, може, я вже й без тебе дещо розкумекав. А ти, дурню, не встрявай у чужу справу, коли тебе ніхто не питає! ..

Евген Маланюк (1897)

ІСХОД

Не забути тих днів ніколи:
Залишали останній шмат.
Гуркотіли й лякались кола
Під утомлений грім гармат.

Налітали зловісні птахи,
Доганяли сумний похід.
А потяг ридав: На Захід... На Захід...
На Захід...

І услід — реготався Схід.

Роззявляв закривавлену пащу.
П'яний подих нудив, як смерть.
Де ж знайти нам за Тебе кращу
Серцем, повним Тобою вщерть?

1920.

З „ЄВАНГЕЛІЇ ПІЛЬ”

Знову біблія літа розкрила
Сторінки заколосених піль.
Легкий вітер напружує крила
Гнати леготом золото хвиль.

Все забув: мої смутки і скрути,
Мої грішні, бездушні слова, —
Тут на царині, Книгою Рути
Розгортаються справжні жнива.

Про святий пророкуючи голос,
Про Месію над морем пшениць,
Тут дзвенить обітницею колос,
Під косою схиляючись ниць.

Можна смерть лише смертю здолати,
Тільки в цім таємниці буття.
І зерно мусить вмерти, щоб дати
В життєдавчому житі — Життя.

Сонця співом дзвенять гострі коси,
Сонця спів в стиглім золоті нив,
І шумлять під косою покоси,
І в'язальниць доноситься спів.

1924.

СЬОГОДНІ

Знаю — медом сонця, ой, Ладо,
В твоїм древнім тілі — весна.
О, моя степова Елладо,
Ти й тепер антично-ясна.

А між нами простір — гураганом.
Хоч вдихнуть, хоч узріть тебе де б...
Половецьким, хижацьким ханом
Полонив тебе синій степ.

Десь там квітнеш вишневим цвітом,
Десь зідхаш в веснянім чаду,
А мені ти — блакитним мітом
В золотім полудневім меду, —

А мені ти — фатаморгана
На пісках емігрантських Сагар —
Ти, красо землі несказання.
Нам немудрим — даремний дар!

4.IV.1925.

ЛИПЕНЬ

Червоним полум'ям півоній і троянд,
Крихкою пристрастю ірисів ледве-пряних
Пашіло пополудня в квітнику.
А з саду теплий легіт, мов дихання,
Доносив мед розквітлих лип, і липень —
У всій пишноті ніжності, у всій
Розкоші літа степового — млосно
Тремтів, як на високій ноті голос:
Ще мить — і обірветься, і замре...
Але трива блакитна кантилена
Й немає меж, немає їй кінця.

І вірилось, що з тим липневим гимном
Зростатиме затиснуте дихання,
Що медом лип заліпляться каверни,
Що сильні квіти, повні вщерть коханням,
Наллють це тіло спрагою життя —
І наша мати... ще на рік... зостане...
Вона сиділа в квітнику — прозора.
Під скронею, посрібленою вчасно,
В блакитній жилці бивсь нерівний живчик
І зраджував симфонію сухіт,
Що нею двиготіло схудле тіло.
На столику лежав „Кобзар”, розкритий,
Де саме „шелестить пожовкле листя”
(І, дійсно, сторінки були пожовклі
Й притиснуті футляром від пенсне,

Вони — під легіт — злегка шелестіли).
Ще стигло молоко в високій склянці.
Благав даремно випити. „Я — потім”.
І хоч обличчя лагідно всміхалось,
Та очі уникали мого зору:
Були вони злегенька помутнілі
Так, ніби за серпанком вже ховали
Останню мудрість, неземне знаття,
Що тут — кінець, що більше не допоможуть
Ні молоко, від туку — бурштинове,
Ні квіти ці, зомлілі від кохання,
Ні липи, що зідхають теплим медом,
Ні навіть пристрасна потуга липня —
Ця оргія надхненної природи,
Це буйне свято пахоців і барв.

І стомлена цим святом цьогобічним
Без слова, подивившись просто в очі
Й не глянувши на торжество землі, —
Вона пройшла у сутінки кімнати,
Зіпершись на мою змертвілу руку,
Що раптом очутилася від іскри:
То впала яра матірня сльоза.
В кімнаті гостро пахло креозотом.
Задушну сутінь ще тісніш згущало
Олійне сяйво синьої лампадки,
Що в півтьмі цій з'ясовувала все.

А межі шпар невідомкнених віконниць
Палажкотів побідно буйний липень.
Дзвенів нещадно-пожадливий день,
Цілуючи ненатлим сонцем землю,
Безсоромно прекрасну, п'яну землю,
Що з пристрасти і любощів казилась,
Танцюючи розпусно-тучним тілом
Блюзнірський тан розкоші і гріха.

І, обгорнувши зяблі ноги мами,
Я вийшов з склепу чорної кімнати
В вируючий, шалений сонцем день.

Подавсь у сад, де умлівали липи,
Де яблука й морелі наливались,
Де, граючись з байдужно-синім небом
Теж байдуже пливла собі Синюха.
І там, сліпий від гніву, непритомний,
Кидав їм всім образи і прокляття.
Нагадував, що кожен клаптик, кожную
Рослину викохали її руки.
Що це ж вона важкі носила відра —
Синюшною водою поливати.
Що це ж її отут ступали ноги,
Ті ноги, що тепер отам — холонуть...

Сокирою б на цури порубать
Оці пругкі, сочисті дерева!
Сухотами Синюху покарати б,
Щоб висохла і задушила верби
Неплідністю гарячого піску!
Скарати б землетрусом тучну землю,
Щоб лява смертоносна пропалила
На попіл квіти, листя і плоди!
Засипать снігом степову розпусту
Оцього липня, знищити морозом
І вітром в дикий простір розметать!

... Не пам'ятаю, як упав безсило,
І сон зморив надірвану істоту...
Прокинувся я від свіжости трави.

А коли ніч осліпленим Самсоном
Колони дня липневого зламала,
Світ провалився у зоряну безодню, —
Одкрила вікна —

й вічність близька й рідна
Останній віддих мами прийняла.
Я бачив це, вдивлявся — і не повірив,
Що віддих був останній, що — скінчилось,
Що нестерпна в мить оту померла,
І що все те, що бачу, — називають
Безсилим і порожнім словом: смерть.

2-3.X.1931.

Довідка: Євген Маланюк народився 1897 р. в степовій Україні, закінчив реальну школу в Єлисаветі та інженерний факультет Господарської Академії в Подєбрадах. Брав участь у війні за Державність. Від 1921 р. — емігрант. Дотепер вийшли такі збірки його поезій: „Стилєт і Стилос“, „Гербарій“, „Земля й Залізо“, „Земна Мадонна“, „Перстєнь Полікрата“, „Вибрані поезії“, „Влада“, „П'ята симфонія“ (поема) і Поезії в одному томі, Нью Йорк, НТШ, 1954.

Е. Маланюк — то один з найвидатніших сучасних поетів. В його творчості глибокий зміст і класична правильність.

Завдання: 1. В короткій статті напишіть про поетові переживання в елегії „Липень“. 2. Проаналізуйте „Євангелію піль“ та розгорніть символи „заколосєних“ ланів у домовій вправі. 3. Про поезію туги на основі вірша „Сьогодні“ (Нарис).

Богдан Кравців (1904)

СОНЕТИ ОДБИВСЯ Я...

Одбився я від серця Твого й дому,
де юність розцвіла рум'янолиця —
і полонила дні мої в'язниця,
мої дороги в далєч невідому.

Не раз я тугу вговтую й утому,
та спогадом горить і сном все сниться:
далєкий дїм і затишна світлиця
і Ти й казкі Твої мені малому.

Казала Ти: „що не прокляття в бою
лягти від куль, коб тільки, як родився,
злиденно у неволі не вмирав ти!"

І я пішов, розстався із Тобою,
од серця Твого й рідних меж одбився —
і слухаю Твої, Мамо, правди.

ІЗ ТРЬОХ СОНЕТІВ

Цілують серце промені останні
І тихне відгомін пташиних трєлів,
Хтось душу, мов тятіву, випнув — стрєлив
І день майнув тобі стрілою в дані.

Я сам . . . Корюся самоті нежданій,
павук нитки снує по синій стелі . . .
І десь в німому божевіллі скелі,
що вмерло сонце, згасло в океані.

У далечині думають тополі,
у серці небо ясне і безкрас
і мудрість ночі таємниче дише . . .

І хтось простий сопілкою у полі
дзвінке срібло піснями розсипає —
і я різьблю свої сонети в тиші.

МАТИ

То син її четвертий рік в неволі —
вона ж зосталася сама, єдина.
Прийшли до неї добрі друзі сина:
— „Матусю, дайте зброю нам, пістолі!”

Принесла їм зо схованки в stodolі —
і хрест кладе рука кістлява, синя:
— „Щаслива вам дорога та й година!” —
І сльози їй закапали поволі.

— „Чого ж?! Не плачте! . . . Прийде син з в'язниці . . .
А нам, матусю, ніч пошле удачу!”
Вмовляють, вчитькують її словами.

І мовила, втираючи зіниці:
— „Ні, ні! . . . Облиште! . . . Це я тільки плачу,
що син . . . мій син не піде нині з вами!”

ОЛЕКСАНДРИНИ ЯК ПТАХИ В ДАЛЕЧІНЬ

Як птахи в далечінь, під бурю і під громи.
Від рідних зір і гнізд одбилися давно ми.
Йшли повенню вогні. І задуми й доми
згоряли нам дотла — і далі ми з дітьми
Тікали далі в світ, як птахи, безупину . . .
Хоч промінь спогаду, хоч мрій одну жарину
хотіли зберегти, голубити в серцях —
про край, про рідний той! І завжди темний шлях

одводив далі нас у далеч невідому...
Знайшли чужину ми, згубили путь додому —
і нині молимося, щоб знявся буревій,
щоб хоч дітей привів до рідних зір і мрій.

З УРОЧИЩ І ГАЇВ

З урочищ і гаїв, із рідного привілля —
в чужину ідучи — узяв я жменю зілля,
і горсточку пісень, і жмут цілющих слів.
В клунок дорожній вклав і чаром перевив
любисток і чебрець, шалвію, трішки рути
про вроки і дання, від пристріту й отрути...
А надто ще листків гіркого полину...
Та стерлося все те у сумішку одну —
і нині гірчавінь на серці безустану...
Зберіг окремо я лиш пучечку євшану,
щоб нюхавши його колись мої сини —
знайшли додому шлях, далекий та ясний.

СЛУЖУ КАМЕНІ ЗНОВ...

..І як будуть вівчарики
білі вівці пасти,
будуть мої співаночки
за крисаню класти".

З коломийки

Служу Камені знов. Віршую в-одно й тільки
і друзями мені — Овідій, ніжний Рільке,
і Рильський і Зеров. Олександрійський вірш
переманив мене, вполюбався найбільш,
немов солодкий лад колядки чи гагілки.
Та часом ось на мить, мов тремт осінній гілки,
більш: серце заторкне: А що, як ці листи
прийдеться знов мені розвіять, розмісти
із вітром, із чужим по не своєму полі!...
І не діждатися, не бачити ніколи
признання любого, найкращої із слав,
щоб співанку мою хтось за крисаню клав.

І ТУГУ Й ГОСТРИЙ БІЛЬ...

І тугу й гострий біль, тривожних днів неспокій
розводив гоже ти в майстерності високій
сонетів різьблених, станких олександрин, —

стоявши, наче жрець — між варварів один,
при олтарі Камен, сатрапами проклятих.
І вирік захват твій, що долю поділяти
з Насоном-вигнанцем приречено й тобі:
Тож ти „нікчемних од” не вмів плести юрбі!
Тож навіть — в'язнем вже, зневаг зазнавши й горя,
закинутий у сніг, у вихор Біломоря,
ти в тиші зморених тюремних вечорів
Горацієм ясним замерзле серце грів.

ХВИЛИНИ РОЗСТАВАНЬ

Хвилини розставань роз'ятрені мов рани —
і в роз'їздах, шляхах і дні, і ночі рвані,
і завжди од'їздять в незнане поїзди . . .
Що ж привезу Тобі з-за гір, із-за води?
Чи пояс кований, цяцькований на славу,
чи хусти дорогі із шовку, злотоглаву,
чи перстень золотий на пальчики ясні?
Чи може тільки ось приїду впорожні
і гостем мандрівним схилюся над Тобою,
натомленою вкрай і працею й журбою
і тихо так скажу: Не золото, злотоглав, —
я співанку нову Тобі в дорозі склав.

Довідки: Богдан Кравців — поет, журналіст, літературознавець, науковець. Університетські студії відбув у філософічному факультеті у Львові. Як політичний діяч на націоналістичному полі був ув'язнений польською владою та сидів три роки в тюрмі.

Його перша збірка віршів „Дорога” (1929) — то відгук бадьорости молодечого покоління, що мріяло про широкі обрії світу. Дальші його збірки: „Промені”, „Сонети й строфи”, „Остання осінь”, „Під чужими зорями”, „Кораблі”, „Зимозелень”. Крім них, переспів „Пісні пісень”, переклади поезій Р. М. Рільке, як також наукові розвідки, напр. „Мітологічний світ Слова про похід Ігоря”, „Удар в основу”. Творчість Кравцева визначус його як знавця форми й слова, як глибокого й чутливого поста. Його літературознавчі розвідки й виклади про сучасних поетів свідчать про його ознайомлення із сучасними літературними напрямками в Україні.

Завдання: 1. Подайте в статті свої помічення про ліричні настрої в сонетах Богдана Кравцева. 2. Напишіть про форму олександрини. 3. Грецький старинний світ у віршах Кравцева. 4. Чому Богдана Кравцева називаємо неокласиком?

Олена Теліга (1907-1942)

Олена Шовгенів-Теліга народжена в Петербурзі, в домі професора Шовгенева. Вчилась у Києві в гімназії та в Подєбрадах в Чехословачії, а врешті в Українському педагогічному інституті в Празі. Одружена з кубанським козаком, переїздить у Варшаву та Краків. Тут стає членом організації українських націоналістів і з ними переїздить у Київ, де її обрано головою Спілки письменників і редакторкою „Літаврів”, літературного тижневика. За німців розстріляна в 1942 німецьким гештапо. Її збірки поезій: „Прапори духа”, „Душа на сторожі”.

ЗАСУДЖЕНИМ

Як ми можемо жити, сміятись і дихать?
Як могли ми чекати — не битись, а спать
В ніч, коли у в'язниці спокійно й тихо
Ви збирались вмерти — у шість двадцятьп'ять

І коли приволікся заплаканий ранок,
Вас покликала смерть у похмурій імлі —
А тепер наші душі і топчуть і ранять
Ваші кроки останні по зимній землі.

А тепер в кожному серці пожежу пригаслу
Розпалили ви знову — спаливши життя.
І, мов гимн урочистий, мов визвольне гасло,
Є для нас тих імен нерозривне злиття.

Над могилою вашою тиша і спокій,
Та по рідному краю — зловіщі вогні.
І піти по слідах ваших скошених кроків
Рвучко тягнуться сотні окрилених ніг.

СУЧАСНИКАМ

„Не треба слів! Хай буде тільки діло!
Його роби — спокійний і суворий,
Не плутай душу у горіння тіла,

Сховай свій біль. Зломи раптовий порив",
Але для мене — у святім союзі:
Душа й тіло, щастя з гострим боєм,
Мій біль бrenить, зате коли сміюся —
То сміх мій рветься джерелом на волю!
Не лічу слів. Даю без міри ніжність.
А може в цьому й є моя сміливість:
Палити серце — в хуртовині сніжній,
Купати душу у холодній зливі.
Вітром і сонцем Бог мій шлях намітив,
Та там, де треба — я тверда й сувора.
О, краю мій, моїх ясних привітів
Не діставав від мене жадний ворог.

Олег Ольжич Кандиба (1909-1944)

Ольжич народжений в Житомирі, жив на еміграції у Відні з 1919 р. та в Празі, де здобув докторат археології в 1930. Написав низку наукових праць, як напр. „Шипинці” (по-німецькому), як також видав збірки поезій: „Рінь”, „Вежі”. По його смерті вийшла ще одна збірка „Підзамчя”. Брав живу участь у праці українського підпілля, в боротьбі націоналістів на Карпатській Україні і проти німців-окупантів, які заарештували його та закатували в Саксенгаузені. Ольжич то символ для молодих українців, що не заломився навіть серед найтяжчих страхіть.

НЕЗНАНОМУ ВОЯКОВІ

Захочеш — і будеш. В людині, зятям,
Лежить невідгадана сила.
Зрослась небезпека з відважним життям,
Як з тілом смертельного крила.

І легко тобі, хоч і дивишся ниць,
Аби не спіткнутись ні разу,
І нести солодкий тягар тасмниць
І гостру петарду наказу.

Навчишся надать блискавичність думкам
І рішенням важкість каміння.
Піти чи послати і стать сам-на-сам
З своїм невблаганним сумлінням.

Між поетами боротьби за волю України Купчинський зна-
ний як співець стрілецького життя. Його пісні прийались і по-
ширились у суспільстві, бо в легкій і принадній формі промови-
ли до чуття. Як Усусус він спричинився до поширення культу
стрілецького чину піснюю й повістю в 3 томах п. з. „Заметіль”.
Після першої світової війни Купчинський був теж широко зна-
ний як гуморист з повчальною метою в часописі „Діло” у Львові.

Між його багатьома поезіями знані: „Ода до пісні”, „Багата
ти єси і бідна, Україно”. „Вперед, Слота, Вітер” були перекла-
дені на інші мови.

ОДА ДО ПІСНІ

Пісне! Велична рідна пісне!
В тобі є все: і древня наша слава,
Хист Володимира і мудрість Ярослава,
І наших прабатьків ворогування злісне,
 Богданова повага
 І Богуна відвага,
 І Дорошенка ум і хитрощі Мазепи,
 І гомін гір
 І блиски зір,
І шум лісів і розговори степу,
І матерня любов і чар палкий кохання,
Жаль за свободою і мрії про свободу.
І весь наш біль, всі наші сподівання.
Ти дзеркало душі країни і народу.

Устами матері у пісню колискову
Вливаєш ти любов до племені, до Краю,
І донесе дитя твою таємну мову,
І донесе вражіння незатерті
 Аж до самої смерті.
Хоч би забув хто мову і звичаї,
Хоч би навік припав чужою плісню,
Хоч би вже душу й ум чужа земля забрала,
Як вчує де тебе — журливу пісню,
Скаже: матуся так співала.

Ти лицарем стоїш все на сторожі
 Твоїх дітей,

Ти вибранцям під ноги стелиш рожі,
Твій звук святий
Наказує хитких, мов заповіді Божі.
Твоїх таємних, рідних, любих чарів
Не видержать серця й запеклих яничарів.
В турецьких пивницях, в холодному Сибірі
Потіхою була невольникам страждущим,
Облегшувала жаль, піддержувала в вірі
І муки їх за Край нащадкам ти грядущим
Передала, щоб ті учились на примірі,
Як рідний Край і як народ кохати,
Як задля них і жити і вмирати.

Ти лицарям сталила серце в грудях
На бій кривавий,
Ти їх вела крізь смерть, пожар і труди
До лаврів слави.
Розвагою була в годинах суму,
Підмогою в часах зневіри і розпуки,
Щоб потім їх самих закласти в думу,
А їхнії діла у теорбана звуки.

Ти не дала наїзникові злому
Святих ідей.
Провідником була народів сліпому,
Мой той Мойсей.
І довела до тих часів, аж він прозрів наново
І до історії віків своє докинув слово.

Пісне! Велична рідна пісне!
Розправ свої великолетні крила
В Великий День!
Без тебе сорце в грудях трісне,
З тобою викрешемо з серця, як з креси
Святий огонь.
І підемо через перемогу в полі,
Обмиті з крові й ран — назустріч волі.

1919.

ВПЕРЕД

Степи. Кругом потопа сонця.
Пустує вітер у траві.
Далеко — ген, в синяві
Село чекає оборонця.
Який же простір і краса!
Сміються сині небеса,
Сміються хмари яснокрилі,
Орел дрімає на могилі...
А коні куряву здіймають,
А коні землю рвуть
Закутими копитами.
Почули степ — пристанули
І ніздря роздіймають
І ржуть.
Вперед! І знову грянули
В погоню за розбитими.
Великдень нам у грудях.
І пісня котиться в просторі,
Немов та хвиля в синім морі,
І сонце, сонце всюди
І всюди Божий рай.
Хто нам казати важиться,
Що це не вольний Край,
Виходь на бій — покажеться!
Нечайно блиск і свист і гук,
Аж охнула могила...
Вони! Позір! Шаблі до рук!
І курява покрила.

1919.

СЛОТА

Раптом сіє сиві струї
Хтось химерний. Хмар хитон
Розпростер на небі вітер.
Слизько. Слізно. Сумно. Сон.

Вимок ворон на воротах.
Сльози скапують зі стріх.
Ластівка пройшла, як стрілка.
Сниться сяйво, сонце, сміх.

1921.

ВІТЕР

В погоню, в погоню за ним!
Гляньте — тіка в далині!
Дивуються трави: за ким?
Вітер! — Кричать ясені.

Береза: Ой, коси порвав.
Стріха: І груди роздер.
Хвилюється спінений став:
Вихлюпав сотні відер.

Тримайте! Зворушилися трави.
Ховайся! підшепнула вика.
Поклалися трави, як лави.
Горою розбішені коні...

Хто то? — стремтіла осика.
Вітер! — кричать ясені.
Тримайте, держіть! — яблуні.
Один тільки шлях у погоні.

1921

Завдання: 1. Подайте характеристику поетів, борців за волю України. 2. Які ідеї виявлені у віршах борців? 3. Чи читали ви вірші інших поетів-співців чину, напр., Олеся Бабія, Миколи Матієва Мельника, та які ваші враження про їх силу поезії? 4. Що вмієте написати про вірші Тодося Осьмачки, Василя Барки і інших поетів-емігрантів?

НАТУРАЛІЗМ І ЕКСПРЕСІОНІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Володимир Винниченко (1880-1951)

На початку ХХ ст. модернізм почав переясковувати зображення погані життя й прибрав форму натуралізму та експресіонізму. Спричинилися до цього письменники, що вглиблювалися в душі оригінальних покидьків суспільства.

Також суспільні й політичні причини склалися на зацікавлення такими типами, що їх вивели на денне світло особливо революція 1905 р., світова війна та її наслідки.

Між письменниками добув собі популярність натуралістичними оповіданнями Володимир Винниченко. Його героями стали заробітчани, наймити, руїнники традицій та моралі, босяки, касарняні й тюремні постаті. Крім них, також цікавили його постаті інтелігентів-революціонерів, що забарвили його сміливі реалістичні малюнки. З оповідань його знані найбільше такі: „Біля машини”, „Кузь і Грицунь”, „Краса і сила”, „Голота”, „Зіна”, „Купля”. З повістей його: „По-свій”, „Божки”, „Записки кирпатого Мефістофеля”. Найвищий рівень у заплутаних колізіях, а при тому незрівняну драматичність досягнув він у своїх драмах, напр., „Брехня”, „Гріх”, „Закон”, „Чорна пантера і білий ведмідь”, „Дисгармонія”, „Щаблі життя” та інші.

Окремо стоїть його драма „Між двох сил”, що відбувається на тлі громадянської боротьби в Україні та має дуже складні колізії. Вона становить перехід до експресіонізму в п’єсах Миколи Куліша.

Треба ще додати, що Винниченко пробував розв’язати проблему праці в своєму утопічному романі „Соняшна машина”. Останній його роман то „Нова заповідь” з 1949 р.

Микола Куліш (1892)

Микола Куліш народився на Херсонщині в убогій селянській родині. Середню освіту досягнув в гімназії, а в 1914 р. був примушений залишити студії й узяти участь у війні Росії з Австрією. В 1917 р. як старшина армії був обраний делегатом на перший військовий з’їзд у Луцьку, та з того часу почалась його громадська праця в Дніпровському повіті і згодом на становищі керівника Одеського обласного відділу народної освіти та інспектора народних шкіл.

В двадцятих роках він став відомим завдяки п’єсі „97”, про яку тоді писала критика, що творить основу пореволюційної української драматургії. Тоді належав він до харківського кола письменників „Гарт” разом з друзями Блакитним, Хвильовим, Досвітнім і Яловим. В 1925 р. Куліша обрано в члени президії Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ). Президентом її був до 1928. Тоді теж був членом редакційної колегії місячника „Червоний шлях” і видав „Літературний Ярмарок”.

У тридцятих роках Куліш занепав на хворобу серця і лікувався на Кавказі.

На процесі над творцями української літератури був засуджений на 10 років тюрми на Соловках. Востаннє писав у 1937 р. Далі його доля не відома.

Найважливіші його твори — то п'єси з національної трилогії: „Народний Малахій”, „Мина Мазайло”, „Патетична соната”.

На весні 1928 р. відбулася прем'єра першої з них в театрі „Березіль” у постанові Леся Курбаса. Вона викликала величезну дискусію глядачів і політиків. Автор був змушений викинути деякі її частини, але й цю поправлену п'єсу заборонено.

В комедії дається український Дон-Кіхот у постаті Малахія Стаканчика. Його дружина Тарасовна попадає в розпач, бо її чоловік, що самотужки замурувався був у сховищі зі страху перед арештуванням та начитався там „різних філософій”, врешті вийшов на денне світло й задумав утекти в світ. Розпачають дочки, а сусіди укладають плян, як би то Малахія стримати від виконання того наміру.

У другій дії рада комісарів постановляє віддати його в божевільню, бо він постійно приводить їй людей на розправи та домагається різних реформ на Україні. У третій дії Малахій у Собуровці, в психіатричному заведенні помазує себе народним наркомом в ім'я голубої революції, оголошує свій перший декрет, провадить безплідні теревені з хворими та врешті тікає до фабрики Серп і Молот.

У дальшій акції він не переймається тим, що його дочка Люба наклала на себе руку через нього.

В комедії „Мина Мазайло” автор дає сатиру на „міщанське” життя героя, що змінив собі прізвище на Мазенін і був звільнений з праці за опір в „українізації” в Донвугіллі. Є тут також сатира на всю сім'ю його, що по-своєму розуміє „українізацію”.

Комедія була зразу дозволена в постанові Леся Курбаса в „Березолі” і викликала велику дискусію та осягнула назву епохальної п'єси (в заяві М. Хвильового) та оборону Остапа Вишні.

П'єса „Патетична соната” була визнана одною з найкращих в цілім сезоні, в російській постанові. Російська інтелігенція мала нагоду пізнати вперше героїчну дочку гнобленої нації, а також картини з боротьби 1917-20 рр.

В українському виданні вона появилася на сцені щойно в 1943 р. у Львові. Драма має 7 дій, що відбуваються в старім провінціональнім місті в домі б. генерал-майора Пероцького. Там живе безробітна модистка Зінка, що захоплюється сином генерала, прапорщиком Жоржиком. Живе там також українська бо-

ротьбістка Марина з батьком Іваном Ступай-Ступаненком. Вони агітують за Україну.

На сам Великдень являється безногий інвалід з хрестом Юрія на грудях, чоловік Насті з підвалу. В другій дії приходить там революціонер Лука та намовляє прийти на маніфестацію большевиків. Марина зустрічає на сходах свого давнього знайомця, офіцера Андре, який у пустомельній розмові виявляє їй свою любов. „Я” входить неспостережено, а побачивши сцену, називає це смітником. В третій дії безробітні чистильники, Оврам з георг-хрестом за воєнні подвиги, Марина, Андре, Петроцький і Зінка беруть участь у маніфестації на вулиці, що кінчиться пораненням Луки. В четвертій дії акція переноситься на жовтень у тому самому місті. В кімнаті Оврама притаївся червоний пункт. Повстанці зближаються до міста. Їм сприяють українці, Ступай-Ступаненко, Марина, що дає листа до повстанців з доручення комітету Золотої Булави з гаслом: люльку запалено. В 6 дії відбувається суд над Оврамом, його засуджують білогвардійці на розстріл. В 7 дії Лука повідомляє червоний пункт про розгром повстанців. Марину арештують червоноармійці.

У 1932 р. Куліш написав нову п'єсу „Маклена Грасса”. Сюжет (зміст) її взятий з новинок у чужій пресі. П'єсу заборонено згодом виставляти, бо не була на часі.

НАРОДНІЙ МАЛАХІЙ

Трагедійне

ПЕРША ДІЯ

1

Заплакала, затужила у своєму домі (на Міщанській вулиці, Н-р 37) мадам Стаканчиха Тарасовна.

— Ой, хто скаже, хто ж розкаже, чи ти, доню, чи ти, пташко, а чи Ти, Матінко Божа, куди він, у яку сторононьку тікає та на кого ж мене, бідну покида-а-є?

Похнюпилась канарка в клітці. Посмутнів образ Матері Божої. Мовчать. Тільки дочка середуща біля матері впада.

— Мамонько!

— Не перебивай!

— Випийте, люба...

— Що це?
 — Валер'янові краплі.
 — Геть, одчепися! Хіба можна таку драму в серці та валер'яною впинити... Дай мені отрути!
 — Сіли б ви краще од вікна, абощо.
 — А то що?
 — Люди ж проходять повз вікон...
 — Товченого скла дай, я втрюся!
 — Сусіди он бачать і чують.
 — Хай бачать! Хай чують! Як друзі, — хай пожаліють, а вороги, — хай радіють, що драма така у нас в домі, що муж мій законний тіка-а-є.

2

Увійшла старша дочка. Середульша до неї:
 — Покликала хрищеного?
 — Ідуть.
 Тарасовна
 так і скинулась
 — Де він, далеко?
 — Зараз увійдуть.
 — Де, питаю?
 — Та кажу ж вам, мамонько, — зараз... Заскочили в одне місце...
 Тарасовна
 утерлась
 — А Господи, хоч би й сказала відразу.
 Середульша
 до старшої
 — Ти ж казала хрищеному, що папонька побіг вже по паспорт?
 — Аякже.
 — А він що?
 — Сказали, що вже знають про це.
 Тарасовна
 — А басів із церкви покликала?
 — Любуня ж побігла.
 — А горілки басам?
 — Вона й горілки купить.

— Піди ж, моя доню, та наріж цибулі дрібненько, редьки, олійкою помасти на закуску людям.

Старша

так і пирснула

— Все я, та я! І по хрищеного, і по басів, і цибулю криши. А вона он стоїть, ізгорнувши ручки...

Середульша

— А хто квіти полив, як не я? А хто з валер'янкою, як не я? Повилазило?

Ущипнула одна одну, щоб мати не бачила

— Ой!

— Ой-ой!

Тарасовна

— Ой помру я і ще раз помру з такими доченьками, що вже темно в очах і сонце зробилось чорним, а вони ж того горя ще додають... Дайте мені карти! Ще раз та й годі. (Кинула на карти. Глянула. За серце взялася).

— Ой, знову дорога кладеться!...

Дочки

— Та невже ж, невже, мамонько мила?

— Хіба повилазило? Червона шістка?

А в Тарасовни жах в очах глибокий, містичний

— Ворожу, ворожу, і все оця карта... А тут іще й сон: дорога у полі й місяць щербатий, що вже смутний, а що блідий... Немов би тікав, покотився за землю. А я стою при дорозі, як тінь та самотня... Це ж батько наш, місяць отой, чує душенька — втече він, поко-о-титься, загине в доро-о-зі...

Дочки

— Мамочко, цитьте!

— Сусіди йдуть.

Тарасовна

— Годі мовчати, бо вже ж намовчалась! І критися годі! Хай знають усі, яка в домі й у серці драма...

3

Увійшли сусіди, тихо й поважно, як і годиться заходити про такий випадок. Стали. То дочки обидві, як ті ластівки до матері

— Може вам, мамонько, компреса накласти?

— Може б ви, мамонько, лягли та спочивали?

Сусіди

Зідхнули. Покивали головами. І як годиться про такий slučaj, сказали філософічно

— А вже, мабуть, спочинемо в комхоза на дачі (на кладовищі).

— Отам уже виспимось вволю.

— Здрастуйте, Тарасовно!

Тарасовна

ледве, через силу підвелась. Привіталася

— Сідайте, сусідоньки. Хоч і хвора я, хоч і драма в домі, а прошу, — сідайте (Дала середульшій хусточку). Дай мені дружку хусточку!

Середульша

— Мокра ж, як хлющ... Хіба ж отак можна плакати, мамонько?

Сусіди

на таке питання всміхнулись, примовивши

— Гм... А чому й ні?

— Питає.

— Сказано — молоде, зелене...

Тарасовна

— Не так себе жалько, як їх, моїх діток: що одне не спить — мамо, каже, не можу, друге не спить, плаче у подушку тихо, третя Любуня, як тінь, біля мене всю ніч вистоює... А батькові байдуже: тіка-а-є...

Сусіди

— Та невже Малахій Минович, сказать би, вже при літах, та на таке діло пустився? Просто не віриться.

Тарасовна

— Вже у дорогу склався, ось: ціпочок, торбина з сухарями.

Старша

— Самі й сушили.

Тарасовна

— Потайки сушив... Оце побіг до виконкому совіцького пашпорта брати... Сьогодні й тіка.

Сусіди

— Та куди, хоч і не годиться закудикувати, куди, Тарасовно?

— Не питайте!

Старша

— Не кажуть.

— Не каже, сусідоньки милі. Вже й кум питав, вже й на молебень давала, вже й п'яним напувала — не каже...

Сусіди

ще більше здивувались

— Гм... Воно справді — ціпочок. І торбина... Це так, як на прощу йдуть... А може він говіти налагодився до ікони якої, абощо?

Тарасовна

— Де вже йому до ікони, коли сюприз (несподіванку) такий викинув, паски заборонив був пекти...

— Та що ви кажете?

— Свиням... Крашанок накрасила сито, дак він сви-ням... Сьомий годок отак, — нема в домі порадоньки, супокою, сьомий заступає, а він ще й з дому тіка-а-є... (Та й заголосила).

Дочки

— Ой, ой, мамонько, ой!

Сусіди

— Та що ви, Тарасовно! Стямтеся! Мов по мертвому. Хіба ж так можна?

Тарасовна

— Не можу, сусідоньки, до тями прийти. Лучше б йому вмерти. Щоб я його на той світ виряджала, як оце він тіка не знать куди... Бо до мертвого хоч порадитися підеш, на хрест той похилишся та й виплачеш горе, а як втече він, куди мені йти? Де його шукати? По яких світах, у яких дорогах... Ні мертвого, ні живого не ви-и-дно...

Сусіди

Вже прийняло їх. У хустки та фартухи сякаючись

— Така ж драма, така драма, що й кіна не треба!... (По павзі). Хоч скажіть, коли це сталося з ним, з чого й як?

Дочки

так і сипнули

— Ще з тої пори, як салдати наш паркан спалили...

— Неправда! Як куля ударила в сіни...

— Я розкажу!

— Я!

Тарасовна

спинила дочок

— Про мужа ніхто краще не розкаже, як законная жона, — тільки я... Ластівкою, ластівкою, сусідоньки, хутенько, бо сьо-

годні ж будень . . . Ще як почалась ото революція, як почалась,
як почалась . . .

Дочки

— Салдати . . .

— Не перебивай, ідіотко!

— Паркан наш спалили.

Сусіди

— У нас тоді свиней покололи красноголові македони.

Тарасовна й дочки навипередки

— З тої пори й почалось, сусідоньки. Попервах Маласик
пив воду нишком . . .

— У папоньки аж цокотіли . . .

— Не перебивай, бо одна я бачила . . . Три дочки, три ді-
вулі в домі, а ніхто прич мене, не бачив, як пив воду мій Мала-
сик і як в його цокотіли зуби . . .

— І в мене цокотіли, мамонько . . .

— Брешеш! Ти й в революцію спала. То Любуня свої зу-
би зціплювала, бідна, щоб не заплакати од революції . . .

— Всі ми зціплювали.

— Мовчи! . . . А вночі перед світом, сусідоньки, як уже
й революція засинала, ми, збившись докупки, плакали, плакали
й плакали . . .

Сусіди

розтривожились

— Ударила революція, всіх чисто ж вона вдарила!

Тарасовна

— А найдужче мене, і за що? За віщо?

Дочки

як горохом

— Отоді як . . .

— Не перебивай

— . . . було вбито начальника пошти . . .

Тарасовна

— Мовчи! Отоді, як було вбито начальника пошти, Мала-
сик затремтів і замурувавсь у чулані . . .

Сусіди

— Га? Що?

Дочки

— Папонька . . .

— Замурувавсь . . .

— . . . а двері замазали.

Тарасовна

— Два роки висидів.

Сусіди

аж повставали

— Та що ви кажете?

— Два роки в чулані?

Тарасовна

— То ж подумайте, яка мука була мовчати... Мовчала я, й вони мовчали, мов у рот води понабирали.

Сусіди скинулись очима

— То виходить, що Малахій Минович і не їздив, як казали, на село до брата? — Ні, ні... Аж тепер відкрилось, сусідоньки, аж тепер усю правду скажу...

— І не служив там?

— Ні й ще раз ні! Тільки Бог знав, що Маласик замуrowаний сидить, тільки Бог, та ще я та ще дівоньки, та ще кум...

Сусіди

досадно стало, що якже це вони не дозналися про це

— Ну, хто пойме віри!... От... драма.

Тарасовна

— Вже як зайшла непа... Пам'ятасте, сусідоньки, кумові дозволили торгувати іконами?

— Аякже! Вперше за всю революцію ладану купили...

Середульша

— Аж тоді папочка розмурувався...

Тарасовна

— Цить!... І краще б він замуrowаний довіку сидів, як тепер книжок начитавшись, із дому тіка-а-є...

Завдання: 1. Напишіть зміст цього уривка з „Малахія”. 2. Подайте характеристику персонажів (осіб дії), помітних в експозиції „Народнього Малахія”. 3. Порівняйте цю драму з іншими драмами світової літератури. Чим помітні прикмети творчості Миколи Куліша?

ПИСЬМЕННИКИ-МИСТЦІ ШИРОКИХ КАРТИН В ОПОВІДАННЯХ, ПОВІСТЯХ І РОМАНАХ

Наталена Королева (1888)

Наталена Королева оригінальна своєю тематикою в повістях і нарисах (15 книг), зачеплених із Біблії, середньовіччя, старокраїнських легенд та автобіографії. З цього дорібку, повного

символізму та релігійного настрою кілька її повістей були нагороджені преміями з ділянки літератури (напр. „Без коріння“, „Інакший світ“, „Сон тіні“ і „Предок“, що її акція починається в Іспанії, а кінчається в Україні (1936 р.). Письменниця оригінальна також через свої родинні традиції та походження з аристократичного данського роду, що зберіг любов до прибраної батьківщини, України. На шляху її життя були зв'язки з Іспанією, Іраном, звідки походив її перший чоловік, Францією та Росією, де вона **студіювала** археологію та малярство. В часі першої світової війни вступила до Червоного Хреста як медсестра, а згодом служить у дипломатичній службі УНР в Чехії, де одружується вдруге з д-ром Василем Королевим-Старим, доцентом Української Господарської Академії в Подєбрадах (помер у 1941 році) Живе в місті Мельнику, біля Праги.

Завдання: 1. Чи знані вам легенди Сельми Лягерлеф? Які теми зворушують вас у цих творах обох письменниць та чому?
2. Подайте зміст наведеної нижче легенди.

ІЗ ЗБІРКИ ВО ДНИ ОНИ П о к л и к

Хто порахує, в який уже раз жебрак Рехум іще та й ще повторював своє оповідання про те, як оздоровив його Ісус із Назарету?

— Сидів я, як завжди, в двох перегонах від міста, край до роги. Аж чую: суне юрба. Гукають Осанну сину Давидовому... Питаюся: що воно? — Ісус — говорять — з Назарету. Той, що з роду Давидового... що мертвих воскрешає, сліпим повертає зір... Гм... сліпим... Чув я про Нього, чував і раніш. Як би й не чути?!... Але ж ось, тепер... ну, неначе мене щось у саме серце штовхнуло. Як не закричу щосили:

— Ісусе, Сину Давидів, змилуйся надо мною!

Та й кричу, та й кричу... вже не міг спинитись...

Довкола уздоровленого сліпця все тіснішим колом збивався натовп. Притримуючи порожню амфору, положену на рамено боком, заслухана дівчина не помічала, як перекупка Зебуда притискує її аж на столик мініяйла Масфара. А той, і сам заслухавшись, забув про свої гроші, що вже ось-ось, від іще одного струсу стола, розточаться в куряві вулиці.

Все в Єрихоні, що мало вуха, знало про повернений чудом зір жебракові, знало й про те, що Пророк-Чудодій наближається до Єрихону. Верховіття пальм, що від них і саме місто зветься „містом пальм”, вітали здалеку перші святого Пророка. Хитаючи віялами широких листів, вклонялись Йому, кидаючи під ноги прозоросині килими тіневих візерунків. Жінки виносили з домів хворих дітей. З подвір'їв спішно несли на ряднах або й з ліжком недужих, калік, умираючих. Зігнута впоперек, всім знана бабуюя, що вже багато літ не могла випростатись, — спертата на дві короткі палиці, покvapливо совгала назустріч Учителеві.

Дужі діти веселою хмарою непосидючих пташок, з вигуками й верещанням перебігали вулицею. Нарешті, не марнуючи часу, завели гру: коли одна лава співала веселої, — друга пританцьовувала; коли ж танцюристи заводили сумної, — перша лава вдавала, що плаче.

А Рехум все розповідав. Тепер говорив про багатиря Мататію, того, що звать його „праведним”, бож ізмалку дотримує усіх приписів Закону.

— Дотримує! . . . А от же, й не пішов за Вчителем . . . — казав Рехум в схвилюванні, а раптом обома руками затулив собі очі.

— Що, що тобі? Знов не бачиш? — вхопив його за плече продавець очерету на стріли.

— Та де?! — закрутив жебрак головою. . . . Бачу світло! І світ у славі Його, немов цар Соломон у вінці променистому. І барва очам моїм усміхається, як лука, квітками весняними вкрита. Тільки ж усе здається мені, що віднині нічого й нікого душа моя не повинна бачити, крім Того, хто мене уздоровив! — надхненно підніс угору обидві руки Рехум.

— Але-ле! — знизала плечима Зебуда, — й додала переконливо:

— То тобі з радощів, сину! . . . Ум за розум заходить . . .

— Стривай, стара! . . . А чому ж не пішов Раббі Мататія? — допитувався продавець очерету.

Рехум оглянувся, а погляд його впав на невелику, огрядну, кремезну постать митника Закхея, що неначе вся дихала добробутом та задоволенням. Закхей нічого не питався, не виявляв збільшеної цікавості, тільки, стоячи здалеку, дивився. Його живі карі очі може були освітлені червоними вогниками зсередини. Не мішався до життя натовпу, тільки дивився на юрбу

й тішився, бачачи, як рухливо та яскраво в проміннях сонця метушаться люди. Приємно було й те, що ось знову, як за колишні прадавні часи, на землі діються чуда, а він — Закхей — може чути про них від самовидців, і навіть сам колись може побачити диво. Гарна річ — життя . . . ткала думка казкову м'яку запону. І за тією запоною зникали неестетичні прояви життя, ті, що на них не любив звертати уваги Закхей. Було йому досить тільки того світу, який давав приємність. А про той — інший — що існував іще десь, — він намагався не згадувати та найдокладніш забути.

Рехум зауважив той „чужий” митників погляд. Підсвідомо відчув, що відмежовувало того, обсіпаного дарами й ласками долі, випасеного чоловіка від них, скривджених дітей вулиці, пасинків життя. Вмить зникло світло надхненної радості й немов чорною хмарою затемнилось наростаючою заздрістю. Нестримно закортіло вразити, зганьбити того маєтного, задоволеного життям „грішника”.

— Чому не пішов? Та тому, що Мататія — багач! — відповів Рехум, навмисне підвищеним голосом. — Тому, що, як говорить сам святий Раббі, тяжко покинути статки та достатки навіть і для Царства Божого . . . навіть і задля науки Вчителя з Назарету, що розплющує очі сліпородженням . . .

— „Ось тобі, думний Закхею, маєш! . . . Ото, не лізь до глоти та вуличного сміття!” — додав у думці Рехум, і з облегшенням голосно зідхнув.

Закхей глянув на нього й відійшов так само мовчки, як мовчки дивився на пожвавлений натовп.

— „Для тих, що бігають босоніж, чиста й ціла одіж — вже провина й образа”, — подумав без роздратовання, хоч і відчув, що Рехумів натяк належався йому. „Як це дивно: всі ці люди народились у тому ж таки місці, говорили між собою тією ж самою мовою, в дитинстві грались разом, як брати, мали одні думки й інтереси, жили однаковим способом. А от, праця, завзяття й воля до ліпшого винесла його, Закхея, над ними . . . І вже вони ворожі до нього. Йому ж чужі, як . . . самаряни чи філістимляни . . . Але — що йому, зрештою, до того всього?! Своєю силою й розумом він досяг, що тепер — у повнім цвіті літ може жити, як хоче, в фізичній і духовій розкоші. Нещастя оминають його, та й він сам уміє не допустити до свого серця терпкості. Навіть смерть не діткнулась холодом жалю й втрати до його душі: батьки повмирали, коли ще він не розумів жаху, а тому й не

жалів за ними, навіть не відчув, що їх йому бракувало. Ах, красна річ — життя! . .

Закхей був самотній, не шукав ні приятелів, ні друзів. Не мав і дружини . . . „Прив'язаність — корінь страждань” — спокійно посміхаючись, відказував, коли дивувались його самотності.

— Самотність?! В ній моя сила й моя радість. Я не маю потреби ні про кого дбати, не маю страху когось дорогого втратити, коли не хочу мати на помешканні у своєму серці. І не потребуватиму! Я сам собі пан, й ніхто нікуди не може повести мене. Нікуди й ніколи . . . Вільніше жити! . .

Повільно йшов затіненою стороною вулиці до свого затишного дому, де звичаєм, перейнятим від переможців — римлян, назбирав багато різних гарних, незвичайних речей, творів мистецтва, знання, науки. Ні, не люди, тільки ліпші їхні твори та природа могли бавити його й заповняти шляхетними інтересами прогалини вільного часу. Тут був його власний „світ”, для якого він був центром і сонцем.

Мріяв: ось зараз сяде в саду, під розлогим фіговником, тим, що віти його перевісились через мур, на майдан, а з другого боку купаються в красному Закхєєвому басейні. Освіжить текучою водою зарошені ноги й під муркотіння водограю читатиме свою улюблену „Книгу мудрости Соломонової”. Вона бо одна вмє правдиво показати марність речей життя цього, несталість та кволість поваги людської, а особливо — жіночої.

Цілком заспокоєний після неприсного, надто близького дотику до юрби, він аж додав трохи кроку. Таж зненацька табун дітвори спинив його. З шаленими вигуками хлоп'ята летіли вздовж вулиці. Більші ламали, де можна, зелені галузки й, вимахуючи ними, гукали щосили:

— „Осанна! . . Осанна Сину Давидовому! . .

За дітьми, прорвавши загату буденних обов'язків, лився нестримний людський потік. Нові струмочки долучались до нього з базарів, майданів, бічних завулків і домів.

Цей новий, несподіваний акорд піднесення й неспокою відбився дисонансом в душі Закхея. Ще дужче схотілось посмакувати радості свого відокремлення від чужої йому юрби, почути свою вищість у свідомості, що він — „не такий” і „не з тих”. Але що крики натовпу зірвались знову, як гурган, Закхей оглянувся:

— „Надхнення натовпу перед „його Пророком” мусить вилитись у шалених і неестетичних формах” — усміхнувся по-блажливо й півпогіршливо. „А все таки цікаво: що може відчувати при тих несамоовитих вигуках сам Пророк?”

Цікаво . . . Дійсно, — та зацікавленість витяглась, як кіт на сонці, але зникла, як хмарка в блакиті.

Ось, нарешті, брама Закхеевого дому. Тут, під садом має пройти натовп з Пророком. Тут бо, на громадським майдані, криниця з найліпшою в Єрихоні водою. А чого ж більш потребує подорожній, як кришталевій води, що освіжує спалені уста та припорошену спекою й утомою думку?! . .

От, уже Закхеева рука на улюбленій книзі. Немов навмисне чіпляються його думки, глибокі цитати про приятелів та любов. Алеж і вигуки та гамір з вулиці настирливо вдираються в запашну тишу його душевного саду.

Поклав сувій на широкі поручні мармурової лави, підвівся й підійшов до стіни, де фіговник підпер її своїм грубим стовбуром. Закхей сперся на дерево й задивився вздовж вулиці. Було видно далеко, майже до міської брами, бо ця частина саду, на асирійський взірець, була на штучно насипаному горбкові.

Дітвора вже збивала куряву по цей бік кам'яної брами. Ось з-під неї виткнулось двоє сивобородих. Вони спинали дітей, щось їм говорили, вказували набік руками: щоб відійшла з дороги малеча. Але широкий, білий рукав крилом майнув у повітрі, ліг на плече сивобородого. Висока біла Постать впливала з прозоро-синього холодку брами й простягла дітям обидві руки.

Чорні, ясні, рудаово-каштанові головки замиготіли в золотих порошинках куряви, збитих десятками прудких дитячих ніг. Тепер уже не поважні громадяни міста, а вони — ці галасливі діти — вводили Вчителя на площу, вимахуючи в тріумфальнім поході цілим лісом великих галузок.

І раптом Закхей почув, як безпідставно-радісно захвилювалось його певне серце. Несподівано пролетіло в голові сполоханим птахом:

— Як міг той Мататея не піти за Ним, коли Він покликав?!

І непереможно, пекуче захотілось побачити Раббі з Назарету. Побачити зблизька Того, хто робить чуда єдиним словом. Єдиним словом змінює відвічну природу . . .

Погляд Закхеїв покірно побіг до Вчителя. Саме за роєм зникла група дітей, а потім — і біла Постать. Але це тільки так

здалося: ось в синім затінку пальм, вся блакитна, Вона майнула знову...

Перші хвили людського потоку влились на майдан.

— Осанна! Осанна! — як дим кадил, здіймалося до сонця, танучи в блакиті.

Закхей вхопився за галузь фіговника й, не думаючи над тим, що робить, підніс на руках своє важке тіло й втягся в рясну корону дерева. Намацав ногою віти й видерся вище. Умостився на двох сплєтених галузях, цілковито схований за широким, блискучим листом.

— Добра це була думка, — одягти сьогодні брунатну, як стовбур дерева, одєжу! — по-дитячому просто заграло світляною хмаркою в душі. А далі вже укладалось само собою:

— А от же! Й побачу Його, близько-близько!

Думав і розправляв перед собою тоненькі галузочки та рівняв листя, щоб виглядали з них тільки самі очі.

— А Раббі й не підозриватиме, що старший митник Єрихону, не гірш за горобця, примостився на дереві, тільки щоб глянути на Нього. Хі-хі!

Дрібним, радісним сміхом, як у далекому дитинстві, затремтіло серце, мов блискуче-рябенький нашєрх на срібній поверхні тихого озера.

Ось уже Вчитель біля криниці. Так, спинився. Підносить чарівну голову. Сліпучим сяйвом обливає Йому сонце. темне, як темний мед, волосся. А очі!... Куди ж дивляться вони так угору? Закхей і собі на хвилику підніс угору свої. Не міг повірити, що цей погляд скеровано на нього, того самого Закхея, що перед хвилиєю уявляв себе „центром і сонцем свого світу”, а тепер почував себе, мов маленька, безтурботна дитина. Чи ж він народився знову?!...

І раптом вчув голос, від якого забреніла ніколи досі незаним щастям вся його істота. „Впізнав” цей солодкий голос, ніколи раніш не чувши. І хоч не розібрав слів, відчув непереможний Його поклик, і зрозумів: від цієї хвили починається для нього — митника Закхея — нове життя. М'яке сяйво, що не осліплює очей, послалось перед ним безкраім шляхом у вічність, де мерехкотить Велика Мета. В той єдиний зламсекунди, що Вчителів погляд спинився на ньому, і мов теплими руками взяв його серце: пролетіла Закхєвою уявою „мудрість віку цього”. й здалось йому, що пережив цілі століття...

Не зліз, як годилось поважному мужеві, а камінєм упав з фіговника, щоб відчинити браму дому й свого серця Тому, хто захотів увійти в них.

Юрій Яновський

Народжений в Кіровограді в 1902 р., помер у Києві 1954 р. Його найважливіші твори то романи: „Чотири шаблі” (1930), „Вершники” (1935), „Жива вода” (1946) і „Майстер корабля”.

ЧОТИРИ ШАБЛІ **Віомок з роману ч. I**

До церкви люди посходилися, як на Великдень. Церкву колись будували ще запорожці — вона була тісна й старовинна. За всім доглядало певно хазяйське око братчика низового, бо міцніше зробити церкву не стало б хисту нині. Все окували залізом. Навіть кадило було такої неймовірної ваги, що влітку, під час одправ, порипували сволоки, на яких воно висіло, лускалися дошки й здавалося, втягне хреста з бані до церкви ця щира запорізька пожертва. Суворі звички Січі Запорізької відбивалися на церкві. Ікони (образи) було змальовано з братчиків-будівників, з кошового отамана, з курінних. В такій церкві ставало страшно серед вусатих чорних лицарів, уквітчаних оселедцями (чубами), в козацьких свитах — лицарів жорстоких та відважних. Вони позирали зо стін, переморгувалися один із одним часто з презирством до молільників, іноді вибачливо, рідко з потуранням (зі згодою). Та парохіяни вже позивали до своїх ікон.

Ой, скинемось та й по талюру,
Та купім коня отаману.

Галат мугикав собі під ніс, обходячи церкву. Свічок наявно не хватало. Вусаті ікони гнівалися зо стін; їм треба більше світла. Але церкву не було вже давно так освітлено. Хібащо запорожці, повертаючись з морських походів, клали вози свічок перед святими кошовими в церкві й викурювали їм же цілі шапки ладану (пахощів) зо Смірни (в Малій Азії).

Ой, скинемось та по другому,
Та купім коня з попругою! . .

Ударили в дзвони. Мідне бовкання заходило крізь двері. Зайшов Шахай. Його наречена ще не приїхала, він послав до

неї дружбів — Марченка й Остюка. Надія охоплювала всього Шахая. Широкі степи лежали перед ним і його селом. Велетенський хаос, який опанував землю, був, як море, що порозбивало човни. Треба йому триматися острова, доки витратить силу штурм і хаос стане вкладатися. Тоді шаблею захищати руїни. Пообрубувати руки всім, хто потягнеться підкоряти вільний народ, хто захоче різати його землю, як хліб, і їсти, захлинаючись від жадоби, від страху, що хтось другий одніме шматок. Шахасві приходило на думку царське панування, уся історія народу — слава, гучна й завжди великодушна. Козаки-сіромахи проходили довгою валкою: всі чеснотники, хоробрі гультаї, морські розбійники гордо ступали на великих землях, всі лицарі чести своєї сіромашної й мученики. Максим Залізник, Семен Неживий, Яків Швачка, Іван Бондаренко — всі славні колії, чисті серця 70-их років XVIII віку, месники за кривду, за бідних. Вони проходили перед Шахасм, як жорстока пам'ятка, як пересторога, як нагадування про панську віроломність, царську розправу, про опоганення хліба-соли дружнього столу, вони проходили з вирваними ніздрями, з клеймами на лобі, несучи в руках свої голови, напхані гречаною половою, вони пропливали, несучи свої ноги, поклавши на плечі поодрубвані руки. Петро Кальниш — останній кошовий Січі — цокотів чотками (вервицею) в самотньому затворі (келії) Соловецького монастиря: двадцять сім років прями (снував) старий степові думи, дивився на свій край аж з Білого моря, плакав, крізь туман не добавачючи прийдешніх віків, радів сонечку, коли воно проглядало крізь млу півночі. Шахай клянеться собі, обходячи церкву, зупиняючись перед святим козацтвом на стінах, клянеться не допустити жалости до серця. Клянеться, що не віритиме нікому, хто лежатиме під його шаблею або сидітиме за його столом. Він клянеться й цілує в плече сивоусого курінного. Надія обволікає його, як мариво, як отруйний тим'ям (зілля) великих подій. „Революція” — велике слово. — думає Шахай і відчуває, як по хребту в нього лізуть комашки. „Всі щасливі, нема царя. правитиме народ, розіллються медові ріки, щастя й радість!”

До церкви підїхали тачанки з молодістю. Шахай прокинувся від своїх думок і поспішив до виходу. Там він зустрів молоду й увійшов з нею назад. Півча заспівала „Гряди”! Голос Галата далеко вилітав за крилос. По всіх кутках бриніли шибки від співу Галата. Вийшов із вітваря піп і став вінчати. Марченко й Остюк переморгувались із своїми друзями.

Весілля справляли по-старосвітському.

Дружки летіли верхи на конях по вулиці, на рукавах білили хустки. По дорозі хутко шикувалися заслони, щоб перепиняти молодих і вимагати викупу. По хатах у молодого й молодой востаннє оглядали столи, чи все є так, „ як годиться”. Баба-розпорядниця не злазила з печі й звідти керувала весільним чином. Вона захворіла, пішовши до молодой розплітати косу і співати сумних пісень: пісні були навдивовижу дзвінкі й жалібні, а бабина горлянка рипуча, роки бабині лежали на її сухих плечах, як гаряча повсть, а ніч осіння — холодна. Пострілів пролунало стільки, скільки годилося, віно було повезено до молодого, а тачанка з Шахаєм та його дружиною заїхали до тестевого двору.

Скільки пісень погублено тепер — старих і розрадных. Скільки мелодій увібрала в себе чужа гармошка — захрипла гістєричка (бабштура), де ноти тьмяні, а пісні метушливі й неповажні, де знижується мистецька глибина мелодії, гармошка — демагог, багатоголоса перекупка! Ось співає скрипка чи розмовляє кобза: одна ледве помітна нота простягається в повітрі, і її коливання таке ж, як і коливання повітря. Струна дає чистий — до божевілля — звук. Коливаються віки, вузьке коло часу поширюється на все життя всього народу. Рівна, прозора, проста до геніяльності нота з'єднує віки. Завмирають люди, дрижать їхні плечі від розкритої тасмниці, тремтять вії від набіглої щасливої сльози. Та скрипка грає далі. Нота міниться, пролітають дрібні сплески звуку, ніби в скрипці проривається сміх. Обличчя яснішають. Розчулена до краю душа жадібно сприймає веселі звуки. Ноги самі стукотять такт. Годі вже їх стримати, коли грає зворушлива скрипка. Старе й молоде рушає в танок. Ходором ходить подвір'я. Бубон клацає й гупає, як веселий парубійко. Переплуталися пари: на втіху, на сміх. Та скрипка вже стомилася. Десятки рук частують скрипака, кожний хоче з ним випити, поцілуватися, кожного скрипак хоче прославити на скрипці, і постає галас, гомін.

Поміж трьома дорогами, —
починають легко, поволі дівочі голоси.

Рано, ра-но!
помагають їм хлопці.

Поміж трьома дорогами, ранесенько!

Дівчата стоять у гурті, обнявшись. Хлопці оточують дівчат. Пісня радісно охоплює подвір'я.

Там здивався князь з Дажбогом, рано-рано,
Там здивався князь з Дажбогом, ранесенько.

Сонце спускається на вечір. Воно дивується, як можна йому зустрітися з князем, з молодим. Сонце поломеніє.

Ой, ти боже, ти Дажбоже, рано, ра-но,
Зверни ж мені з доріженьки, ранесенько.

Бо ти богом рік від року, рано, ра-но,

А я князем раз на віку, ранесенько!

Хлопці підморгують дівчатам. Скрипка відпочила й запрошує знову до танку. По землі розтікається вечір. Вечірня тиша опановує землю. Тільки на подвір'ї Шахасвого тестя гримить бубон.

П'яна баба-розпорядниця співає на печі. За столом точаться розмови, сліпий музикант перекидає чарку для чистого голосу, мостить свою кобзу, настраює струни. Поважне товариство сидить за столом. Червонощока наречена соромливо поглядає на гостей. Галат тримає голову обома руками, щоб вона не впала на стіл.

Ой, у саду голуби гудуть,

Ой, у саду голуби гудуть,

Аж у світлоньку голоси і-дуть...

Баба співає старечим, верескливим голосом. Вона згадує молодість. На неї сходять видіння далеких років, молодих бажань...

Співачка випила чарку так, ніби добра дівка була, і кинула посуд на долівку, зухвало вигукнувши: „Гірко!”

Після загальної тиші, яка постала після поцілунку Шахая, зарипіли легенько струни на кобзі, зашуміли, загули, як весняні джмелі, як жовті, працьовиті бджоли. Руки торкалися до струн ніжно, і кобза дзвеніла, немов у чеканні.

— Чого ж ти нам заспіваєш? — запитав молодий, — про честь, чи про хоробрість, про обов'язок людський, чи про лицарську славу?

— Мало тепер чести між людей, — несподівано басовитим голосом одповів кобзар, підводячи до товариства свою голову з невидючими білими очима. Це була замкнена в собі людська істота: за плямами очей горів людський мозок і ніколи не мав надії вийти на світло.

— Мало чести, — сказав сліпий, — і немає хоробрости. Ходжу я по світі, до моря доходив — народ тепер повівся. Скільки разів мене обкрадали, били й сміялись з моїх пісень. Од діда

й прадіда пам'ятаю я пісні, а самому не довелося ще однієї скласти. Чутки ходять скрізь по землі, я дослухався до всього, що віється по дорогах, до всіх пісень, до всіх розмов. І — ще нічого я не почув, люди. Сліпому тяжко, а зрячому — ще важче.

— Слухай, діду, — в голові Шахая забриніла воля, — ось тобі моя голова, діду! Клянусь родом своїм чесним, клянусь дідом-кріпаком, прадідом-запорожцем — не загинула іще честь і хоробрість. Любов і ненависть, дружба й самопожертва вже підносяться з забуття. Революції ми не приспимо. Яка воля віс над землею!

Остюк, Галат і Марченко, ніби за командою перехилили чарки. Вони відчували вже вітер шляхів на щоках. Звичайні слова, може й незрозумілі їм, збуджували в їхніх серцях гордість. Через це вірили в зорі й прекрасні ідеї, в чистоту й мужність людської душі. Такі люди ходять по сторінках історії, як по своїй хаті, і дивно стає, чому після них постають зруйновані міста, кров, пустка, смердючі трупи. Може, завше шукання людського, справедливого й достойного дає такі наслідки?

Тим часом Шахай частував гостей: братів Шворнів — розумного Саньку й прищелепуватого Митьку; Макара — колишнього чередника, рудого велетня зо страшними вусами, кудлатою червоною головою й з дитячими блакитними очима; Бубона Петра — найкращого в світі наводчика, який міг би набоями обкопати навкруги, мов межею, своє поле з трикілометрової дистанції; братів Василишиних — незрівняних розвідників, телефоністів, і — у вільну годину — музикантів; Варивайлів — чотирьох соколів, що загинули згодом усі, один по одному, рубаючи шляхту, стріляючи кадетів, домучуючи генералів.

... Найважливіша річ — вибрати людей. Це Шахай знав, допитливо оглядаючи гостей. Тут були потрібні люди. Вони цілком підкоряться вслі ватажка й командира.

Завдання: Напишіть зміст цієї частини роману. Які думки насуваються вам при порівнянні знаних вам реалістичних повістей?

Докія Гуменна

Народжена в Київщині в 1904 р., вчилася в Києві та належала до спілки письменників „Плуг”. Після гострої критики за „неспівзвучність із сов. дійсністю” в 30-их роках, переїхала на еміграцію. Написала багато оповідань, як напр. „Куркульська

вілія" (1946), а далі почала зображувати широкі побутові картини з життя українців в 20-30 рр. в романі „Діти чумацького шляху" (1-4 тт.), „Хрещатий яр" (роман-хроніка з часів окупації України в 40-их рр.). В повісті „Велике Цабе" переносить читача в часи трипільської культури (1952), а врешті описує в нарисах життя й природу Америки й Канади: „Багато неба", „Вогні Альберти", „Серед хмаросягів".

Її описи та спостереження свідчать про широко закросну мистецьку снагу описувати та висловлювати критичні зауваження, що не раз переходять у сміливу іронію. Її останні книжки повні захоплення для волі й краси Америки.

БАГАТО НЕБА

Виїмок із збірки нарисів

„Кеньйони, або луснемо"

... Забудьмо за льос-анжельську суху приємну помірність клімату, за помаранчеві сади Пасадіни й Клермонту, за тіні евкаліптової дороги, — в пустелі праяжить так, аж серце перестас битись. Від ранкового холодку до температури 110 Ф. ступнів у тіні тут недовго. Але кругом буйна рослинність каліфорнійської пустелі — гаї юкки, джошуа, окотілло з яскравим червоним цвітом, — чекають тільки, щоб машина чого спинилась та щоб можна було тут набрати всяких знімків та камінців. І ми вискакували, червоні від спеки, як буряки, ладні луснути від теплового удару...

Кругом з усіх боків гори Сієрра Невада. Хоч ми до них ніяк не можемо доїхати, але й вони не відступають, зубчастою скалею густіших і ніжніших блакитей облямувавши всі небосхили. Загублену закрутку від радіатора ми радісно знайшли і тепер знов летимо стрічкою блискучого асфальту через піски, щоб якнайшвидше вискочити з цієї нестерпної спеки. Приманливі крамниці з самими мінералами пролітають повз нас, індіанські вігвами гостро-кінцевими вежами отаборилися по обочинах... Можна було б подумати, що справжні, якби не промигнула табличка: „Офіс". Це мотелі (малі придорожні готелі)! Якийсь звіринець ще здалека лякає велетенськими реклями: „Алігатор! Кобра! Боа-людоджер! Чи ти не боїшся?" Зблизька вже було не так страшно, — це ресторан реклямується, щоб біля нього спинитися та промочити горло, ну, і при нагоді подивитися

на його гадюк. Але ми не можемо. Хоч указівка температури у радіаторі вже впала нам, проте душно, ми перегріті й ніякої їжі не хочеться, тільки одного: коли б швидше прорватися через цю пустелю.

Це ж тут, за цією похмурою горою, ота страшна Долина Смерти... Літом туди нікого не пускають, бо там чекає смерть. Ростик розповідає про один випадок. Чоловік із сином поїхали, і коли їм забракло води, машина далі не змогла йти, то батько лишився й пив воду з радіатора, а син пішов пішки шукати. Батька знайшли мертвим, а сина непритомним підібрав гелікоптер. Долина Смерти зимою — улюблене місце прогулянок, а весною на короткий час тут зацвітає море квітів...

— Я знаю, — перебиває Оксана, — мій один приятель їздив із Сан-Франсіско в Долину Смерти відбувати шлюбну подорож...

2

Оце ж ми знову в стейті Невада... Мотелі, готелі, газолінові станції й пальми замиготіли перед очима і скоро зникли. Так само скоро доїхали ми до міста Бовдлер Сіті, що зовсім таки потопав в зелені, наче й не в пустелі воно. Нічого дивного, тут же за п'ять миль — гігантська гребля Гувера, електростанція й гідроелектростанція, що обводнює Каліфорнію та всі околиці, що освітлює й оживляє своєю потужною електричною енергією все довкілля. Хіба ж би такі резиденти Бовдлер Сіті, що обслуговують Гувер Дем, води собі пожаліли?

Знаменита Гувер Дем славиться не тільки тим, що обводнює й освітлює величезні простори, але й тим, що будувалася вона за часів депресії й дала роботу та хліб масам безробітних. Це була ідея президента Гувера, і його іменем ця гігантська споруда й названа. Як і скрізь, є тут музей, провідники розповідають екскурсіям, як влаштоване це масштатичне чудо техніки, дар людського генія, його історію. Я думаю, що якби так сумлінно виконати всі екскурсії та вислухати провідників, то можна б стати найосвіченішою людиною в Америці.

Ну, і оце наше авто в'їжджає до табору. Але що таке табір? Не лякайтеся, туристичний табір в Америці — це найсимпатичніша інституція в світі. Кожний національний монумент, національний парк має, крім готелів, мотелів, місць для пікніків, — ще й табори. Це означає, що десь у лісі, чи ось тут над озером Мід приділено спеціальну місцевість, куди може машина чи ха-

та на колесах-трейлер заїхати на ніч, розтаборитися, наварити собі їсти на спеціально побудованих печах. Тут є й колонки з водою, і навіть дрова. Мало того, табличка, що веде до табору, люб'язно просить більше, як два тижні не засиджуватися. Це виходить, можна собі вакації пробути в горах, біля озер, під секвоюми, не витративши на готелі ані цента. Так родини з дітьми й роблять. Усі парки та гори кишать від таких таборян і їх ша-тер, „трейлерів”.

Озеро Мід — штучне, його не було до побудови Гувер Дем, тут текла вузька ріка Колорадо. Тепер це озеро неозорого кра-сви́ду, оточене́ горами. Кругом гори й пустелі, а де ж узялися ці магнолії в цвіту? Вони насаджені для табору, щоб легше бу-ло терпіти спеку. З нетерплячкою побігли ми всі до води і аж тільки в озері Мід отямилися від напруження цього дня.

Уже зовсім смеркло, коли ми почали розкладати вогонь, варити їсти. При багатті й повечеряли, а повечерявши, й зовсім таки розмовились. Усе те, що було сьогодні нестерпним, при від-світах багаття здалося романтичним. І хіба ж не романтична оця ночівля в пустелі, оці шалені барви? А ще як покусують нас гадюки, то буде й зовсім добре — додає Ростик, розставляючи намети.

— Хіба тут є гадюки? — Ого!

І на сон почалися оповідання. Семен розказував, як він їздив у гості до однієї українки-вдови в пустелю, і як вона стріляла гримучих змій. А цікаво, як собака вбиває гримучу змію: вхо-пить її за поперек і починає нею вимахувати та бити об камінь. — А ви знаєте, що як коральова змія вкусить, то паралізує всю нервову систему, людина відразу вмирає. — А чи є тут павук „чорна вдова?” — Є, цього чорного павука можна пізнати з чер-воної крапки на спині. Але я не хотів би тут зустрічатися з „гіла монстер” . . . — А що це таке? — Така ящірка, що кидається, як бульдог, а не може потім відпустити жертву, бо в неї робиться мертвий похват . . .

Наговорившись, ми позабиралися в намети й щільно поза-микалися від усіх „ратл снейк”, „корал снейк”, „блек відов”, „гіла монстер”. Одначе ми ледве перележали цю ніч, така була задуха. Ранок застав нас у таких позах: капітан на столі, штур-ман витягся на землі біля намету, як єгиптянин, писар у машині.

Так ми ніколи й не доберемося до якихось гір? Штурман увесь час тримає мапу в руках, відповідальний за правильний курс авта. Та кругом тільки сині й ще синіші гори... Ми вже перекочуємо в не знати який стейт. Каліфорнія, Невада, Арізона, Юта...

І раптом де не взялися на тлі синьої гори — мерехтливо-фіялкова скеля, але така, що аж рожевіє. Фотографи гістично зажадали спинити машину, але зараз таки, бо зблизька вже буде не те. Всі ми наче щойно попрокидалися, посхоплювалися, протирали очі — чи не сниться ця мерехтливо-фіялкова скеля? І спека десь зосталась позаду, — ми в'їжджаємо в якийсь інший край. Зелені щораз більше, повітря свіжішає, а земля, дивна земля, якими вона горбами випирає та все яскраво оранжевими кольорами грає. „Індіанська резервація” — ведуть указівки, і ми вже кидаємо оком, де б побачити індіанця. Та дарма! І природа міняється, і підсоння нам більше подобається, а другий день їдемо безлюдними, незаселеними просторами.

А тут ця гора. Вона увесь час стоїть перед нами і майже не наближається, тільки раз-у-раз міняє колір. З рожевої стала яскраво-червоною, потім жовтою, а потім... згубилася. Проїхавши містечко в підгір'ях, ми побачили першу мету своєї подорожі. Вже парк Зайон кеньон гостинно розкрив свої ворота. Ми в'їхали в тінисту алею парку, у глибокий кеньон, себто яр між порізнаними ребристими червоно-жовтими скелями.

Зайон кеньон своєю сценічністю та грою фіялково-жовто-червоних кольорів із зелено-біло-рожевими на зміну не поступається іншим химерам цієї вигадливої природи на заході. Маєстатичність його наче аж придавлює людину, а високі дерева в яру — це просто маленька зелена облямівка. Ми, ще маючи в пляні інші кеньйони, головне ж передсмакуючи Великий кеньйон, красу й славу всіх цих кеньйонів, тільки проїхали зеленою ущелиною вздовж таких гір, що треба добре голову задирати, поки побачиш верхів'я... Кинули оком на маєстатичний моноліт, Великий Білий Трон, заїхали в кінець-„петельку”, не дійшли до гори Храм Сінави — і поїхали.

Думали, що це й усе. А тунель у горі вивів нас хто зна й у яку країну. Хтось Добрий щедро тут поналивав рідких млинців. Рідина застигла в кам'яні білясті гори — якої тільки химери тут не наскладено.

Ми стояли над урвищем, повним химер, різних скульптур. Казкова країна, витворена уявою фантаста, застигла в мовчазній динаміці. З людей-скульпторів найбільш, може, наближався до цього нелюдського скульптора Роден. Чоловіки й жінки в різних позах, військо рядами, коти обнялися, тюлені позадирали голови догори, баби взялися в боки, лицар у латах... Палати й замки, мінарети, середньовічні храми, Мадонни з Дитям, мавзолеї, шпильасті катедрали, індіанські боги... Ось жінка в пишній зачісці, у тузі взялася долонею під щоку. За нею монголи в гостроверхих шапках... Погруддя сфінкса... Постать сидить, руки на животі, а на голові лахмата шапка... Вишкіривши зуби, груди й ногу вперед, сидить страховище... І профілі, профілі...

Тут уже асоціацій напливає мільйон, і зачарована людина стоїть годинами та дивиться на це червонаве царство казки. І не може відійти. Щось її тримає, очі вп'ялися. Ну, он! Чи ж не замок це з бійницями, внутрішнім двором, обгороджений високими стінами, з мостами? А внизу які урвища! Чи ж не силюєта це великого міста, мовчазного, припишклого, замороженого навіки?

Попереду цього неозорого царства (Брайс Кеньйону) стоїть „Королева Вікторія”, а перед нею її „Вартовий” — горбатий злюка. Це напевно він заворожив цей світ біля наших ніг і сам став каменем... Ніщо ще досі не вразило нас всіх так, як цей несамовитий Брайс Кеньйон. Веселі кольори та синє небо робили цю казку веселою. Може, тут справді заворожене царство, не знаю, але хотілося бігати понад краєм велетенського урвища, щоб навіки затамити собі кожну фігуру, кожну групу, кожне обличчя...

Гай-гай! Занадто ж багато цього всього, тут за день не об'їдеш усього кеньйону.

Завдання: 1. Напишіть нарис, в якому будуть подібні описи тієї частини Америки чи Канади, в якій ви живете тепер. 2. Прочитайте інші повісті та нариси Докії Гуменної з описами вражень з країни вашого перебування та напишіть про свої враження. 3. Що знаєте про нашу трипільську культуру? Чи читали ви утопійну повість з тих часів цієї авторки („Велике Цабе”) та яке ваше враження? 4. Якою ще тематикою займається Докія

Гуменна? Напишіть про свої спостереження в цій ділянці та по-
дайте коротко зміст напр. „Дітей чумацького шляху”.

Улас Самчук (1905)

Визначний прозаїк; після збірок оповідань, здобув великий успіх своєю трилогією „Волинь” (1932-37), в якій розказує епічним спокоєм про життя й розвиток української сільської молоді.

За „Волинню” прийшов його роман „Кулак” (1932), а далі „Гори говорять” на тлі побуту в Закарпатті (1934), лірична проза в „Марії” (1934) з сюжетом з радянської України, романи: „Юність Василя Шеремети” (1947), „Ост”, „Темрява”, „Чого не гоїть огонь” з боїв УПА на Волині.

ЧОГО НЕ ГОІТЬ ОГОНЬ

Виймок з роману

А за кілька тижнів після цієї ночі, одлижаного туманного ранку, на полях, на пригірку, перед запорізькими садибами, несподівано, як грім з ясного неба, затарабанили кулемети.

Люди, хто як був, виривалися з хат і тікали вниз до рову. Ніхто не знав, що сталося, лише гналися, лише тікали, лише хотіли десь сховатися... І лише чути було з другого боку рову, отак як від Середи — також стрілянину. Всі знали, що там кватирували упісти.

І враз з хати вирвалась Домаха — неодягнена, розпатлана і, замість бігти, як і всі до рову, мов божевільна, погналася навпроти поля, на весь голос кричучи: — Не стріляйте! Не стріляйте! — Вітер бив її обличчя, куйовдив волосся. Її голос губився в просторі. Саме в той час вихопилась і Маруся зі своєї хати з Уліянчиком на руках, намірилась була бігти до яру, та почула Домаху, вибігла на край до черешень і почала гукати: — Домахо, куди біжиш! Вернися!

І в той момент з поля сипнула серія з кулемета. Домаха й Маруся попадали, мов скошені. Лише Домаха впала одразу ниць, а Маруся тісно пригорнула дитину, сильно, мов п'яна, похитнулась, пробігла ще кілька кроків до хліва і тут упала, але боком, щоб захистити дитину.

То були мадяри. Цілий батальйон. Вони вдерлися до передпільних осель, запалили на Балабах і Середах кілька хат,

але коли з-за рову почали натискати упісти, відступили у напрямку Чеської Борщівки.

Здавалось, усе довкруги горіло, величезна хмара диму здіймалася у сіровату просторінь, несло згаром. Люди, як довідались, що мадяри відійшли, почали вертатись назад, і старий Михайло, ідучи від рову ховзькою стежиною, випадково вгледів маленького Уліянчика, що біг стежкою вниз. Він упіймав його, став розпитувати, куди біжить, де мама, але хлопчик лише кричав: — Моя мама впала! Моя мама впала!

Згодом знайшли Марусю. Вона ще жила, але поки її донесли до Каленикової хати, що одинока, якимось дивом, залишилася цілою, Маруся була вже мертва. Все, що було на ній, просякнуло кров'ю.

Домаху геть пізніше знайшли на полі, і так її одну побіч одної поклали на долівці. Не було кому ні вбирати, ані плакати. Ледве знайшли теслю, що згодився розшукати дощок і збити домовину.

Мадяри також мали втрати, але вони всіх своїх убитих і раних забрали з собою. Упісти ніяких втрат не мали, хоч було їх всього два рої.

Та на цьому справа не скінчилась. Якусь годину пізніше вість про це донеслася до Трояна, що був на Залужжі, і він негайно вислав кінну розвідку навздогін мадярам, а сам, зібравши з десятків підвод, посадив на них відділи Булави та Залізняка і погнався, скільки було сили, лісовою дорогою на Бущу, а там долиною Збитенки щодуху в напрямку Мостів. Він, був певний, що мадяри підуть тудю, бо там далі у Шумську, вони мали свою випадову базу.

Троян не помилився, попав саме в точку. Ще не доїхав до Мостів, як помітив здалека валку авт, а з нею колону піших, що поволі висувались з лісу нерівною, глибокою дорогою. Він скомандував зробити розстрільну, залягти і відкрити по мадярах огонь. Не чекаючи такого, мадяри розгубились, почали залягати, пробували відстрілюватися, але сорок автоматиків сипали на них своїм шротом; передні машини загорілися, загатили дорогу, зчинилась паніка, одні почали бігти під огнем назад до лісу, а інші викинули білий прапор.

Вечоріло, пролітав легкий сніжок, Мостиською долиною від ставу тягнуло холодом, несло назустріч партизанам згаром і димом бензини. Партизани припинили огонь. Мадяри, у своїх бронзового кольору уніформах, стояли юрбою над валом з під-

нятими руками. До них, з автоматами на поготівлі, поволі за-сніженою долиною наближались троянівці. Троян ішов на чолі, і, коли наблизився, гукнув по-німецьки: — Прошу командира вийти сюди!

Негайно з юрби мадяр виступив офіцер, швидко підійшов до Трояна, і ставши на-струнко, заявив: — Ми, третій батальйон шістнадцятого полку гонведів, здаємося в полон!

Почали обшукувати полонених, зносити докупі трофеї, підбирати мертвих і ранених. А як стемніло, на Мостах у хаті Мельника, при допиті майора гонведів Варги, Троян довідався, що майорові була обіцяна нагорода і два тижні відпустки за розгром Троянкової ватаги, а також що провідником мадярів був якийсь цивільний, правдоподібно місцевий, молодий чоловік, який одначе лишився на Борщівці... Після опису зовнішності того провідника, Троян одразу пригадав свого брата, але не сказав нічого. Далі майор гонведів заявив, що засадничо командування мадярських залог на цьому терені не має бажання втручатися у місцеві справи, що воно розуміє вимоги місцевого населення і навіть готове укласти з українськими партизанами таємний договір про взаємну нейтральність. Майор просив указати, до кого, коли і як можна у цій справі звернутися, а тим часом він дає слово честі мадярського офіцера, що коли його відпустять, ані він сам, ані його батальйон не братиме участі в акціях проти українців.

На ранок обидві сторони розійшлися кожна своєю дорогою.

Обтяжені багатою здобиччю, включно з двома легкими автомашинами, під раннє світання, зовсім сонні і втомлені, вертали-ся троянівці — одні на квартири на Залужжя, інші на Попівцину, де мали свої магазини. А другого дня, з невеликою групою автоматчиків, Троян брав участь у похороні своєї Марусі і братової Домахи. Церква була повна людей, співав великий хор, отець Дормидонт зворушливо правив панахиду. В голосі отця звучали жаль, розпач, благання. Його власних трое синів і дві дочки загинули протягом останніх років по тюрмах, концентраційних таборах, засланнях.

Сльози текли по обличчях жінок, мов заанімілі, стояли чоловіки, кадильний дим знімався під баню церкви, звуки „вічної пам'яті" розливалися і заливали простір.

Троян стояв, мов витесаний з каменю, і дивився у воскові обличчя Марусі й Домахи. В його душі відбувався страшний суд. Він бачив увесь той довгий шлях, яким проходять живі,

гарні, веселі, бурхливі жінки й чоловіки, і дійшовши ось до цього місця, таємничо зникають у землю, розчиняються в Божих просторах, де нема ні кінця, ні краю. Господи, дай збагнути Твою незбагненну велич!

Троян був потрясений, пригноблений. Не вернувся на Запоріжжя, віддав сина тещі, а сам пішов на Залужжя і зачинився у своїй хатині з найближчими.

Завдання: 1. Напишіть коротку характеристику повістей Уласа Самчука, що зображують Волинь та боротьбу за волю. 2. Чим захоплювались ви, читаючи його повість „Юність Василя Шеремети”? 3. Подайте характеристику героїв і героїнь її.

Іван Багряний

Народжений 1907 р., репресований у 1932 р., на еміграції відновив свою літературну працю й політичну діяльність. Його поеми: „Монголія” (1927), „Аве Марія” (1929); збірники поезій: „До меж заказаних” і „Золотий бумеранг” (1946), його романи: „Звіролови”, перевиданий у 1946-47 п. н. „Тигролови”, „Сад Гетсиманський” (1950), „Огненне коло” (1953) і інші.

ТИГРОЛОВИ

Уривок, XI. ч.

Рано-рано, тільки но розвиднилось, рушили. Покинули так намет і все, що було в нім і коло нього! — всі зайві речі лишили тут. Взяли з собою лише сірники, трохи їжі, боклажку з спиртом та своє мисливське встаткування. За розрахунком старого, вони сьогодні мали догнати і згребати тих кішок. Ще до вечора, як Бог дасть. А ні, то завтра. Сліди знову петляли, водили їх, як і вчора... Там, де снігу було мало, видно було навіть віддряпки пазурів. В інших місцях, де снігу було більше і був „чирим” — затужавіла поверхня, кора, — один слід все провалювався глибоко. — „Це матка. Важка сатана! Пудів на двадцять”. Це ж дало підставу упевнитися, що другий був молодий. Так, пудів на шість — на вісім. Проте і при такій вазі та при півторарічному віці він зростом мусів бути такий же, як і старий, лише утліший, піджаристий, — ще не набрав уповні ваги й сили. Ну і досвіду, звичайно. Тому й ходить при матері.

Раптом все пішло несподівано швидко...

В однім місці, перед густими заростями, старий раптом впустив ломаку і підкинув ынчестер... Григорій бачив, як у гущавині посунулось щось смугасте... Постріл! Велетенська кішка зробила скажений стрибок угору, як підкинена пружиною... В ту ж мить і туди стрелив і Григорій, по ній. І ззаду пролунали постріли... А старий, пронизливо й моторошно крикнувши, як це роблять татари або чеченці, і, раз-у-раз стріляючи вгору, пустився чимдуж стороною навздогін за другою, що десь мелькнула і згасла. Решта, так само лементуючи, — слідком.

Спущений Рушай ішов вихором уперед. За ним, пролетівши повз Григорія, покуріли, ревучи, Заливай і Нерпа... Собачий лемент пішов по нетрях... Далі, все далі. Вирував, клекотів, віддаляючись. — „Женуть уже взрячку”. Григорій налягав на лижви, закинув уже, як і старий, рушницю за плечі, не відстаючи, готовий до всього. А Наталка, обернувшись на ході і ще раз стреливши в велетенську потвору, що перекинувшись у снігу, біла лапами в повітря, — випередила брата і благально:

— Грицю, братіку! Я буду за ним!.. Я буду третя... Бережи хвіст...

То була божевільна, шалена гонитва. Годину... Дві... Три... Безконечно... Аж очі вивертало на лоба. Григорій боявся тільки, щоб не спасувати, щоб стало сили, щоб витримати. Бо життя людей, життя старого тепер на його сумлінні. Ясно.

Собак було ввесь час чути. Іноді розтиналось коротке скавуління чи виття. Тоді старий припускав ще дужче і по нетрях шугало його страхітне гукання. Підбадьорював, та й тій сатані нагадував, що він ось тут, доганяє, як сама смерть.

Собачі і тигрячі сліди кидалися то вправо, то вліво, „чирим” часто не витримував кішку на скоку та в такім темпі, і вона все провалювалась глибоко. Напевно такої гонитви вона довго не витримас. В кількох місцях на снігу руділи плями крові — на собачім сліду...

— Наддай! — гукав Сірко і лементував ще пронизливіше, ще шаленіше. — Пропадуть собаки! Подере...

Де вони гнали, як вони крутилися та петляли, — не було видно. Суччя било в обличчя, обдираючи шкіру... Ось лемент — рев собачий близько. Зовсім близько. Старий Сірко нацуплює лосину рукавицю, що був скинув... Спереду вже видно, як ген крутилися, гасали пси під скелею. Миттю старий одстєбнув геть лижви, і наставивши коляку, як спис, гайнув уперед... Григорій нагнувся на півсекунди до лижв... Мимо пролетіла

Наталка, бачив лише, як її лижви зі шкварчанням відокремились і шугнули вбік, утікаючи від його лижв...

Пізніше він часто згадував і не міг відновити точно, як воно все було. Він таки перший опинився біля батька... Він лише пам'ятає, як закричала Наталка... Блискавичний його стрибок... Вир... Несамовитий галас, — людський, собачий, тигрячий... Він затягнув петлю, як супоню (спідницю) і вмить опинився під сподом, вчепившись потворі в карк за шкіру... Все качалось клубком, галасувало на нім... Здається, і він галасував... Сніг набивався в очі і в рот... Це тривало десять секунд, але, здавалось, — це тривало вічність... Потім в раптовій тишині — злякане обличчя Наталчине і дихання над самим його лицем... Потім дружній регіт... — Пустити! — це старий Сірко, сміючись, розпатланий, спітнілий: — Пустити, а то ти його задавиш... Уже! Страшний галасливий клубок розпався, і його витягали, затоптаного в кучугуру снігу... Потвора лежала майже нерухомо...

Завдання: 1. Напишіть статтю з порівнянням творів знамих вам письменників з широкими картинами та обрїями. 2. Напишіть про свої враження після прочитання повістей і романів сучасних прозаїків (що пишуть прозою). 3. Які питання порушують сучасні письменники та що вас найбільше цікавить у їх творах? 4. Порівняйте знамих вам письменників і їх тематику з доби реалізму, модернізму та сучасности. Напишіть про свої помічення в цій ділянці.

ПІСЛЯСЛОВО

В цій Хрестоматії поміщено найважливіші виїмки з творів літератури, що характеризують їх творців і мистецькі напрями. Збережено здебільшого мову, форми й правопис, щоб показати, як вони розвивались упродовж багатьох сторіч у Східній і Західній Україні, поки вирівнялись в одній літературній мові. Пропущено багато творів, щоб не перетяжувати учнів.

Хрестоматія призначена для користування молоді від 7—11 років навчання українознавства. Вчитель може свobodно вибрати розділи до читання та аналізування, послуговуючись теж основними Довідками, Завданнями, Запитаннями, як також відповідними розділами з історії української літератури знаних авторів та спонукуючи учнів до домашнього читання.

Подаємо методичні вказівки до лекцій з літератури. Части-ни лекцій:

1. Розмова на літературознавчі теми для перевірки попередніх лекцій.

Приклади: Чому українські вчені-етнографи зацікавились усною словесністю щойно в ХІХ сторіччі? Які свята в році зберегли стародавні звичаї та пісні? Чому усну словесність, що живе в народі, зараховуємо до літературних творів? Які роди тієї словесности знані учням? Які народні пісні та обряди знані кожному українцеві?

2. Зразкове читання нового твору, має таке завдання: викликати серед слухачів зацікавлення, захоплення, орієнтацію в дії, часі й місці дії, розуміння ідей, теми, напряму, стилю, форми, ритму, рими, роду твору тощо.

3. Пояснення та активізація маловживаних слів, фраз, правописних особливостей в сучасному й минулому, форм і складні.

Приклади: В Шевченковій повісті „Наймичка” зустрічаємо зараз на початку обжинкового походу слово „обрій”, що означає горизонт. Щоб його заактивізувати, вживаємо запитань: Де більший горизонт або обрій, внизу чи з вежі, гори в околиці? Є тут також слово „полукіпок, полукіпка”. Міщани або учні з міста можуть не розуміти його. Це старе слово, що означає пів копи тобто 30 снопів, складених на полі. Запитуємо: „Скільки полукіпків нажали жниці над Сулою (річкою)?” — Про „об-

жинки” запитуємо: „Коли жінці влаштовують обжинки?” Звідки взялась така назва цього походу? — Є тут теж мова про „зелений споріш”, на якому розстелено скатерть, чи настільник. Це рід трави чи зілля, що росте на подвір’ї. Запитаємо: „Чи бачили ви на оселі такий зелений килим із спориш?” Потім напишемо це речення на дошці, а учні в зошитах зроблять те саме. Ці слова будуть активізовані на наступній лекції! При лектурі галицьких і буковинських письменників звернемо увагу учнів на їх правопис та вживання твердих дієслівних закінчень (ходить, беріт), форм орудного жін. роду однини: -ов, -ев: Маджентов і т. п.

4. Мистецько-літературний розбір даного твору:

Чому цей твір має назву: драма? Що діють тут на сцені дієві люди? Про що вони говорять? За що вони змагаються? Хто перепиняє їх дії? В чому тут інтрига, ступенювання дії? Де тут зав’язок, вершок і розв’язка дії? Як дієві люди одягнені? Який стиль їх життя, поведінки, мови? Як пізнаєте з їх виступу добу, час? До якого літературного напрямку зарахуємо „Лісову пісню” Лесі Українки та на якій підставі? Чому називаємо героями головних людей в драмі? Яке то закінчення драми, коли герої гинуть? Як назвемо драматичний твір, у якому розв’язка викликає вибухи сміху? (в якому ситуації повні комізму?)

5. Завдання додому. Напр. Характеристика осіб в даній сцені. Як перемогли борці за правду? Як вияснилися всі загадки в дії? Як зав’язалася акція цієї драми? „Які були перепони на шляху до сповнення молодечих ідеалів?”

Прочитайте на домашню лектуру нарис Коцюбинського „На камені” та напишіть про його трагічну розв’язку. Чому герої цієї новелі гинуть? Де діється акція в цій новелі та які моральні закони керують пімстою і домагаються кари для героїв її? Чому Коцюбинський писав про психіку татар і в яких умовах він займався цим чужим світом (екзотикою)? Що тут характеризує його модернізм?

Наступну лекцію почнемо від розмови на тему, заторкнену в домашній праці учня, при чому перевіримо домашні вправи.

Для лектур будемо постійно користати з бібліотеки та будемо задавати короткі й довші лектури на опрацювання за темами, заздалегідь поданими.

Вірші легко засвоїти та вивчити напам’ять при ритмічному довшому читанні в класі.

З М І С Т

І. УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛКЛОР

1. Олександр Олесь-Кандиба. Минуле України в піснях	3
2. Тарас Шевченко. „Наймичка”. Уривок з повісти, в якому зображені обжинки	4
3. Весільні обряди й пісні	5
4. Григорій Квітка-Основ'яненко. „Маруся”: сватання	7
5. Іван Франко. „Народна пісня”. Сонет	9
6. Українські колядки й щедрівки. Виїмок з книжки С. Кли- мника: „Український рік у народних звичаях в істо- ричному освітленні”, І.	10
7. Леся Українка. „Лісова пісня”, І. Пробудження весни. Веснянки	14
8. Леся Українка. Купало на Волині	19
9. Михайло Коцюбинський. „Тіні забутих предків”. Як на- родилася пісня	23
Заклинання хмар. Забави при вмерлому (привіле)	24
10. Іван Франко. Притча про життя	25
11. Мандрівні мотиви в народній творчості	28

ІІ. ДАВНЄ ПИСЬМЕНСТВО УКРАЇНИ

1. Збірники Святослава. Слово про читання святих книг	29
2. Мова й письмо староукраїнських пам'яток	30
3. Василь Щурат. Слово Іларіона	31
4. Поучення дітям Володимира Мономаха. (В оригіналі) ..	32
5. Проща ігумена Данила. (В оригіналі)	33
6. Літописи. Початковий літопис, або Повість давніх літ	34
7. Оповідання про подорож апостола Андрія. (Переклад)	34
8. Про хозарів. (Переклад)	35
9. Київський літопис. Похід Ігоря Святославича проти половців у 1185 р. (Переклад)	36
10. „Слово про похід Ігоря Святославича”. Дружинний епос. Переклади Василя Щурата та Максима Рильського	38
11. Галицько-Волинський літопис. Уривок у перекладі	43

ІІІ. ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ КОЗАЦЬКО- ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ

1. Сергій Єфремов. Коротка історія українського письмен- ства. Думи	46
2. Дума про Олексія Поповича	48
3. Релігійна боротьба та чернеча аскеза	50
4. Іван Франко. „Іван Вишенський”. Виїмки з поеми	50

5. Михайло Возняк. Початки української комедії	53
6. Виїмок з інтермедії: „Продав kota в мішку” (В оригіналі)	55
7. Богдан Лепкий. „Мазепа”. Вертеп	57
8. Нові й давні творчі ідеали	63

IV. ЛІТЕРАТУРА НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

1. Про життя й творчість Івана Котляревського	64
2. Іван Котляревський. Виїмок з „Енеїди”	65
3. Іван Котляревський. „Наталка Полтавка” II, 4—7	69
4. Іван Франко. „Котляревський”. (Сонет)	76
5. Літературні напрямки в Україні	77
Руська Трійця	
6. Русалка Дністровая. Передслівє Маркіяна Шашкевича	79
7. Маркіян Шашкевич. „Веснівка”	79
„Підлиссє”, „Нещасний”	80
„Сумрак вечерний”, „Псалми Русланові”	81
„Олєна” (Уривок з казки)	82
8. Тарас Шевченко. Причинна	84
Перебендя	88
Сон	89
М. Костомарову, Андрієві О. Козачковському	97
9. Пантелеймон Куліш	101
„Чорна рада”, Двобій	102
Досвітки	104
Народная слава	105
Родина єдина	106
10. Марко Вовчок. Виїмок з оповідання „Сестра”	107
„Горпина”	110
Пробудження Буковини в 60-их рр.	114
11. Осип Юрій Федькович. „Нічліг”, „Під Маджентов”, „Пречиста Діво, радуйся, Маріє!”, „Дезертир”, „Довбуш”, „Гуляли”	114
„Сафат Зінич” (Оповідання)	119

V. РЕАЛІЗМ У ПОБУТІ

1. Іван Нечуй-Левицький. „Микола Джеря”, II.	122
2. Панас Мирний та Іван Білик. „Хіба ревуть воли, як ясла повні?”, VI.	128
„Піски в неволі”	134
3. Іван Франко. Вибір з творів. Каменярі	137
Вибір із „Зів’ялого листя”	139
Виїмок з „Панських жартів”. XVIII	141
Уривок з „Великих Роковин”	143
„Захар Беркут” (Виїмок)	144

4. Театральне мистецтво в другій половині XIX і в XX вв. на основі С. Єфремова „Коротка історія українського письменства”	149
5. Іван Тобілевич. „Суєта” IV. 9—10	151

VI. МОДЕРНІЗМ У ЛІТЕРАТУРІ

1. Михайло Коцюбинський. „На крилах пісні”. Уривок	155
2. Ольга Кобилянська. „У неділю рано зілля копала”. Уривок	159
3. Леся Українка. Вибір з поезії: „Гетьте, думи”, „Давня весна”	168
„Слово, чому ти не твердая криця?”	169
Епілог до збірки: „З подорожньої книжки”	170
„То була тиха ніч чарівниці”	170
„Талого снігу платочки сивенькі”	171
„У пуці”. Уривок з III. дії драм. поеми	175
„Бояриня”. Виїмок з драм. поеми ч. III	182
4. Богдан Лепкий. „На Святий Вечір”	188
„І в мене був свій рідний край”	189
„Сотниківна”. (Уривок)	190
5. Василь Стефаник. „Виводили з села”	196
„Вона — земля”	198
6. Василь Щурат. „Молитва в терпінні”, „Зарваниця”	201
7. Олександр Кандиба Олесь. Вибір з поезій	202
8. Грицько Чупринка. Вибір з поезій	207
9. Павло Тичина. Ранні твори	211
10. Микола Зеров. Сонети	214
11. Максим Рильський. Поезії	216
12. Юрій Клен. „Прокляті роки”, „Помолимося”	218
„Яблука” (Виїмок з нарису)	219
13. Євген Маланюк. „Ісход”	221
З „Євангелії піль”, „Сьогодні”	222
„Липень”	223
14. Богдан Кравців. Сонети. „Одбився я”, „Із трьох сонетів”	226
„Мати”. Олександрини. „Як птахи”	227
„З урочищ і гаїв”, „Служу Камені знов”, „І тугу й гострий біль”	228
„Хвилини розставань”	229
15. Олена Теліга. „Засудженим”, „Сучасникам”	230
16. Олег Ольжич Кандиба. „Незнаному воякові”	231

17. Роман Купчинський. „Ода до пісні”	232
„Вперед”, „Слота”	234
„Вітер”	235

VII. НАТУРАЛІЗМ І ЕКСПРЕСІОНІЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

18. Володимир Винниченко	235
19. Микола Куліш.	236
„Народній Малахій”. Трагедійне. I. дія	238

VIII. ПИСЬМЕННИКИ-МИСТЦІ ШИРОКИХ КАРТИН В ОПОВІДАННЯХ, ПОВІСТЯХ І РОМАНАХ

20. Наталена Королева	244
Із збірки: „Во дни они”. Поклик	245
21. Юрій Яновський. „Чотири шаблі”. Виїмок з роману, I	251
22. Докія Гуменна	255
„Багато неба”. Виїмок із збірки нарисів	256
23. Улас Самчук. „Чого не гоїть огонь”. Виїмок з роману	261
24. Іван Багряний. „Тигролови”. XI ч.	264
Післяслово	267
